

BELVEDERE

MERIDIONALE

SZEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA XVIII. évfolyam 1-2. szám

magyar hírmondó



KÉTSZÁZHÚSZ ÉVEL EZELEŐTT INDÍTOTTA EL BÉCSBEN MAGYAR NYELVŰ HÍRLAPJÁT, A MAGYAR KURÍRT SZACSVAY SÁNDOR, AZ ELSŐ JELENTŐS MAGYAR POLITIKAI HÍRLAPÍRÓ ÉS SZERKESZTŐ. ERRE EMLÉKEZVE TEMATIKUS SAJTÓTÖRTÉNETI ROVATUNKKAL — MELYNEK TANULMÁNYAI LAPSZÁMUNK 50—118. OLDALÁN OLVAHATÓK — FELVILLANTUNK NÉHÁNY EPIZÓDOT A MAGYAR POLITIKAI SAJTÓ GAZDAG TÖRTÉNETÉBŐL.

JOBBRA: WEBER HENRIK PESTI POLGÁR CÍMŰ PORTRÉJA (MAGYAR NEMZETI GALÉRIA)

FELÜL BALRA: SIMA LAJOS, A SZENTESI ELLENZÉK SZERKESZTŐJE 1900 KÖRÜL (VOLT EGYSZER EGY MAGYARORSZÁG. CD-ROM, BALASSI KIADÓ)

FELÜL JOBBRA: A POLGÁR CÍMŰ LAP SZERKESZTŐSÉGE 1900 KÖRÜL (UO.)



FEBRUÁR-MÁRCIUS MMVI

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC
A szerkesztőbizottság elnöke: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ, DR. RÁCZ LAJOS, DR. ZAKAR PÉTER
A tematikus szám felelős szerkesztője: DÖBÖR ANDRÁS
Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FAZEKAS ANETT, KERTÉSZ PÉTER, PÉTER ÁGNES, SALLAI ILDIKÓ, TERJÉK MIKLÓS



NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft., Oktatási Minisztérium, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szegedi Tudomány-egyetem, SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja és a Nemzeti Civil Alapprogram, támogatásával készült.



SZEGEDI TUDOMÁNY-EGYETEM
EGYETEMI HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZAT



INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből. Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ. A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu. Honlap: www.belvedere.meridionale.hu. Telefon: 06 62/544-759. Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. Megjelenik 1000 példányban. Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

XV. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁM

Referátumok

Kiss Attila: *A nyugati oguz (úz) törzsek helynévi nyomai a Kárpát-medencében* 3

Hajdani vármegyéink

Az egykori Csongrád vármegye (Bagi László) 19

Hadak útján

Illés András: *Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973) 4. rész Az Izraeli Haditengerészet további harcászati szintű tengeri hadműveletei* 23

Ördög László: *Az altiszti rendfokozatok története* 40

Magyar Hírmondó

Döbör András: *Szacsavay Sándor és a Magyar Kurir* 50

Ujvári Hedvig: *Max Nordau tárcái a Pester Lloydban* 61

Bild Annamária: *A Mainzer Zeitung tudósításai a magyarországi forradalomról (1848. március–október)* 77

Jakab Andrea: *A második bécsi döntés a korabeli magyar sajtóban* 95

A Jelenkor 1832. évi évfolyamának statisztikai vizsgálata (összeáll.: Döbör András) 114

Szemtanú

Kedves Elvtársak! Kedves Elvtársnők! – egy Kádár-beszéd históriája (közléteszi: Gergely Ferenc) 119

Téka

Hogyan nyerjük meg a választásokat? QUINTUS TULLIUS CICERO: *A hivatalra pályázók kézikönyve. Szerk. Nótári Tamás (Erdei Krisztián) A terror pionírjai Különös szervezkedések Szegeden és környékén A bírhebt koncepció eljárások és ítéletek első magyar példái (Jancsák Csaba)* 142

Anekdotalincsk

Válogatás a XIX. századi magyar sajtócenzúra gyöngyszemeiből (válogatta: Döbör András) 143

SZÁMUNK SZERZŐI

Bagi László hallgató (SZTE JGYTFK), Bild Annamária hallgató (PTE ÁJK), Döbör András főiskolai tanársegéd (SZTE JGYTFK), Erdi Krisztián hallgató (SZTE BTK), dr. Gergely Ferenc tanár, Illés András hallgató (SZTE BTK), Jakab Andrea PhD-hallgató (DE BTK), Jancsák Csaba főiskolai tanársegéd (SZTE JGYTFK), Kiss Attila hallgató (SZTE BTK), Ördög László PhD-hallgató (Debreceni Egyetem BTK), dr. Ujvári Hedvig egyetemi adjunktus (PPKE).

KISS ATTILA

A nyugati oguz (úz) törzsek helynévi nyomai a Kárpát-medencében



Bevezetés

Az Árpád-kori Magyar Királyság területén több nomád nép is letelepedett, miután kiszorult a kelet-európai steppéről. A besenyők és a kunok nyomait sok olyan földrajzi és helynév őrzi, amely világosan mutatja, hogy ezek a nomád töredékek a Kárpát-medencében találtak új szállásterületre. Azonban a besenyők és a kunok mellett egy másik, török nyelvű nomád nép, az úz¹ is új hazát talált a középkori Magyar Királyságban. Több olyan földrajzi- és helynév található a történelmi Magyarország területén, amelyeket feltételeken az úz törzsek hagyatékának lehet tartani, s okleveles adatok is mutatják nyomaikat. Azonban azok a törekvések, amelyek arra irányultak, hogy a magyar területekre költözött török nyelvű néptöredékek emlékeit összegyűjtsék, csak érintőlegesen taglalták a fellelhető, úzokhoz köthető helynévi nyomokat, földrajzi neveket, etimológiákat. Munkámban megpróbálom összegezni azokat az adatokat, amelyek talán az úzok emlékeit őrzik és megkísérlek levonni néhány tanulságot az úzok kárpát-medencei jelenlétére vonatkozólag.

A besenyők és kunok nyomai az úz törzsek kárpát-medencei emlékeivel szemben jól meghatározható egészet alkotnak. Ellenben az úzokhoz köthető adatokat a szakirodalom máig feltételeken kezeli, s gyakorlatilag alig van olyan emlék, amelyhez ne társítanának különböző, az úz eredetet elvető etimológiákat. A kutatás elfogadta, hogy a korai Magyar Királyság keleti kapcsolataiban a besenyők és a kunok mellett az úzok is szerepet játszottak, és később egyes töredékek az országban letelepedve kezdetben határőri feladatokat láthattak el, mégis alig tudunk valamit a magyarországi úz maradványokról.

Vizsgálódásom alapja két megállapításra épül. Okleveleink több helyen szólnak, főleg mint személynévokról, *Úsról*, *Uzról*. Pais Dezső úgy vélte, hogy az *Us* alakokban a 'nagyapa' jelentésű *ús-ös*, mai *ős* szavunk lappang, pusztán és kicsinyítő képzővel megtoldva² (PAIS 1922, 30), viszont etnikumot jelző nevekkal találkozunk az *Uz* alakok és azok diminutív képzővel ellátott formáival³ (PAIS 1922, 100). Többször is előfordul, hogy az úz népvét magába foglaló hely- és földrajzi név egyszer z-vel, másszor s-sel van átírva; ilyen esetekben, ha a név török nyelvi környezetben tűnik fel (azaz a környezetében török etimológiájú, besenyőkhöz, esetleg úzokhoz köthető földrajzi vagy helynév található), valószínűsíthetően úz helynévi nyommal lehet számolni. A másik gondolat egy régészeti lelet és egy történeti-földrajzi adat megfeleltetésén alapuló megállapítás. Mesterházy Károly egy 1940-ben, Ártánd-Zomlinpusztáról előkerült leletegyüttest vizsgált meg, s kimutatta, hogy az az orosz fejedelemségek nomád határőreinek, a *csornüje klobukok* hagyatékával mutat rokonságot (MESTERHÁZY 1976, 78). A *fekete sívegesek* csapatainak gerincét az úz törzsek adták⁴ (KOSSÁNYI 1924, 530; 535); Mesterházy rámutatott, hogy a lelőhelytől nyugatra kb. 7 km-re állt az

Árpád-korban egy *Kékes* nevű falu, amelynek első okleveles feltűnésekor, 1319-ben volt egy másik neve is: *Uzfalva*. Feltehetőleg a falu eredeti neve Kékes volt, s a tatárjáráskor elnéptelenedett terület királyi adományból jutott egy előkelő úz harcos birtokába. A falu vagy a környező falvak népe pedig az új birtokos nemzetiségéről nevezhette el a falut.⁵ Mesterházy a következőt levonva megjegyzi: „kellő régészeti bizonyítékok mellett nincs okunk kétkedni az Úz, Ózd helynevek történeti forrásértékében, már ami az úz törzsekhez köthető helynévi anyagot illeti” s fejtegetéseihez hozzáfűzi, hogy az Ártánd-zomlin pusztai sírlelet földrajzi helyzete arra figyelmeztet, hogy a zárt kun településterületen kívül is számolnunk kell kunokhoz csatlakozott népelemek megtelepedésével⁶ (MESTERHÁZY 1976, 79).

Az eddigiek alapján kiindulópontnak tekinthető mindazon földrajzi és helynevek, amelyek magukban foglalják az *Uz* alakot, akár pusztán, akár ebből képezve jelennek meg, s ezek adatolhatók a régiségből, de ma is élő nevek, melyek korabeli alakjukat megtartották, és török nyelvi környezetben fordulnak elő, és ide sorolok néhány földrajzi név etimológiáját, amelyek a török nyelvekből fejthetők meg, de az oszmán-török jövevényszavaknál időben korábbiak.⁷ Ligeti szerint a földrajzi névanyag vizsgálata során úz elemek nem kerültek elő, az *Uzon*, *Uzd*, *Ózd* és az úz nevet idéző helynevek önmagukban nem szolgáltatnak elegendő bizonyítékot új települések hitelt érdemlő igazolásához. Ugyanígy szkeptikus a magyar nyelv szóképzésének úz elemeivel; magyar nyelvbe kerülésüket lehetségesnek tartja, de megjegyzi: „ezeket azonban a többi török elemek felismerhetetlenül lefedték”, bár fejtegetéseihez azt is hozzáfűzi, hogy az úzok nyelve „lényeges pontokon különbözött a besenyőkéttől és a későbbi kunokétól” (LIGETI 1986, 537), tehát nyomaik elvileg fellelhetők a magyar nyelvben.

Itt kell megjegyeznem, hogy az etimológiáknál nem fogok állást foglalni azoknak úz vagy besenyő eredetével kapcsolatban, minthogy egyelőre nincs turkológiai képzettségem; dolgozatom történeti-földrajzi megközelítésű. Az eddigi szakirodalomban úznak minősített helynevek értékelésére csak turkológus szakember vállalkozhat; jelen munkám célja az, hogy ennek az elhanyagolt, de a korai magyar állam keleti kapcsolataihoz szervesen tartozó témának egy ilyen, nyelvészeti jellegű kutatásához a történeti forrásalapot feltárja.

Úzokhoz köthető hely- és földrajzi nevek a Kárpát-medencében

A 11. század második felének kelet-európai történései között a nagy múltú oguz törzsek utolsó, nyugati irányú vándorlása is lezajlott. Az a néhány évtized, amely alatt az úz törzsek megjelentek az orosz fejedelemségek határán, majd tovább vándorolva ellepték Bizánc balkáni határait, azzal végződött, hogy visszahúzódva észak felé a Magyar Királyság keleti, északkeleti határait is érintve letelepedtek, mint határőr elemek a perejaszlvi és kijevi fejedelemségek peremvidékén. Abban az időben, ami balkáni visszavonulásuk, s az orosz területek mentén való újbóli feltűnésük között telt el, kapcsolatba kerültek a korai magyar állammal is. A 11–13. század között, a kunok magyarországi megtelepedéséig számolhatunk úz elemek bejövetelével, így érthető, hogy az úz nép is hagyott nyomot a Kárpát-medencében. Erről elsősorban azok a helynevek árulkodnak, amelyek a magyar földre került úzok lakhelyeit mutatják. Adataink két csoportba oszthatók: 1. egy tömbben jelentkező úz helynévi nyomok; 2. szétszórtan elhelyezkedő úz helynévi nyomok. Az előbbi, jelentősebb forráskör Erdély keleti, délkeleti határán húzódó – a keleti gyepű részét alkotó – Székelyföld és a Barcaság területére mutat.

A keleti gyeptű úz helynévi nyomai

Brassóvidéke (Barcaság) arra a medencére terjed ki, amelyet az Olt déli nagy kanyarulata körül az Erdélyi Havasok bezárnak; közelebből meghatározva a medence azon nagyobbik, dél-nyugati részére, amely az Olt és a Havasok között terül el. Nagyobb patakjai: Olt, Fekete-ügy, Tatrang, Tömös, Brassó, Vidombák, Barca.⁸ A terület földrajzi fekvésénél fogva beleesett a népvándorlások útvonalába. A 11. század után is hosszú ideig gyeptűvel maradt. Közigazgatásilag kezdetben Fehér vármegye ispánja alá tartozott.⁹ Legrégibb, nem német helynévanyagában, Magyarországon is előforduló, törökből magyarázható helyneveket találunk, ami arra vall, hogy első megtelepülői a magyarságon kívül, csatlakozott, török nyelvű határvédő népelemek voltak (ÁMTF I, 821).

A Barcaság, mint egykori gyeptűvel, azaz gyeptűn kívül eső terület, betelepülése előtt királyi birtok volt. A magyarság első nyomai a 11. századra tehetőek (ÁRVAY 1943, 7). Ide a 11. századtól telepített le a kormányzat határőrként nomádokat,¹⁰ ezt jól mutatják a hely- és földrajzi nevek török etimológiái (ÁRVAY 1943, 8; 29). A terület kiemelten fontos határrész volt a Magyar Királyság keleti részén, mert ez határozta meg Erdély egész délkeleti részének védelmét. Komoly hadászati jelentőségét mutatja, hogy az uralkodó sem a székelyeknek, sem a szászoknak nem adományozta oda Hétfalu vidékét, mely a Barcaság délkeleti határszéle volt. Hétfalu vidékén, a 11–13. század között, a Tatrang, Zajzon és Tömös folyók mellett, a szorosok bejáratánál nomád és magyar határőrök szállásai álltak (ÁRVAY 1943, 13; 18). Ezen a területen számos török etimológiájú, úzokhoz is köthető helynévi nyom figyelhető meg.

A bizánci forrásokban úznak nevezett nép az orosz kútfőkben a *Ūzē* népnévvel viselte (KOSSÁNYI 1924, 522-523). A magyarok a bizánciaknál használatos nevükön ismerik e népet, erről tanúskodnak *Uz-*, *Uzd-* stb. helyneveink, román helynevekben viszont a szláv formából, a *turcból* képzett alakok terjedtek el (LÜKÓ 1935, 92). Magyar nyelvterületen egyedül Erdély délkeleti szögletében, Brassótól keletre, a délkeleti Kárpátok lábánál elterülő Hétfalu területéről tudunk adatolni *turc-* alakból képzett helynevet, ez Türkös falu (1366: *Turchfulua*¹¹). A besenyők, úzok, kunok közül egyedül az úzokra vonatkozhat a *türk* név (RÁSONYI 1979, 145; RÁSONYI 2004, 274). A FNESZ is csak ezt az egy magyarázatot közli (FNESZ II, 692).

Nagyszámban fordulnak elő Erdélyben, annak főleg keleti, délkeleti részében, az *uz-* formából képzett hely- és földrajzi nevek. Az összegyűjtött földrajzi elnevezések, úzokhoz köthető etimológiák zöme a Barcaságban és vidékén illetve a Székelyföld keleti-, délkeleti részén található. Ez a terület, amint arról esett szó, a keleti gyeptű része volt az Árpád-korban és az úz nyomok mellett több besenyőkre uraló helynév is található itt.¹² A székelyföldi úz nyomok a következők: Úz-patak¹³ Csík és Háromszék megye határán, amely átfolyik egészen Moldvába, Bacău megyébe (LÜKÓ 1935, 93); ennek a völgye, az Úz-szoros¹⁴ (ENDES 1994, 460). Neve onnan származhat, hogy a 11-12. században úzok vándoroltak királyi engedéllyel a Székelyföldre, valószínűleg azért, hogy a határt a kunokkal szemben biztosítsák (RÁSONYI 1979, 144; RÁSONYI 2004, 273). Az Úz-völgye, a történeti Erdély keleti részén, a moldvai határ közelében, a Keleti-Kárpátok hegykoszorújának vonulatában, a Csíki-havasok területén fekszik. Az Úz mente határátkelőhely volt Erdély és Moldva között, amit a keletről érkező hadak, portyázó csapatok számon tartottak és szükség esetén igénybe vettek (BÁRTH 2004, 5; 9). Az Úz patak nevéhez hasonlóan a háromszéki Uzon¹⁵ falu neve is talán az úz törzsek nyomait őrzi, akik, mint határőrök teljesíthettek itt szolgálatot¹⁶ (BÁRTH 2004, 9). Uzon

a Feketeügy jobb partján fekszik, 1332-ben már önálló egyházközség és a pápai dézsmák regestrumában *Vzmi*, *Uzun*, *Wzon* néven fordul elő¹⁷ (ORBÁN III, 200; CSÁNKI 1890, 453). Rásonyi a helynevet töröknek tartja (a török nyelvekben: *uzun* 'hosszú'), de nem köti le magát teljesen az úz eredet mellett (RÁSONYI 1979, 151; RÁSONYI 2004, 273), bár jegyzetében hozzáfűzi: „Azzal a lehetőséggel is kell számolni, hogy az *úz* névből fejlődött *-n* képzővel, mint sok más magyar tulajdonnévi származék.” (RÁSONYI 2004, 336; 7. jegyz. Ugyancsak köze lehet az úzokhoz az Uzonka-patak nevének¹⁸ (1459: *Wzonka*) (BARABÁS 1934, 92), valamint a patak mentén húzódó Uzon bértnék; mindegyik Háromszék megyében található¹⁹ (GYÖRFFY 1940, 484; 494–495). Az úzok emlékét őrzi a Dés határában említett Úz-rév²⁰ (1261: *Vzreew*) (KNEZSA 2001, 194).

Rásonyi több barcasági földrajzi nevet is az úzokhoz kapcsol, mivel azok oguz-török sajátosságokat mutatnak, szemben a kipsak-típusú besenyő és kun eredetű földrajzi nevekkal, de a szavak régisége oszmán átvétel előtti kapcsolatra vall. Így a barcasági Tatrang (1484: *Thatrang*) nevét, amely mint település, Brassótól keletre található, az ugyanilyen nevű patak a Fekete-ügy bal oldali mellékveze Erdélyben (FNESz II, 626). Ezt a helynevet az Igor-énekben szereplő török törzsnévvvel, a *Tatran*nal egyeztetette. A helynév szótöve szerinte a *ta(t)ir-* – *tatur-* 'megkóstoltat, megízleltet' ige (RÁSONYI 1979, 146; RÁSONYI 2004, 274), javaslatát feltételeken Kiss is elfogadta, de nem foglalt állást, hogy besenyő, úz vagy kun eredetű-e a szó (FNESz II, 626; KISS 1997, 205), bár Rásonyi megjegyzi, hogy a szó kipsak török típusú alakja *tatirgan* lenne, így az úzokhoz kell kapcsolnunk, csakúgy, mint a *Tatran* törzsnévet (RÁSONYI 1979, 146; RÁSONYI 2004, 274–275). Szintén úz eredetűnek tartja az Ojtozi-szoros nevét. Ez a hegyszoros a Keleti-Kárpátokban, Kézdivásárhelytől keletre fekszik (FNESz II, 271). Korai adatai 1410: *Ohtuz*; 1462: *Oituz*; 1538: *Ojtozi szoros*;²¹ *Oytozi vár*.²² A magyar hangfejlődés szabályait figyelembe véve, amely az adathozható *-lt-*, *-ld-* mássalhangzópár *-lt-*, majd *-jt-* vé fejlődését feltételezi,²³ Rásonyi egy török nyelvi **al-* 'vörös, vöröses' szótövet rekonstruált, a név második tagjában a török *tuz* 'sósó' tetten érhető, így a név jelentése: *Altuz* 'vöröses só'.²⁴ Az etimológiát megerősíti, hogy az Ojtozi-szoros völgyében vöröses színű sótelepek vannak (RÁSONYI 1979, 148; RÁSONYI 2004, 277–278). Kiss az etimológiát elfogadhatónak tartja (FNESz II, 271; KISS 1997, 205).

Több, a valamikori keleti gypűn elhelyezkedő földrajzi név etimológiáját az úzokhoz kapcsolja Rásonyi. Török eredetűnek, de nem feltétlenül az úzokhoz köthetőnek véli a Nemere-hegy (1694: *Nemerén*) (SZO IV, 333) elnevezését. A Nemere 1653 méter magas hegy Erdélyben, a Háromszéki Fekete-ügy forrásvidékétől északra (FNESz I, 227). Rásonyi szerint a Nemere-hegy neve ugyanolyan személynévből keletkezett földrajzi név, mint a mellette fekvő Sándor-hegy, Kelemen-havas. Olyan területen, ahol hajdan oguzok éltek, találunk még a közelmúltban is *Nemere* nevű személynéveket, pl. kazak *Nemere bay*; *Nimere bay*. Rásonyi adatai alapján jelentése 'unoka', és mint személynév, abba a névkategóriába tartozik, amelybe a születéskor kiejtett első szó, pl. kazak *Bala-boldu*: 'fiú lett'²⁵ (RÁSONYI 1979, 147–148; RÁSONYI 2004, 277). A FNESz szerint szláv eredetű személynévből keletkezett (vö. le. *Niemira*, még szb.-hv. *Nemira* helynév) (FNESz II, 227). Úz eredetűnek véli az Olt hídjánál lévő háromszéki Kőkös (1461: *Kewkews*) (SZO I, 190) nevét is, melyben az úz *kök* szó rejtőzhet²⁶ (RÁSONYI 2004, 276). Kőkös Sepsiszentgyörgytől délre lévő helység. A FNESz szócikke szerint azonban a helynév a *Küke* személynév származéka, magyar névadással keletkezett (FNESz I, 791). Ugyancsak úz eredetűnek tartja a Barcaságnak nevet adó, eredetileg *Bursa* hangalakban említett pataknevet, mely a magyar hangfejlődés szerint

szabályosan fejlődött a mai Barca hangalakúvá²⁷ (RÁSONYI 1979, 147; RÁSONYI 2004, 276). Első említése: 1211: *Borza* (SZENTPÉTERY 1923, 84). A név származtatása egy szláv **Bŕza* (tkp. 'gyors, sebes') víznévből hangtani nehézségekbe ütközik (KISS 1997, 204). A FNESZ Rásonyi nyomán feltételeken elfogadta a török eredeztetést, de nem köti konkrétan egyik nomád nép hagyatékához sem (FNESZ I, 167). Rásonyi az úzokhoz kapcsolja a Görgény nevet is; eszerint a név az oszmánli *gürgen* 'bükk' szóval függ össze,²⁸ s mivel ez a fanév nincs meg a kipsak nyelvekben, így nem lehet besenyő vagy kun eredetű. Görgény nevű település vagy földrajzi objektum több is van Erdélyben (Görgényi havasok, Görgény vize, Görgény hodák, s más, a helynevet viselő falvak)²⁹ (RÁSONYI 1979, 148–149; RÁSONYI 2004, 278–280). A név első említése 1248: *Gurgen* (SUCIU 1967, 275; idézi: FNESZ I, 528), a falut később Görgényszentimrének hívták, innen tevődött át a név Görgény várára, amely a Szászrégentől keletre levő helység határában volt (FNESZ I, 528). Kiss szerint inkább valószínűbb, hogy a Gerjen és Fadd között jobbról a Dunába torkolló vízfolyás régi *Guergen* nevével tartozik össze, ennek etimológiája bizonytalan. Az Árpád-korból adatolható *Gerjen* személynév is (KISS 1997, 204). Ugyancsak az úzokhoz kapcsolja a Csík (1324: *Chyk*) (AO VIII, 159–160) nevet, mely nem településnév, hanem a Görgényi havasok és az Úz vize közötti határvidék neve (jelentése: 'határ') (RÁSONYI 1979, 149; RÁSONYI 2004, 280). Kritériumként kezeli, hogy a szó az oguz nyelvek körébe tartozó területen milyen régen és hol bukkan fel. Már az ótörök feliratokban is szerepel a türkök határán a *čik* nép (BERTA 2004, 198). Az ujuguroknál volt *čik-tutuk* illetve *čik-bilge* méltóságnév is. Az Altajban is van ma *Čik* falu, és *Čik* folyó az Ob vízrendszerében. Adatolható a törököknél és türkmeneknél is (RÁSONYI 1979, 150; RÁSONYI 2004, 280). Az FNESZ bizonytalan eredetűnek tartja a kérdéses földrajzi nevet, mely alakulhatott magyar névadással (vö. 1238: *Chyyc* szn.) (HO 7), esetleg valóban az említett, török eredetű *čik* szóból származik, de elképzelhető az is, hogy eredetileg egy vízfolyást jelölt, és az áttelepülő székelyek hozták magukkal egykori nyugat-dunántúli szállásterületükről (FNESZ I, 329). Itt kell megjegyeznünk, hogy a székelyek országon belüli nagyarányú áttelepítésének nincsenek történeti forrásnyomai, ezt az elméletet jórészt nyelvészek vallják (HÓMAN 2003, 42–45).

A már említett Hétfalu hét külön községből áll; ezek közül a *Négyfalunak* nevezett *Bácsfalu*, *Türkös*, *Csernátfalu* és *Hosszúfalu* már teljesen egybeépült, a *Háromfalu* néven ismert *Tatrag*, *Zajzon*, *Pürkerecz* pedig tőlük is kis távolságra fekszik. Ezek lakói, a hétfalusi csángók, a határőr magyarság és a beléjük olvadt török nyelvű nomád népek utódai (ÁRVAY 1943, 6; 19). Bácsfalu nevének előtagja az FNESZ szerint a *Baāacs* személynévből keletkezett, ennek tövében feltehetőleg az ótörök *baāa* méltóságnév rejlik. Első említése 1336: *Zlanfalua* néven (KÁZMÉR 1970, 275; FNESZ I, 131–132). Türkös nevének úz-török eredetét már taglaltuk. Csernátfalu első említése 1366: *Chernadfalua* (KÁZMÉR 1970, 278). A helynév töve valószínűleg a szláv *čŕmŕ* 'fekete' melléknévben kereshető (FNESZ I, 308; 324). Hosszúfalu neve a település elnyúlt, hosszúkás alakjával kapcsolatos (FNESZ I, 456), első említése 1366: *Huzyufalu*³⁰ (ÁRVAY 1943, 135). A Háromfalut alkotó települések nevei közül *Tatrag* feltételezhetően úz-török voltát már tárgyaltuk. Ugyancsak török eredetű *Zajzon* neve, első említése 1367: *Zayzen* (ÁRVAY 1943, 201). Rásonyi szerint eredeti alakja *Saysun* lehetett, jelentése: 'döfje le', s feltehető úz eredete (RÁSONYI 1979, 151; RÁSONYI 2004, 259). A magyarázatot feltételeken Kiss is elfogadta (FNESZ II, 793). *Pürkerecz* első említése: 1500: *Purkeretz*. A név a román *Purcarea* személynévből ered, melynek töve a román *porcar* ~ *N. purcar* 'disznópásztor, kondás, kanász' szóból ered³¹ (FNESZ II, 385). A barcasági

Hétfalu elnevezései közül hármat török nyelvű népek, valószínűleg az úzok hagytak hátra.³² Talán ezt a területet tekinthetjük az eddig ismert legnagyobb úz szállásnak.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 11. századtól kezdve, az Árpád-korban, folyamatosan jelen vannak a török nyelvű nomád népek a Magyar Királyság keleti gyepűin, mint határőrök. Az általuk hátrahagyott földrajzi- és helynevek között több olyan van, amelyeket több-kevesebb valószínűséggel az úzokhoz köthetünk. Azonban ezen a területen besenyő határőrök is teljesítettek szolgálatot, akiknek nyomai máig fellelhetők Erdély keleti, dél-keleti részein.

A keleti gyepű besenyő helynévi nyomai

Györffy György és Hansgerd Göckenjan munkája alapján tudjuk rekonstruálni a keleti, délkelet-erdélyi besenyő helynévi nyomokat. II. Endre 1224-ben az erdélyi német telepeseknek kiváltságokat ad; többek között közös használatra adja „a blakok és a besenyők erdeit is a vizekkel együtt...”³³ Egy másik oklevél arról tájékoztat minket, hogy bacsoni Sándor és baróti Lukács Felső és Alsó Rákos, valamint Barót őket illető harmad részét, mely birtokokat Sepsí széki őseik hajdan a besenyők után kaptak adományul, eladták.³⁴ A két oklevél nagyjából azonos területre vonatkozhatik, Alsórákos (Nagyküüllő megye), Felsőrákos (Udvarhely megye) és Barót (Háromszék megye) vidékére. A „silvam Blacorum et Bissenorum” a mai Persányi hegység erdőrengetege lehetett.³⁵ A török nevű, úz vagy besenyő eredetű, Uzonka-patakba Nagybaconnál folyik bele a *Besenyő*-patak, mely így egyesülve a Baróti-patakba torkollik (GYÖRFFY 1940, 429–430; GÖCKENJAN 1972, 106).

A Barót-patak nevének eredete az Uzonkához hasonlóan besenyő vagy úz; első említése 1224: *Boralt*. Pais úgy gondolja, hogy az elnevezés köthető az úzokhoz, mert a patak kapcsolatban áll az Uzonka vizével, ennek a neve pedig az úz szó származéka. A Barót név a *Boru-aldy szóösszetételből származik, jelentése: 'szürke menyét'; viszont a színnevet a DAI által felsorolt besenyő törzsek egyikének a nevével vetette össze (PAIS 1927, 580). Györffy szerint a terület besenyők által lakott környék volt, így a török eredetű Barót (Pais után helyesbítve *Bora-aldi) név is besenyő helynévi nyom lehet. (GYÖRFFY 1940, 466; GÖCKENJAN 1972, 106). A magyarázatot az FNESz nem fogadja el, eszerint pusztá személynévből keletkezett (vö. német *Baroald*, *Barolt*, *Barold*), magyar névadással (FNESz I, 170). Egy 1365-ös oklevélben Dénes, erdélyi vajda intézkedik a besenyők által lakott, de elpusztult *Lázárfalva* határainak megállapításait illetően. Lázárfalva régen Fehér megyében, ma Csík megyében fekvő község, Tusnád mellett. Egy 1548-as oklevél említi a székely Jenő nem Bessenýó ágát. Eszerint ezek a besenyők a régi Kézdi szék nyugati oldalán, *Csermáton* és *Márkosfalva* vidékén telepedett meg. Feltehetőleg magába foglalta a nem messze dél-nyugatra fekvő *Besenyő* helységet is. Besenyő a régi Kézdi székben, ma Háromszék megyében, a Besenyő patak partján állt (GYÖRFFY 1940, 430). 7 km-re a Küiküllőnek a Marosba szakadásánál is állt egy Besenyő nevű helység (GYÖRFFY 1940, 484).

Nem a Barcaság szűkebb környékére, de Délkelet-Erdélybe lokalizálható még néhány besenyő telep; ilyenek: az 1455-ben említett *Besenyőfalva* (*Bezzenijofalwa*), a mai Udvarhely megyei *Firtosváralja* község régi neve. *Besenyő*, más néven *Búzásbesenyő*, Kis-küiküllő megyében Kerelő mellett, a *Besenyő patak* partján;³⁶ mellette áll a *Besenyő-hegy*. *Besenyő* helység Beszterce-Naszód vármegyében a Beszterce folyó völgyében. Németül *Heidendorf* (1430:

Haydendarff).³⁷ Besenyő helység Alsó-Fehér vármegyében a Székás-patak partján, újabban *Székásbesenyő* néven. *Beşineul* hegy a Szebeni-havasokban³⁸ (GYÖRFFY 1940, 430–431; 494; GÖCKENJAN 1972, 106–107). Besenyőkhöz köthetők a besenyő törzsnévi eredetű *Talmács* helynevek is; ilyen a Vöröstornyi-szoros mögött fekvő település (GÖCKENJAN 1972, 106; ÁMTF II, 106; 117; 447).

Egyéb, úzokhoz köthető helynévi nyomok a Kárpát-medencében³⁹

Délkelet-Erdély területén kívül a középkori Magyarország több pontján találhatunk úzokhoz köthető hely- és földrajzi neveket. Ilyenek a Kolozs megyei *Uzdíszentgyörgy* és *Uzdíszentpéter*⁴⁰ (LÜKÖ 1935, 93; RÁSONYI 2004, 273). Bács megyében a Dunával két párhuzamos folyó halad északról délre, a Vajas-folyó és a Mosztonga. Ezt a nevet a folyónak csak az alsó részére alkalmazták, felső, bevágódott medrű szakaszának neve *Uz* volt⁴¹ (ÁMTF I, 201; 242). A kalocsai káptalan által kiadott 1289-es oklevél szól az *Vzb* tóról (*Stagnum Vzb*)⁴² (HO 115). (V.) István, ifjabb király 1266-os oklevele említi a temesi vár *Vrman* nevű földjét, az *Uzar* vize mellett (ORTVAY 1882, 298; SZENTPÉTERY II/1, 31). Szintén az ország déli határainál említ egy 1405-ös kútfő egy *Vzwachichmyeha* nevű birtokot⁴³ (ZSO II/1, 510), valamint Pusztaszentmihályt (1345: *Pusztascentmihal*), amelynek nevét egy 1503-as diploma „*alias Wzdychentmihal*” alakban is közli. A falu Kulpi környékén feküdt, Szilbás felé (CSÁNKI 1894, 163). Kulpi, a mai Kulpin Újvidéktől nyugatra, a besenyő Külbej törzsbeliék⁴⁴ települése lehetett⁴⁵ (ÁMTF I, 225).

Vas vármegyében is állt egy, már kihalt, az úzok nevét viselő falu, amely Felső-Lindva várához tartozott: *Uz* (1365: *Vz*)⁴⁶ (CSÁNKI 1894, 807; TAGÁNYI 1913, 263). Tolnában feküdt egykor két *Uzd* nevű település; mindkettő neve puszták nevében maradt fenn, az egyik Dombóvártól észak-nyugatra (1289: *Wzd*)⁴⁷, a másik Kölesd közelében északra⁴⁸ (1459: *Vzd*)⁴⁹ (JUHOS 1882, 357; CSÁNKI 1897, 456). Sáros vármegyében, Szebentől délkeletre állt *Uzfalva*⁵⁰ (JUHOS 1882, 357; CSÁNKI 1890, 314). Az egri káptalan 1326-os oklevele rögzít egy birtokcserét „a Sarus-i kerületben” (Asguth birtok és Budhteluke); a határjárás felsorolja az *Wzostheluk* nevű helyet is (AO X, 343). Egy, a szepesi káptalan által kibocsátott, 1323-ra keltezett oklevél 39 holdnyi birtokról rendelkezik Szentgyörgy mellett. A diploma hátlapján, azonos kéz írásával, tartalmi kivonat található. 16. századi írással: *Metalis ad Wzdombya alio nomine Zedrathfölder* (AO VII, 239–240). Hont vármegyében, Gyügy falu határjelei között felsorolják *vallis Vsewelge*-t,⁵¹ Paloja és Lehotka határában *Uzdateleket*, Balassagyarmattól északra⁵² (BAKÁCS 1971, 121; 215). Szatmár vármegyében *Wzanyara* nevében talán az úzok emléke maradt meg, Batizvasvári határában⁵³ (MAKSÁI 1940, 233). Budapest dűlő, határ- és városrész nevei között adatolható *Úzaháza* (NAVARRA 1899, 527). A mohácsi szandzsákban fekvő pécsi és szigetvári vilájet 1565/1566 illetve 1571. évi fejadó-deftereiben megtalálható egy *Úz* (Őr) nevű falu⁵⁴ (KAMMERER 1886, 189; 209). Egy 1472-es oklevél említi *Uzja* (*Wzja*, *Wzia*) falut, ami Matucsina kastélyhoz tartozott (CSÁNKI 1894, 533).

Biharból adatolható a már említett Kékes/Úzfalva (Úzháza), amelynek közelében feltehetőleg egy előkelő úz sírját tárták fel⁵⁵ (MESTERHÁZY 1976, 70–78). Ugyancsak bihari területen volt *Úz* település, Örvénd mellett⁵⁶ (JAKÓ 1940, 376). Németh Gyula szerint Debrecen neve is az Árpád-kori törökség hagyatéka. A helynevet először közlő Váradi Regestrum *Dëbrësziun* alakjából kiindulva török megfelelője *Dëbrësin. Németh megjegyzi,

hogy az úzok nyelvében a szókezdő *t*-hang *d*-re változott, így feltételezhető az Árpád-kori törökségben egy *dēprā*-ige, amelynek harmadik személyű imperatívusa **dēbrēsīn* ('mozogjon, éljen'), amelyből levezethető a magyar Debrecen név (NÉMETH 1925, 273-274). Az elnevezés személynévből vált helynévvé, és mint ilyen, a személynevek azon csoportjába tartozik, amely arra volt hivatva, hogy mint jó omen, megszabja a gyermek jövőendő sorsát. Az etimológiát az FNEsz is közli⁵⁷ (FNEsz I, 358).

Rásonyi László úzokhoz kapcsolja *Oszlár* helyneveinket is (RÁSONYI 2000, 309). A magyar Oszlár helynevek az oklevelekben *Vzlar* alakban szerepelnek; a *-lar* török többesjel, itt a szótó eszerint az *Vz* lenne. Az elfogadott szófejtés szerint az Oszlár helynevek népnévből keletkeztek, a török *as* 'jász, alán' népnevek *-lar* többesjellel ellátott alakját rejtje magában. A kazároktól a magyarokhoz áttált alán népcsoport települését jelöli, s összetartozik a magyar jász és oszét népnév eredetijével (FNEsz II, 293). Az etimológia problémája abban áll, hogy az okleveles adatok zömében *Uzlar* *Vzlar* alakban hozzák a kérdéses helynevet, amelyeknek mai formájuk: Oszlár. A magyar hangfejlődés szabályai szerint azonban egy *a>u>o* hangváltozás nem levezethető, de paleográfiai problémák is nehezítik annak eldöntését, hogy a kérdéses helynév alán vagy úz eredetű-e. Hét Kárpát-medencei Oszlár helynévről tudunk: Tiszaoszlár Borsodban, Ozlar Nógrádban, Oszlárpuszta Pest megyében, Ozlar Somogyban (ugyanitt van egy Aszlar hely is), Tiszaeszlár Szabolcsban⁵⁸ és Ozlar a Temesvidéken (SÁNDORFI 1989, 43).

Összefoglalás

A felsorolt úzokhoz köthető elnevezések tehát két csoportba oszthatók: a magyarság közé telepített úz töredékek helynévi nyomai, amelyek a Kárpát-medence több pontján is felbukkanak illetve a valamikori keleti gyepűn előforduló hely- és földrajzi nevek, amelyek két tömbben találhatók, a Barcaságban és a Székelyföldön; ezeken a területeken több besenyő helynévi nyom is fellelhető. Azok a földrajzi- illetve helynevek, amelyek tartalmazzák az úz vagy besenyő népvét, a magyarságtól származnak, a magyartól etnikailag különböző lakosságot jelölik.⁵⁹ A 11. századtól folyamatosan laktak a Magyar Királyság keleti, délkeleti határainál török nyelvű, nomád határőr-csoportok. A felgyűjtött adatok azt mutatják, hogy a kormányzat nagy arányban telepített le besenyő és úz elemeket szétszórva a magyarság telepei közé. Abból, hogy a keleti gyepű területén egyszerre bukkanunk besenyő és úz nyomokra, arra lehet következtetni, hogy e határőr elemeket is közel egy időben, a 11–12. század folyamán telepíthették az országhatárra. Erre utal az is, hogy a besenyők és az úzok a 11. század után már nem játszottak szerepet a steppén, így Magyarországra kerülésük is a 11. századtól számítható.⁶⁰ Úz töredékek beköltözése elvileg a kunok magyarországi megtelepedéséig volt lehetséges, de az összegyűjtött úz helynevek egyike sem fekszik hajdani kun településterületen (kivéve Bács-Bodrog vármegyében, de ezek említései részben korábbiak a kun beköltözéstől).

Az elmondottak alapján úz törzstöredékek a 11–12. században telepedhettek meg a Magyar Királyság területén, besenyőkkel együtt. Nagyobb számú úz helynévi anyag a hajdani keleti és déli gyepű területére lokalizálható. A keleti határvidék a 13. századra benépesült nem (vagy nem csak) török eredetű lakossággal; a határvédők utódainak egy része beolvadt a terület népességébe, más telepeiket a mongol hadak söpörték el 1241–42-ben. A keleti

határ védelme a székelyek feladata lett. A török eredetű határvédők letelepítése tehát ezt megelőzően történhetett meg. A déli gyeptű úz helyneveinek okleveles adatai a legkorábbiak, amelyek szintén „korai”, 11–12. századi telepítésre utalnak. A déli határ jelentőségét mutatja, hogy területén úz és besenyő helynevek mellett egy másik katonai segédnép, a kálizok (sót, talán varégok) helynevei is megtalálhatók, és gyakoriak a török törzsi helynevek.

Összességében megállapítható, hogy a besenyők és a kunok mellett az úz törzsek maradványainak feltételezett, szétszórt szállásterületét is lehet lokalizálni a Kárpát-medence számos pontján, és a Magyar Királyság déli és keleti gyeptűjén, Székelyföldön és a Barcaságban. Ezeket az úz határőröket besenyőkkel együtt, az Árpád-korban telepíthették az országhatárra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁMTF I–II–III.: Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–II–III.* Budapest, 1987.
- AO I: *Anjou-kori Oklevéltár I. (1301–1305).* Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 1990.
- AO VI: *Anjou-kori Oklevéltár VI. (1321–1322).* Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 2000.
- AO VII: *Anjou-kori Oklevéltár VII. (1323).* Szerk. Blazovich László – Géczi Lajos. Budapest–Szeged, 1991.
- AO VIII: *Anjou-kori Oklevéltár VIII. (1324).* Szerk. Blazovich László. Budapest–Szeged, 1993.
- AO X: *Anjou-kori Oklevéltár X. (1326).* Szerk. Blazovich László – Géczi Lajos. Budapest–Szeged, 2000.
- AO XIII: *Anjou-kori Oklevéltár XIII. (1329).* Szerk. Almási Tibor. Budapest–Szeged, 2003.
- AO XXIII: *Anjou-kori Oklevéltár XXIII. (1339).* Szerk. Piti Ferenc. Budapest–Szeged, 1999.
- ÁRVAY 1943: Árvay József: *A barcasági Hétfalu helynevei.* Kolozsvár.
- ÁÚO: *Árpád-kori új okmánytár XIII.* Szerk. Kovács Nándor (1889), reprint kiadás. Pápa, 2003.
- BAKÁCS 1971: Bakács István: *Hont vármegye Mohács előtt.* Budapest.
- BARABÁS 1934: Barabás Samu: *Székely Oklevéltár (1219–1776).* Budapest.
- BÁRTH 2004: Bárh János: *Úz-völgyi magyarok. Településnéprajzi és népesedéstörténeti tanulmány.* Kecskemét.
- BENKŐ 2002: Benkő Lóránd: *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.* Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 29. Budapest.
- BENKŐ 2003: Benkő Lóránd: Kölpény és ami körülötte előkerül. In: *Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* 20–37. Budapest.
- BERTA 2004: Berta Árpád: *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása.* Szeged.
- CSÁNKI 1890: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.* Budapest.
- CSÁNKI 1894: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Budapest.
- CSÁNKI 1897: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III.* Budapest.
- CSÁNKI 1913: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában V.* Budapest.
- CSFT: *Csángóföld. Moldva; térkép (Topográf),* Budapest, 2002.
- ENDES 1994: Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik-megye) földjének és népének*

- története 1918-ig* (második, reprint kiadás). Budapest.
- EOT I: *Erdélyi Okmánytár I. (1023-1300)*. Bevezetés és jegyzetek: Jakó Zsigmond. Budapest, 1997.
- ERDÉLYI 1997: *A Bajkáltól a Balatonig. Régészeti adatok a töröknyelvű népek történetéhez*. Budapest.
- FNESZ: Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II*. Budapest, 1997.
- FODOR 1983: Fodor István: Utószó. In: Fjodorov-Davidov: *Az Aranyhorda földjén*. Budapest.
- GOMBOCZ 1915: Gombocz Zoltán: *Árpádkori török személyneveink*. Budapest.
- GÖCKENJAN 1972: Hansgerd Göckenjan: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*. Wiesbaden.
- HATHÁZI 1996: Hatházi Gábor: Besenyők és kunok a Mezőföldön. In: *Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön*. Szerk. HAVASSY P. Gyula.
- HERNER 1987: *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára*. Szerk. Herner János. Szeged.
- HO: *Hazai Oklevéltár (1234-1536)*. Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Budapest, 1879.
- HO VI: *Hazai Okmánytár VI. (1009-1300)*. Reprint kiadás. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Pápa, 2004.
- HÓMAN 2003: Hóman Bálint: A székelyek eredete. In: Uő: *Magyar középkor*. Máriabesenyő – Gödöllő.
- ICZKOVITS 1939: Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban. (Település és népiségtörténeti Értekezések)*. Budapest.
- JAKÓ 1940: Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest.
- JUHOS 1882: Juhos János: *A magyar korona országainak helységnévtára*. Budapest.
- KAMMERER 1886: *Magyarországi török defterek. I. (1543-1635)*. Ford. LÁSZLÓFALVI VELICS Antal, bevezetés és szerkesztés: KAMMERER Ernő. Budapest.
- KÁZMÉR 1970: Kázmér Miklós: *A „falu” a magyar helynevekben*. Budapest.
- KISS 1997: Kiss Lajos: Erdély vízneveinek rétegződése. In: *A honfoglalásról sok szemmel III. Honfoglalás és nyelvészet*. Főszerk. GYÖRFFY György, szerk. KOVÁCS László, VESZPRÉMY László. Budapest.
- KNIEZSA 2001: Kniezsa István: *Kelet-Magyarország helynevei*. Második, reprint kiadás. Budapest.
- KOSSÁNYI 1924: Kossányi Béla: Az úzok és kománok történetéhez a XI-XII. században. *Századok* 58, 519-537.
- KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. *Acta Historica* Tomus XLIV. Acta Universitas Szegediensis de Attila József nominatae, Szeged.
- KRISTÓ 1988: Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest.
- KRISTÓ 2003: Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.
- LIGETI 1986: Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- LÜKÓ 1935: Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X-XII. században. *Ethnographia* 46, 90-105.
- MAKSAI 1941: Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Budapest.
- MESTERHÁZY 1976: Mesterházy Károly: Az Ártánd-zomlin pusztai uz sírlelet. *DDMK LVII DMÉ*, 69-80.
- MTSH 12: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 12. Somogy megye*. Budapest, 1997.
- NAVARRA 1899: Navarra József: Helynevek. Dűlők, határ- és városrészek nevei. *Magyar Nyelvőr* 28, 526-527.

- NÉMETH 1925: Németh Gyula: Debrecen névének eredete. *Magyar Nyelv*, 21, 273–274.
- ORBÁN I-II-III: Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása I-II-III*, 1868–1869. Pest.
- ORTVAY 1882: Ortway Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a 13. század végéig I*. Budapest.
- ÖRDÖG 2002: Ördög Ferenc: *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest.
- PAIS 1922: Pais Dezső: Régi neveink jelentéstana. *Magyar Nyelv*, 18, 26–34; 93–100.
- PAIS 1927: Pais Dezső: Barót. *Magyar Nyelv* 23, 579–580,
- PÁLÓCZI HORVÁTH András: *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag.
- PITI 2004: Piti Ferenc: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386)*. Szeged–Nyíregyháza.
- RASSOVSKY 1933: D. A. Rassovsky: *Pečenegi, torki i berendii na Rusi i v Ugrii*. Praha.
- RÁSONYI 1979: László Rásonyi: Bulaqs and Oăuzs in Medieval Transsylvania. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Tomus 33 (2). pp. 129–151.
- RÁSONYI 2000: László Rásonyi: Turcs Non-islamisé en Occident. (Pétchénergues, Ouzes et Qiptchaqs et Rapports avec le Hongrois). In: *History of the Turkic Peoples in the Pre-Islamic Period*, edited by Hans Robert Roemer. Berlin, 303–332.
- RÁSONYI 2004: Rásonyi László: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál* (második, javított kiadás). Budapest.
- SÁNDORFI 1989: Sándorfi György: *Korai helyneveink vizsgálata*. Miskolc.
- SUCIU 1967: Suciu, Coriolan: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania I*. București.
- SAKÁLY 1998: Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525)*. Szekszárd.
- SENPÉTERY 1923: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. (1001–1270)*. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest.
- SENPÉTERY 1943: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/1. (1255–1272)*. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest.
- SENPÉTERY–BORSA 1987: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/4. (1290–1301)*. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest.
- SZO I: *Székely Oklevéltár I. (1211–1519)*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1872.
- SZO II: *Székely Oklevéltár II. (1520–1571)*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1876.
- SZO III: *Székely Oklevéltár III. (1270–1571)*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1890.
- SZO VI: *Székely Oklevéltár VI. (1603–1698)*. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1897.
- TAGÁNYI 1913: Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. *Magyar Nyelv* 9, 254–266.
- UB II: W.M.Zimmermann: *Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen II*. Nagyszeben (Hermannstadt), 1892–1937.
- VMO: *Vatikáni Magyar Okirattár I/1. Monumenta Vaticana Hungariae, Series I, Tomus I. Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375*. Budapest, 2000.
- ZSO II/1: *Zsigmond-kori Oklevéltár II/1. (1400–1406)*. Szerk. Mályusz Elemér. Budapest 1956.
- ZSO III: *Zsigmond-kori Oklevéltár III. (1411–1414)*. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván. Budapest, 1993.
- ZSO VII: *Zsigmond-kori Oklevéltár VII. (1419–1420)*. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván. Budapest, 2001.

JEGYZETEK

- ¹ Az oguz törzsek belső-ázsiai, mongóliai őshazájukat az Ujgur Kaganátus felemelkedése idején, a 8. század közepén hagyták el, s hasonlóan a karlukokhoz, Közép-Ázsia legelőit vették birtokba. A 9-10. században a mai Kazakisztán és Özbegisztán területén nomadizáltak, s

jelentős szerepet töltöttek be Kelet-Európa keleti peremén és Közép-Ázsiában; ellenőrzésük a Volgától a Balhas-tóig, Horezmtól a kimekek területéig terjedt ki. Az iszlám terjedésével az oguzok egyik része elszakadt a steppén maradt törzsektől és az iráni területeket elfoglalva a Szeldzsuk Birodalom alapítói lettek. A steppén maradt nyugati oguz törzseket nevezték a bizánci auktorok úzoknak, akik miután a 11. század közepére megtörték a besenyők hegemoniáját a dél-orosz steppén, kényszerű nyugati vándorlásba kezdtek a kipszak-kunok nyomása miatt. A 11. század második felében a Moldván átvonuló úz törzsek a Magyar Királysággal is kapcsolatba kerültek.

- ² Így pl.: 1138/1329: *Vsu*; *Vs*; *Vsa* (olv. *Űsa* –*a* képzővel); 1211: *Vseh* (–*éh*: *e* képzővel); 1199: *Euse* (olv. *Öse* –*e* képzővel); 1171: *vsud* (olv. *Ösöd* –*d* képzővel) és 1221: *Eusud* (olv. *Ösöd* –*d* képzővel). Az 1221/1229: *Vsun* (olv. *Űsün*) személynévet –*n* képzős származéknak tarthatjuk. Az adatok helyeihez vö. Pais felsorolását (PAIS 1922, 30).
- ³ Így pl.: 1138/1329: *Vza*; *Vzdi*; 1171, 1181: *Vzdi*; *Vzd*. *Úz* –*a* és –*di*: –*d* képzővel (PAIS 1922, 100).
- ⁴ Tudjuk, hogy a „fekete süvegesek” elnevezés gyűjtőneve az orosz fejedelemségek steppe felőli határát védő nomád elemeknek. Ezek között besenyők is voltak, de létszámban minden bizonnyal az úzok mögött maradtak, mert számos besenyő telepről van ismeretünk Bizánc és a Magyar Királyság területén, de alig tudunk kimutatni besenyő szállásokat a Kijevi Fejedelemség területéről, ahol viszont jelentős úz telepek voltak, melynek központja Torcseszka, azaz „Törk (Úz)-város” volt; vö. RASSOVSKY 1933, térkép. „A régészeti anyag is az mutatja, hogy besenyők nem kerültek be orosz területekre sem telepítés, sem engedélyezett betelepülés révén, régészeti emlékeiket a steppén kereshetjük, a mai Ukrajna és Dél-Oroszország területén” (ERDÉLYI 1997, 108).
- ⁵ Az okleveles adatokat l. 52. jz.
- ⁶ A leletet feltételeesen kunokkal beköltöztött úz harcos hagyatékának tartja Fodor is; vö. FODOR 1983, 126–127. Mesterházy következtetéseit kritikusán kezelte Pálóczi Horváth András; Pálóczi szerint a zomlinpusztai sír leletei a 10. illetve a 11. század első felére keltezhetőek, de bizonytalan a helynév összefüggése a magyarországi úz töredékek helynévi nyomaival, melyekkel csak a Székelyföldön számol Rásonyi kutatásai nyomán. Munkájában az Ártánd melletti leleteket, Mesterházyhoz hasonlóan dél-orosz steppei analógiákat vizsgálva, egy orosz-varég harcos hagyatékának tartja (PÁLÓCZI HORVÁTH 1993, 124–128).
- ⁷ Az *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez* című munka az egyetlen, mely megpróbálta adattár-szerűen összegyűjteni az úz törzsek töredékeinek magyarországi nyomait (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973, 21–22.). Az itt felsorolt, úzokhoz köthető, helynevek egy részét nem vettük fel adatként, amikor úgy láttuk, hogy nem felelnek meg a támasztott kritériumoknak, illetve kiegészítettük néhány, a felsorolásból kimaradt adattal. Egy későbbi munkájában Kristó Gyula is megjegyezte, hogy „... a magyarországi középkori helynévanyagban közel negyedszáz település visel úzokkal kapcsolatba hozható nevet, de – közelebbi adatok híján – nagy valószínűséggel csak a korai előfordulású földrajzi nevek kapcsolhatók ténylegesen az úzokhoz.” (KRISTÓ 2003, 49). Figyelembe véve azt a körülményt, hogy a jelen munkában összegyűjtött adatok zöme a valamikori keleti gyepű területéről került elő, amely régióban legkétszámű alakult ki az okleveles gyakorlat, ez a megállapítás nem tekinthető axiómának.
- ⁸ Ezek a patakok az Olt bal parti mellékvizei (ÁMTF II, 101).
- ⁹ Fehér vármegye a 11. század első évtizedeiben jött létre, eredetileg egész Dél-Erdélyt foglalta magába; a 11–12. században keleten és délen a Kárpátokig, azaz az akkori magyar szállás-terület határig húzódott, északon pedig nemcsak Küküllő, hanem még Torda vármegye is Fehérből szakadt ki. Központja Szent István kora óta a gyulafehérvári vár volt. A hatalmas területen fekvő megye területét a szászok betelepítése, majd a székelyek igazgatási egységeinek megjelenése bontotta meg. A 12. század közepétől a 13. század közepéig terjedő évszázadnyi idő alatt Fehér kisebb világi kormányzati egységekre szakadt szét (KRISTÓ 1988,

497–501).

- ¹⁰ Árvay a barcasági török nyelvű elemeket kizárólag besenyőnek vélte. Azonban az úz helynévi nyomokat nem vette figyelembe, azokat besorolta a besenyő emlékek közé. Ezért szerencsésebb összefoglalóan nomádoknak nevezni ezeket a határórelemeket.
- ¹¹ További említései: 1460: *Therkes*; 1504: *Torkess falw*; 1625: *Türkös* (ÁRVAY 1943, 86). A falu mai román elnevezése: *Turkul, Turche*^o; német neve: *Türckesdorf* (HERNER 1987, 174). Brassótól délkeletre fekszik (FNESz II, 692).
- ¹² Vö. *A keleti gyepű besenyő helynévi nyomai* című fejezet adatait.
- ¹³ Az Úz-patak Csíkszentmárton közelében, a Rugát nevű hegy keleti oldalában ered. A patak egyre növekedve Moldva felé folyik, ahol a Szeret felé törekvő Tatrosba ömlik (BÁRTH 2004, 5). Endes és Ferenç szerint is az Úz folyó, amely a Szeret vízrendszeréhez tartozik, neve Moldvában, Tatros régi tartományában, az úz törzsek emlékét őrzi (FERENÇ 1981, 18; ENDES 1994, 38). A patak mai román neve: Uz (HERNER 1987, 177). A patak bal partján, Moldvában fekszik *Úzmező*; román elnevezése: *Poiana Uzului*. Helyén ma víztározó van (Úzmezői-víztároló) (CSFT).
- ¹⁴ A szorost említő egyetlen adat amit találtam, egy 1734-es dokumentum; a Csík, Gyergyó, Kászonszéki mellékszorosok jegyzéke az elrendelt eltorlaszolás végrehajtására kirendelt felügyelők neveivel. Kászonban említik az Uz-szorost (SZO III, 375), vö. ENDES 1994, 182.
- ¹⁵ A falu mai, román neve: Ozun (HERNER 1987, 177).
- ¹⁶ A tölgyesi völgy nyugati végén, az Úz jobb partján, a Bükkös nevű területen egy háromszög alakú régi erődítmény nyomait vélte felfedezni Orbán Balázs, melyekhez népregeket is tudott társítani (ORBÁN II, 56; BÁRTH 2004, 10; 9. jegyz).
- ¹⁷ Vö. VMO 106; 133; illetve SZO I, 190 (1461); SZO III, 171 (1508). Uzont a 17. századtól már gyakran említik az oklevelek (SZO VI).
- ¹⁸ Nem messze ettől folyik egy Besenyő nevű patak is (ORBÁN I, 219).
- ¹⁹ Györffy, besenyő eredetű helynevekre koncentrálván, besenyőktől eredezteti a felsorolt adatokat (GYÖRFFY 1940, 485).
- ²⁰ „István királyfi, erdélyi herceg és a kunok ura a desvari hospesek kérésére megerősíti (IV) Béla királytól (állítólag 1236-ban) nyert kiváltságait.” A városnak átengedett terület határai között sorolja fel az oklevél *Vzreew*-et (EO I, 204; ÁÚO XIII, 758). A Szamosnak vagy ennek egyik baloldali mellékvízének a révé lehetett (ORTVAY 1882, 304).
- ²¹ Vö. SzO II, 51.
- ²² Vö. SzO IV, 232.
- ²³ Így lett pl. a török *Altunnévből* a magyarban előbb *Ohtun*, majd *Ajtony* (GOMBOCZ 1915, 24–25; BENKŐ 2002, 101; RÁSONYI 2004, 277), vagy a *Buldurból Buhtur* és abból *Bojtor* (RÁSONYI 1979, 148; RÁSONYI 2004, 277).
- ²⁴ Eszerint az Ojtoz név fejlődése a következőképpen történhetett: **Altuz* > *Ohtuz* > *Ojtuz* > *Ojtoz* (RÁSONYI 2004, 278).
- ²⁵ Rásonyi kazak példája etimológiájának bizonyítására nem szerencsés, hiszen kipszak-török párhuzamot von a feltételezett úz eredetű földrajzi névhez, máskor viszont éppen arra hivatkozik, hogy a kipszak és köztörök hangtani különbségek miatt lehet elválasztani egymástól a besenyő és úz földrajzi és helynévi nyomokat.
- ²⁶ Angol nyelvű tanulmányában Rásonyi a helynév eredetét a *Karas Kökey*, Igor énekben említet, szerinte úz, törzsnév második tagjában véli megtalálni, melyben a török *kök* 'kék' szó rejtőzik, kicsinyítő képzővel ellátva (RÁSONYI 1979, 147).
- ²⁷ Rásonyi szerint: *Bursa* > *Burcza* > *Borcza* > *Barcza* (RÁSONYI 1979, 147; RÁSONYI 2004, 276).
- ²⁸ Munkájában Bárh is megjegyzi, hogy Csík megye havasiban a bükkerdők termését hasznosítják a helyiek (BÁRTH 2004, 66; 69); Rásonyi is azt írja, hogy a magyar bik ~ bükk szó

- gyakran szerepel Csík megye toponymiajában (RÁSONYI 2004, 278).
- ²⁹ Vö. *Görgény* (CSÁNKI 1913, 669); *Görgény-Váralja* (uo. 681); *Görgény-Szentimre* (uo. 683); *Görgény-Adorján* (uo. 691); *Görgény-Hodák* (uo. 708); *Görgény-Nádas* (uo. 722); *Görgény-Orsova* (uo. 723).
- ³⁰ Vö. Ub II, 242 (idézi: ÁRVAY 1943, 135). A Négyfalut alkotó falvakat említi egy 1444-es diploma, emellett V. László egy 1456-os oklevele is, úgymint *Zent Mihali* (Csernátfalva), *Naggyfalw* (Hosszúfalva), *Turkester* (Türkös) és *Bachfalw* (Bácsfalva) (SZO I, 172) valamint I. Mátyás 1460-ban kelt diplomája (SZO I, 185-186) és János király oklevele 1531-ből (SZO II, 23).
- ³¹ Pürkerec viszonylag későbbi említése Hétfalu többi településéhez képest, valamint hogy a helynévnek román etimológiája van, arra mutat, hogy ez egy későbbi, román telep, a korábbi steppei határőrök falvai között.
- ³² Vö. FNESz II, 626; 692; 793.
- ³³ „...silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis...” (SZENTPÉTERY 1923, 135).
- ³⁴ Pais azonban megjegyzi, hogy az oklevél hamis (PAIS 1927, 580).
- ³⁵ Az ezen a területen élő besenyők a tatárjárásig teljesíthettek határőri szolgálatot (ICZKOVITS 1939, 83).
- ³⁶ Vö. ÁMTF III, 540; 548.
- ³⁷ Vö. ÁMTF I, 557. Közvetlenül a falu határában emelkedik a *Curhana* (Korhány) nevű hegy; a név a török *qurān* 'halom' szóval függ össze. A Kárpát-medence több pontján is található Besenyő nevű település határában Korhány helynevek. Ezeknek az elnevezéseknek a besenyő eredete alig kétséges (GYÖRFFY 1940, 477-478; ÁMTF II, 50). Itt folyik a *Budak*-patak, amely talán a török nyelvekből adatható *budaq*, *butaq*, *budaā* 'ág' szavakkal függ össze (GYÖRFFY 1940, 494; FNESz I, 222).
- ³⁸ Vö. ÁMTF II, 106.
- ³⁹ A Kárpát-medence területén elszórta jelentkező úz helynévi nyomok környékén is gyakran találunk besenyőkre utaló földrajzi elnevezéseket. Ezeket az adatokat régióként, az úz helyneves adatok mellett jegyzetben fogom felsorolni. Az összegyűjtött adatok közül csak a hely- és földrajzi nevekre koncentrálok, besenyőkhöz köthető etimológiákat nem taglalok.
- ⁴⁰ Úzdiszentpéterhez (itt még az Úzdi- elótag nélkül) vö. SZENTPÉTERY-BORSA 1987, 162 (1296. jún. 24); ÁMTF III, 373; AO I, 360 (1305. jún. 24); AO XIII, 115 (1329. ápr. 10). Feltehetőleg ez a helység felel meg a 14. századi pápai tizedlajstromban *Ozd* néven említett egyházas-helynek, melyről a településtől kelet felé elterülő főesperesség a nevét vette (CSÁNKI 1913, 411). Mivel a falvak nevei valószínűleg az Őzd névből származnak, melynek alapját az úz népnévben, illetve a szláv *osz* 'zab' szavakban keresik (FNESz II, 293), a helynevek forrásértéke tárgyunk szempontjából kétséges. Érdekes viszont, hogy Uzdiszentpéter egyik birtoka a 14. század elején Pogánytelke (ÁMTF III, 373). Uzdiszentgyörgy első említése 1263: *Zent Georg* (ÁMTF III, 371). A települések mai román nevei: *Sîngeorgiu de Cîmpie*, *Sînpetru de Cîmpie* (HERNER 1987, 157; 160).
- ⁴¹ A név említései: 1192/374/425: *vallis Vz* (Úz-völgye) (ÁMTF I, 201; 6. jegyz). Említi a bácsi káptalan biznyságlevele is 1229-ben, *Vz* formában (HO 15).
- ⁴² Bács-Kiskun megyében, Harta vidékén, Szülle puszta közelében volt ez az úzok nevét őrző tó, amely napjainkra kiszáradt (ORTVAY 1882, 304).
- ⁴³ A birtokot más területekkel együtt Zsigmond Dalmáciában, a nikápolyi csata után, adományozta Radaak, Wlatichich Péter és Wayko részére. Ezt érvénytelenítette és adta vissza eredeti tulajdonosainak az 1405-ös oklevelében az uralkodó, azzal, hogy „a panaszosok a bosnyákoktól sokat szenvedtek...” (ZSO II/1, 510).
- ⁴⁴ A helynév etimológiája vtatott, kapcsolatba szokás hozni még skandnáv eredetű zsoldosokkal, akik a bizánci kútfőkben *Ēdýēdēādē* néven bukkannak fel. Mindenestre a helynév Árpád-kori gyepőrző segédnép nyomát őrzi (BENKÓ 2003, 36).

- ⁴⁵ Dél-Magyarország területén több besenyő helynév is adathozható, ezek a határór telepek Bodrog, Valkó és Szerém vármegyében feküdtek: *Besenyő* falu a mai Monostorszeg vidékén, a régi Bodrog megyében, 1055: (hamis) *Besenev*; 1092: (hamis) 1211, 1267: *Beseneu*; Berzéte monostorhoz tartozott *Besenyő* birtok 1396-tól, a régi Valkó vármegyében, feltehetőleg a mai Nuštar mellett lehetett; *Besenyő* nevű helység Szerém megyében, megfelel a mai Besenovo-monasztírnak (GYÖRFFY 1940, 418). A dél-magyarországi besenyő helyekhez vö. GÖCKENJAN 1972, 103-105.
- ⁴⁶ Vas vármegyei besenyőkre utaló helynévi nyom Besenyőgyümölcs (1221: *Besenengumuls*) határrész az elpusztult vasi Köröselő helység határleírásában; Besenyő nevű elpusztult helység (1281: *præd. Beseneu*), később major Gyöngyösapáti mellett valamint egy Besenyő nevű határrész a Vas megyei Kis-Somlyó és Hosszúfalu határában (GYÖRFFY 1940, 408; GÖCKENJAN 1972, 101).
- ⁴⁷ Vö. HO VI, 343. További említései, 1320: *Vzdy*; 1321: *Wzd*; 1347: *Wzdi*; 1370: *Wzd*; 1447: *Vzd* (CSÁNKI 1897, 456; AO VI, 27; 29; 50), 1501: *Wzd* (SZAKÁLY 1998, 189-190).
- ⁴⁸ További említései, 1497-1500: *Pwzthawzd* (CSÁNKI 1897, 456). Volt valaha ezen a területen egy *Uzdborjad* nevű falu, amely 1940-ben megszűnt; uzdi részét Sárszentlőrinc, borjádi részét Kölesd kapta (MTSH 12, 85).
- ⁴⁹ Somogy, de különösen Tolna megye területén jelentős számú besenyő helynévi nyom figyelhető meg, többek között Kölesd környékén is; ezek egyenkénti felsorolása helyett vö. GYÖRFFY 1940, 408-417; GÖCKENJAN 1972, 105. Hatházi is úgy látja, hogy „Egy kevert besenyő-úz töredék Sárvíz menti megtelepedése szempontjából akár figyelemreméltó is lehet – de kellő óvatossággal kezelendő – a több középkori oklevélből ismert Uzd falu neve. A település a besenyő szállásterület Tolna megyei szakaszán fekszik, Kajdacs, Partasdorog, Hodos, Varság, Középfalu és Kaptáros besenyő lakosságú falvaitól körülvéve” (HATHÁZI 1996, 41).
- ⁵⁰ Csánki azt írja, hogy a falu első említése, 1383: *Wzfalua*. Egy 1301. dec. 30-ra keltezett oklevél szintén említi a falut *Vzfalu* alakban, egy határjárás leírásában (AO I, 101), később 1411-ben (ZSO III, 257; 261). Innen vette nevét *Úszalgó* és *Úszpeklén* (JUHOS 1882, 357; KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973, 21); vö. CSÁNKI 1890, 306; 309; ZSO VII, 165 (1419. máj. 29).
- ⁵¹ Vö. AO I, 95 (1301. dec. 1); ÁMTF III, 198 (1301).
- ⁵² Hont vármegyei besenyő település volt Hontbesenyőd község, a Szekince patak völgyében (GYÖRFFY 1940, 421).
- ⁵³ Vö. AO XXIII, 233 (1339: „*Wza Nyara hely*”). Besenyő birtok volt Szatmárban a mai Dob nevű helység a Balkány patak partján; „1261. István ifjabb király Balkun-Dob földet Szatmár vármegyében, mely azelőtt a besenyőké ...*terra Bissenorum*... volt, Apor grófnak adományozza” (GYÖRFFY 1940, 423-424; GÖCKENJAN 1972, 108-109).
- ⁵⁴ A régió besenyő helynévi nyomai: 1235/1404. II. András átírja a pécsi egyház korábbi okleveleit s megállapítja a püspökségnek a zágrábi és veszprémi püspökség felé eső határait „... *cum terris Bissenorum de Nadasth*...”; Nádasd helység hajdan Tolna, ma Baranya megyében, Pécsváradtól északkeletre; 1341. a pécsi káptalan jelentése Csabagáta birtokról: „*Johannes Byssenus dictus de Budmer... nobilis comitatus de Baran(a)*...”, Budmér helység Baranyában, Siklóstól északkeletre; 1349. poss. *Beseneu, que est in Bata in comitatu de Barana*; eltűnt Besenyő nevű helység a Tolna megyei Bata község mellett (GYÖRFFY 1940, 417-418; GÖCKENJAN 1972, 103).
- ⁵⁵ Kékes, 1320: *Vzfalu alio nomine Keykus*; 1348: *Kekus*; 1451: *Kekes, Vzha*. Nevével először 1320-ban találkozunk, amikor Benedek csanádi püspök birtoka. Az oklevél szerint Bihar megyében, Bojttól északra, északkeletre helyezkedett el Kékes, ahol később Úzháza pusztát találjuk (CSÁNKI 1890, 612; JAKÓ 1940, 277; ÁMTF I, 631). A település gyökerei a 12-13. század fordulójára nyúltak vissza, Úzfalu nevét valószínűleg egyik első birtokosáról, illetve



annak nemzetiségéről kapta (JAKÓ 1940, 277).

⁵⁶ Első okleveles említése, 1376: *Ws*; 1475: *Wzthelek* (JAKÓ 1940, 376), később beolvadt a Telegdiak uradalmába (JAKÓ 1940, 147).

⁵⁷ Bihar vármegye területén nagyszámú besenyő hely- és földrajzi név adatolható; Besenyő helység a mai Berekbőszörmény határában (1226: *Besenu*), ma Besenyő puszta őrzi emlékét; Besenyő (1273: *Besenu*), ma is meglévő puszta Nagyváradtól dél-nyugatra, emellett terület el *Besentelek* (1319); mindezek mellett találhatók adatok Besenyő-tóról, -dombról, több pusztáról, melyek a besenyők nevét viselik (GYÖRFFY 1940, 424-425; GÖCKENJAN 1972, 108).

⁵⁸ A település okleveles említéseihez vö. PITI 2004, 193.

⁵⁹ Vö. GYÖRFFY 1940, 432.

⁶⁰ Besenyő betelepülések már közvetlenül a honfoglalás után történetek, de a 11. század közepétől, a besenyők steppei hegemoniájának bukása után már nem csak besenyő szórványok, hanem nagyobb létszámú csoportok is érkeztek a Magyar Királyság területére.

H A J D A N I V Á R M E G Y É I N K

Az egykori Csongrád vármegye



Csongrád vármegye jellemzői

A történelmi Csongrád vármegye a történelmi Magyarország középső-déli részén helyezkedik el. Közigazgatási határai északon Jász-Nagykun-Szolnok, északon és keleten Békés, keleten és délen Csanád, délen Torontál és Bács-Bodrog, nyugaton Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyékig terjedtek. Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának vége felé, az I. világháború kitörése előtt a vármegye székhelye Szentés. Területe 3545 km², jelentősebb településből húsz volt a megyében. Az 1910-es összeírás szerint lakosainak száma összesen 143 946 fő, ami a megye területével összevetve 70,9 fő/km² népsűrűséget eredményez, mely az akkori országos átlagnál (64,6 fő/km²) jóval maga-



sabb. A terület etnikai megoszlását tekintve – a magyarság létszámának arányában – szintén meghaladja az országos átlagot, ugyanis ekkor a vármegye lakosságának 99,4%-a volt magyar. A felekezeti hovatartozást illetően a döntő többség római katolikus (95,3%),

míg a reformátusokhoz már jóval kevesebben (2,2%) tartoznak. Az evangélikusok aránya 1,1%, az izraelitáké úgyszintén.

Közigazgatásilag a megye három járásra tagolódott, mégpedig a csongrádi, a Tiszán inneni (Kis-kundorozsma székhellyel), és a tiszántúli (Mindszent székhellyel) járásokra.

1914-ben a vármegye területén három jelentősebb város volt: Szeged törvényhatósági jogú város, Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város és Szentés rendezett tanácsú város. Szeged közigazgatási területe 1914-ben 816

km²-re terjedt ki, népessége is méltó volt egy igazi nagyvároséhoz. A város lakosságának 95,8%-a volt magyar, 2,2%-a német. A lakosok közül 87,9%-a római katolikus, 3,2%-a a református, 1,6%-a pedig az ortodox felekezethez tartozott. Hódmezővásárhelyen ekkor több, mint hatvanezren laktak, lakosságából 99,2% volt magyar. E városban már érdekesebb a felekezetek lélekszámának aránya, ugyanis itt a római katolikusok kevesebben vannak, mint a reformátusok (28,2%, ill. 63,3%). Az evangélikusok száma is magasabb, mint az átlag, pontosan 4,1%. Szentesen hasonló a helyzet, bár kissé kiegyenlítettebbek az arányok, a város 31 593 fős lakosságából 44% római katolikus, 50,7% református.

Csongrád vármegye földrajza

A vármegye felszínének nagy része majdnem tökéletes síkság, valamint elmondható még róla, hogy az ország területének legalacsonyabban fekvő területe is egyben. Legmélyebb pontja Gyálarénél van (78 m), legmagasabb pedig Ásotthalomnál (125m). A talajt tekintve a megye nyugati részén homok, a Tisza és a Maros árterein finom iszap, keleten pedig lösz a jellemző. A vármegye fő folyójába, a Tiszába Csongrád alatt a Hármas-Körös, Szegednél a Maros torkollik bele. Nemcsak a felszínen, a föld alatt is óriási vízkészletek (főként termál- és gyógyvíz) állnak rendelkezésre, elsősorban Szegeden, Szentesen és Hódmezővásárhelyen, de megemlíthető még a nagymágocsi termálvízkészlet is.

Csongrád vármegye gazdasága

A vármegye területe szegény ásványkincsekben. Ez alól szinte egyedüli kivételt képeznek a földgáz- és kőolajlelőhelyek,

melyek Algyő és Kiskundorozsma térségében találhatók. Ezeken kívül gyakorlatilag csak az agyag és homok említhető meg, melyeket főként az építőiparban hasznosítanak. A kiváló minőségű termőtalaj viszont évszázadok óta lehetőséget biztosít a terület lakosainak a megélhetésre: a megye területének 60%-a szántó, 4,9%-a kert és szőlőművelési terület, 14,7%-a rét és legelő, 8,4%-a erdő. Ennek megfelelően a terület fő gazdasági profilját mindig is a mezőgazdaság alkotta. A rét és legelő viszonylag magas arányából azonnal következtetéseket vonhatunk le: a második legjellemzőbb bevételi forrás a helyiek életében az állattenyésztés. Itt főként a sertés, a marha, a juh és a baromfitartást kell megemlítenünk. Mindig is igen nagy arányban foglalkoztak a különböző kultúrnövények termesztésével, így a gyümölcsökkel, különféle zöldségekkel, hagymával, stb. Bizonyos részekben jellemző még a kendertermesztés is.

Csongrád vármegye története

A terület – mint azt a régészeti ásatások kimutatták – a felső paleolitikum óta bizonyosan lakott. Ebben a kedvező földrajzi viszonyok éppúgy, mint az egyéb adottságok is közrejátszottak, ennek köszönhető a különféle újkőkori kultúrák sokfélesége, mint például a híres Körös-, vagy a tiszai-kultúra. Tell-jellegű¹ településeket is kimutattak a régészek. A bronzkorban egy okkersíros temetkezéséről felismerhető, nomád nagylattartást folytató nép lakta a területet, s több mesterséges halmot is emeltek itt, valamint a Tizántúl egyéb területein is, melyek egy része ma is látható. Az első, név szerint is ismert nép, mely megfordult itt, az agathürszosz volt. Őket a kelták egyik népcsoportja, a szkordiszkuszok követték. A felsorolást sokáig lehetne folytatni, ám annyit mindenképp meg kell említeni, hogy Csongrád vármegye

területén szinte az összes népvándorlás kori nép gazdag leletanyaga megtalálható, mint például a szarmatáké, a jazigoké, a szkíreké, a szvébeké, a hunoké, a gepidáké, az avaroké, stb. A sok felsorolt népnév is jelzi, hogy a terület már akkor is különféle fontos szárazföldi és vízi utak csomópontjában feküdt, ez a későbbi történelmére is erősen rányomja bélyegét. Az ország területének más részein is fennálló avar uralomnak – mely itt körülbelül kétszáz évig tartott – a bolgárok vetettek véget. Ezután a vármegye területe a bolgár állam peremvidéke lett, amolyan senkiföldje. Ennek ellenére a lakosság nem szenvedte meg túlzottan az uralomváltást.

Anonymus gestája szerint a honfoglaló magyarok első országos gyűlésének helyszíne Szer², s egyesek szerint ekkor kerül a későbbi vármegye területének északnyugati része Ond vezér törzsének birtokába. Az újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy a terület délnyugati részét, valamint a későbbi Szeged környékét a fejedelmi törzs, a többi részt pedig – egészen az Al-Dunáig – Ajtony törzse szállta meg. Csongrád vármegye első említése oklevélben 1075-ből, első ispánjának neve 1138-ból maradt ránk. A várispánság és a királyi vármegye megszervezése itt a XI. század első felére tehető, ekkoriban eredeti területe a Duna–Tisza közének délkeleti felére korlátozódott. Gazdaságára már ekkor hatással voltak az országos fontosságú szárazföldi és vízi utak, melyek mellett hamar nagyobb települések és vásárhelyek jöttek létre. A középkorban a vármegye legnagyobb területeit az egyházi birtokosok, valamint a Becsegergely, a Dorozsma és a Bárkalan nemzetség birtokolta. A megye történetében – mint oly sok más helyen is – fordulópont a tatárjárás (1241), egyes feltevések szerint a települések háromnegyed része pusztult ekkor el. Mások szerint ez kissé túlzás, ám az igazsághoz hozzátartozik, hogy a vármegye az ország tatároktól egyik legjobban sújtott területén feküdt, és ha a tatárjárás utáni népességi-

gazdasági adatokat vesszük figyelembe, az első feltevésnek is lehet igaza. Ekkor pusztul el a csongrádi földvár is, mely kevés eséllyel, de fölvette a harcot a hódítókkal szemben. Csongrád, mint település is ekkor szorul háttérbe, helyét az addig is jelentős Szeged veszi át. A tatárjárás utóhatásaként – mint sok más helyen az országban – Szegeden is kővár épül, mely az akkori haditechnikában az egyetlen hatásos védőeszköz volt a többségében lovas tatárokkal szemben. Ettől kezdve a szegedi királyi vár várnagya egyben a megye ispánja is lett. A kihalt vidékre 1241. után IV. Béla király a „második honfoglalás” során nagy számban kunokat telepített. Egyház-igazgatási szempontból a vármegye területe a kalocsai érsekség szegedi, valamint a váci püspökség csongrádi főesperessége között oszlott meg. Az 1526-os mohácsi vész előtt Csongrádban egy királyi vár, négy város és nyolcvanhat kisebb helység létezett. A középkorban a régió legnagyobb birtokosainak a király, a királyné, a garamszentbenedeki apátság, a budai és a csanádi káptalan, Szeged városa, valamint a Garai, Hunyadi, Lábatlani, Maróti, Mór és Pósa családok számítottak.

A török hódítás után itt is szandzsákok³ szerveznek, melynek központja Szeged lett, a város tehát nem veszített jelentőségéből az idegen uralom alatt sem, ugyanúgy a régió központja maradt. A változatlanul azonban nem mondható el a megye közéletéről, 1566 és 1630 között ugyanis gyakorlatilag megszűnik a megyei közélet. A törökök kiűzése után a területet a szegedi kamarai felügyelőség (Praefectura) igazgatja, illetve adóztatja. Az 1699-es karlócai béke után bevezetik a katonai közigazgatást, melyet csak az 1715. évi XCV. tc.-kel, továbbá az 1723. évi LVIII. tc.-el szüntetnek meg, visszaállítva ezzel a vármegyei önkormányzatot. Területileg 1750-ben rendeződnek vissza az ügyek a régi kerékvágásba: a Maros–Tisza közti határőrvidékhez csatolt községeket ugyanis ekkor helyezik újra vissza a vármegye-

gye fennhatósága alá. A XVIII. századtól a megbolygatott tulajdonviszonyokat az is jelzi, hogy a legnagyobb földeket ekkor már a Harruckern, a Károlyi, a Zichy és a Keglevich családok mondhatják magukénak. Az 1785–1790-ig tartó, II. József nevéhez köthető közigazgatási reform itt is érezte hatását, a vármegyét ugyanis egyesítik Békés és Csanád bizonyos részeivel. Az 1848-as forradalom és szabadságharc alatt a terület is kivette részét a küzdelemből: jellemző, hogy elsőként itt, Szegeden neveznek el utcát Petőfi Sándorról, alig egy hónappal a március 15-i események után, 1848. április 16-án! A szabadságharc alatt mind Szeged,⁴ mind a megye más területei aktívan részt vesznek a harcban, Szeged például a szabadságharc egyik központjaként is említhető. Ha toborozni kellett, a környéken élőkre mindig számíthattak. A vidék a szabadságharc végén is nagy szerepet játszik, itt zajlott a Tisza–Maros-szögi összpontosítás, valamint a sokat vitatott és elvesztett szőregi csata, melynek emlékét ma is őrzi az Aradi vértanúk terén álló oszlop, tetején a turullal. A sokak szerint kitűnően védhető szegedi sáncokat a szintén vitatott hadvezéri képességekkel rendelkező – ám ekkor fővezéri szerepet betöltő – Dembinski augusztus 2-án adta fel, felkínálva az osztrákoknak a lehetőséget a Tiszán történő átkelésre. Az 1876. évi újabb közigazgatási reform után 1883-tól a vármegye székhelye Szentes lett, a terület három járása a járási

központokkal, a két törvényhatósági jogú város (Szeged és Hódmezővásárhely), valamint az egyetlen rendezett tanácsú város (Szentes) formációja is ekkor alakul ki. A vármegye területe ekkor a hivatalos adatok szerint 1967 km², lakosainak száma 143946 fő. Trianonnal (1920) határmegyét csináltak az egykor majdnem az ország közepén fekvő vármegyéből, sőt, még csatoltak is el területéből: 107 km², Horgos községgel együtt az éppen kialakulófélben lévő Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került. Horgos azóta szerb határátkelőhely. A kommunista diktatúra mindenre kiterjedő átszervezése Csongrád vármegyét sem hagyta érintetlenül: 1950. január 1-jén a megye területéből, valamint Csanád vármegye torontáli és makói járásából létrehozták Csongrád megyét. Ezután székhelye tíz évre Hódmezővásárhely lett, majd 1960-tól Szeged megyei jogú város.

JEGYZETEK

¹ Azaz többretegű.

² Értsd: Ópusztaszer.

³ Török közigazgatási egység.

⁴ Bővebben lásd Hegyesi Márton: *Az 1848-49-iki harmadik honvédszászlóalj története*. Budapest, 1898, Franklin.

BAGI LÁSZLÓ

ILLÉS ANDRÁS

Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973)

4. rész *Az Izraeli Haditengerészet további harcászati szintű tengeri hadműveletei*



A jóm-kipúri háborúban az arab erőkkal szembenálló Izraeli Haditengerészet harcászati szintű hadműveletei négy csoportba sorolhatóak: hajóegységek összecsapásai, hajóegységek partmenti célpontok és kikötők ellen irányuló akciói, kommandós vállalkozások, illetve más haderőnemek haditengerészeti hadműveletekkel kapcsolatos megmozdulásai.¹ Azonban számos olyan hadművelet zajlott le, amelyek egyszerre több csoportba is besorolhatók összetettségük nyomán. Egyszerűbb csoportosítást tesz lehetővé az a tény, hogy az arab haditengerészetek nem hangolták össze hadműveleteiket, s így – egyáltalán nem mellékesen – az Izraeli Haditengerészetnek nem kellett egy egyesült egyiptomi–szíriai flottával szembenéznie. Emiatt a hadműveleteket egyszerűen szétbonthatjuk a szíriaiak, illetve az egyiptomiak elleni akciókra. Az alábbiakban e szisztéma szerint kerülnek ismertetésre az események.

Az előzőekben már esett szó a háború két legnagyobb tengeri összecsapásáról, illetve a közöttük eltelt időszak földközi-tengeri hadszíntéren történt harcászati szintű tengeri eseményeiről. E két jelentős tengeri ütközet mindegyikét az Izraeli Haditengerészet nyerte, lehengerlő fölénnyel, elsüllyesztve nyolc ellenséges hajót, közöttük hat rakétanaszádot, saját veszteség nélkül. Az arab haditengerészetek parancsnokságaira bizonyára demoralizálólag hatottak a lehengerlő izraeli

sikerek, melyek eredetét a szíriai és egyiptomi hajók felszerelése által leküzdhetetlen rádióelektronikai hadviselésben kereshetjük. Azonban a fenti két csata után sem nyugodott a tenger. Komoly, habár korántsem ilyen lehengerlő győzelmeket hozó összecsapások zajlottak a szembenálló felek között.

A *Szíriai Arab Köztársasági Haditengerészet* ellen – a kommandós akciókat kivéve² – a fenti hadműveletek mindegyik fajtáját alkalmazta az Izraeli Haditengerészet. Talán a korábbi fölénnyes győzelem lehetett az oka, mindenesetre az izraeliek október 10-ig nem háborgatták a szíriaiakat a tengeren. A nap folyamán a légierő csapást mért a szíriai haditengerészet Mína-el-Bajdában fekvő parancsnoki központjára.³ Napközben érkeztek meg az október 7-én Ogyesszából kihajózó első szovjet teherszállító-hajók fegyverszállítmányai a latakiai kikötőbe.⁴ Éjjel három izraeli naszádból álló csoportosítás azt a feladatot kapta, hogy mérjen tüzérségi csapást az olajtartálytelepekre Banijasznál. Az akciót négy naszádnak – a *Gás*, a *Szufa*, a *Hec* és a *Keset* – kellett biztosítania Tartúsznál, Mihaél Barkaj parancsnoksága alatt. A kikötőt megközelítő négy hajó ellen két szíriai rakétanaszád – egy *Osza* és egy *Komar* osztályú – futott ki, s 23.30 órakor teljes rakétasortűzet nyitottak, majd visszafordultak a kikötőbe. A két naszád hat *Styx* rakétából álló sortűzet, még két rakétáé egészítette ki, melyeket valószínűleg

az egyik, kikötőben álló *Komar* naszádról indítottak. A szíriai rakéták ezúttal sem értek el találatot az izraeli rádióelektronikai eszközök miatt, ám a két visszatérő rakétanaszádot az izraelieknek sikerült *Gabriel* rakétáikkal eltalálniuk, s emiatt mindkét naszád a kikötő közelében partra futott, gyakorlatilag veszteséglistára kerülve.⁵ Mindeközben a Banijaszt lövő három naszád felgyújtotta a kikötő olajtartályait, majd ezt követően Latakiát (vagy Mína-el-Bajdát⁶) is megtámadták, ahol rakétáik egy görög (*Cimentarkhiosz*), illetve egy japán (*Jamasiro Maru*) teher szállító hajót süllyesztettek el.⁷ Az éjszaka folyamán a szíriai partvédelmi tüzérség radarvezérlésű 100 és 130 milliméteres lövegei heves tüzet zúdítottak a támadókra, mindhiába.⁸ A veszteségek kapcsán Edgar O'Ballance kitér arra, hogy izraeli jelentések szerint négy szíriai, szíriai jelentések szerint nyolc(!) izraeli rakétanaszád pusztult el.⁹ Mindkét fél adatai túlzóak. Az izraeliek nyilván az elsüllyedt kereskedelmi hajókat is ide számították, saját hajóvesztéseiket az arab jelentések – még ha csak a feldolgozásokban említettek vességük is¹⁰ – nyomán pedig olyan mennyiségre rúgnak – csak a rakétanaszádok terén –, amennyivel Izrael ténylegesen csak egy évvel később rendelkezett.¹¹

Október 11–12-én éjjel izraeli rakétanaszádok tüzérségi csapást mértek Tartúsz kikötőjére. A kikötőben horgonyzó kereskedelmi hajók közül a szovjet *Ilja Mecsnyikov* teherhajót két *Gabriel* találta el, minek következtében teljesen kieggett és hajnalra elsüllyedt, személyzete nem szenvedett veszteséget.¹² Az izraeliek egy harmadik rakétát is indítottak, de ez a kikötő hullámtörőgátjába csapódott, megrongálva egy közelebből nem azonosított szíriai naszádot.¹³

A szíriai front utolsó, feldolgozásokban szereplő felszíni összecsapásáról Trevor N. Dupuy tesz említést, eszerint október 14-én hajnal előtt, Latakiától északra, izraeli és szíriai rakétanaszádok csaptak össze. A szí-

riaiak két izraeli hajó pusztulását jelentették, az izraeliek pedig azt állították, hogy nem voltak veszteségeik.¹⁴

A háború második felében már gyakorlatilag nem került sor egyik tengeri fronton sem hajóegységek összecsapására. Annál inkább alkalmazták rendületlenül az ellenséges partszakaszok és kikötők bombázását. Október 16-án diplomáciai problémákat is okozott egy ilyen eset. Aznap egy izraeli egység lőtte Latakiát világos nappal – a háború második felében az izraeli légifölény védőpajzsa alatt és az arab felszíni egységek tevékenységének visszaesése miatt már erre is lehetőség nyílt –, s csak pár órával azelőtt távoztak, hogy három szovjet, lőszert és utánpótlást szállító teherhajó a kikötőbe érkezett volna. A hajók csak a damaszkuszi szovjet nagykövet utasítására kezdhették volna meg a kirakodást, noha a parton már türelmetlenül vártak a különböző teherautók, a vészesen fogyatkozó lőszert és harckocsi-elhárító rakéta létfontosságú utánpótlására. A hajók legénységének biztonságérzete bizonyára nem javult a füstölgő kikötő láttán. Amikor aztán az egyik hajó megsérült egy légicsapásban, s legalább egy el is süllyedt, a szovjet hajók kirakodás nélkül elhagyták a kikötőt.¹⁵

Október 19-én éjjel a *Saar* naszádok Tartúsz környékén az el-Abrasz folyó egy hídját lőtték, mely olyan pánikot váltott ki, hogy a szíriai hadvezetés, egy esetleges izraeli partraszállástól való félelmében, egy páncélos- és egy gépesített dandárt vont el a goláni frontról.¹⁶ Október 20-án az izraeli haditengerészet újabb csapást mért Latakiára, a partvédelem heves tüze ellenére.¹⁷ Október 21-én Banijasznál lőtték a felhalmozott olajkészleteket, a szíriai rakétanaszádok közbelépése nélkül, ellenben a partvédelem intenzív tüze végül visszakozásra készítette az izraeli hajókat.¹⁸ Október 23-án az eset megismétlődött, ám ekkor a *Saar* orr-részét eltalálta egy 100 milliméteres gránát, mely okozott némi kárt. Ezzel szemben az izraeliek

a partlövétési akciók során megsemmisítették a kikötőkben tárolt kőolajkészletek 70%-át, valamint a kikötői berendezések rongálódásai és a veszélyes megközelíthetőség miatt, szinte teljesen megszűntek a Szíriába irányuló tengeri szállítások.¹⁹

Az Egyiptomi Haditengerészeti Erők ellen folytatott küzdelem a fentieknél hevesebb és mind katonai, mind földrajzi értelemben kiterjedtebb összecsapásokat hozott. A különböző típusú hajóegységek összecsapása és a számos, szárazföldi célpontok és kikötők ellen irányuló akciók mellett, mindkét oldal folyamatosan foglalkoztatta haditengerészeti kommandós egységeit is. Ezen akciókra főleg a vörös-tengeri hadszíntéren került sor.

A rumánai csatározást és a damietta-baltími ütközetet követően, október 9–10-én éjjel izraeli rakétanaszádok tüzéségi csapást mértek közelebből meg nem nevezett egyiptomi partmenti objektumokra, anélkül, hogy bármilyen egyiptomi fellépést vont volna maga után.²⁰ Egyes beszámolók szerint október 11–12-én éjjel rakétanaszádok újabb összecsapására került sor Port-Szaíd közelében, ekkor még két egyiptomi rakétanaszád süllyedt el.²¹

Október 13–14-én éjjel az izraeli naszádok tüzéségi csapást mértek a Damietta környéki partokra. Lehetséges, hogy ezúttal a *Saar 1* hajóosztály két azon naszádját (*Mivtal* és *Miszgar*) alkalmazták, melyekre még nem szerelték fel a *Gabriel* rakétasilókat. A veszélytelenebb és gyengébb tűzerejű „ágyúnaszádcsalik”-kal céljuk az egyiptomi hadihajók kicsalogatása és kelepchébe csalása lehetett, azonban az egyiptomiak – ahogyan Trevor N. Dupuy fogalmaz – „nem kapták be a csalit”, így az izraeliek zavartalanul végiglőhették ugyan a partot és a kikötőt, de tulajdonképpen dolguk végezetlen tértek haza.²²

Komoly csatározásokra került sor a tengeren, s a partmenti övezetekben Alexandriától keletre és nyugatra október 14–15-én éjjel. Négy izraeli rakétanaszád, a korábban

már bevált helikopteres támogatással, partmenti radarlétesítmények lövetésére kapott utasítást. A partlövétés kiváltotta az Abu-Kírban állomásozó egyiptomi rakétanaszádok – feltehetőleg egy *Osza* és egy *Komar* osztályú hajó – válaszareakcióját, melyek öt *Styx* rakétát indítottak, ezúttal is eredmény nélkül. Az izraeliek üldözni kezdték a feltehetőleg azonnal visszavonuló egyiptomi naszádokat és sikerült az egyiket egy rakétával megrongálniuk (a rakéta valószínűleg nem robbant fel, mivel az általa okozott tüzet a személyzetnek sikerült eloltania). Ezt követően a partvédelmi ütegek tüzet nyitottak az izraeliekre, így azok végül visszavonulni kényszerültek. Az egyiptomi parancsnokság jelentése szerint két izraeli naszád és egy torpedónaszád(!) süllyedt el, később pedig azt állították, hogy egy izraeli hajó egy homokzátonyon akadt fenn, s következő reggel repülőgépek pusztították el. Izraeli részről veszteségekről nincs hír.²³ Ezt követően a beszámolókból nincs hír arról, hogy egyiptomi rakétanaszádok kifutottak volna az izraeliek ellen, melyek gyakorlatilag ellenállás nélkül tevékenykedtek az egyiptomi part teljes hosszában, egészen Mersza-Matrúhig.²⁴

Október 16–17-én éjjel az izraeli naszádok ismét partvédelmi parancsnoki központokat támadtak Port-Szaídnál, majd ezt követően a *Sajetet 13* kommandósai – akiket valószínűleg a *Dolphin* tengeralattjáró szállított a helyszínre – hatoltak be a kikötőbe, s helyeztek el robbanótölteteket a horgonyzó hajókon. A robbanásokban egy harcokcsideszanthajó, és egy *Komar* osztályú rakétanaszád pusztult el, jöllehet maguk az izraeliek is veszteségeket szenvedtek.²⁵

Október 19–20-án éjjel Damiettánál lőttek katonai létesítményeket izraeli hajók, Rosettánál rakétaik hadianyagraraktárakat borítottak lángba.²⁶ A Földközi-tenger térségének utolsó nagyobb tengeri akciójára október 21–22-én éjjel került sor, Abu-Kír és Alexandria környékén, amikor az Izra-

eli Haditengerészet négy rakétanaszádjá a nyílt tengeren rajtaütött két, őrárató, felfegyverzett halászhajón, melyeket elsüllyesztettek és számos foglyot is ejtettek. Ezután rakétatűzzel megsemmisítettek egy partmenti radarállomást. Ekkor az egyiptomi partvédelem négy *Szopka* hajóelleni rakétát indított, melyek azonban nem érték el találatot.²⁷

Az első tűzszünetet követően már alábbhagytak a haditengerészeti összecsapások. Súlyos incidensek azonban még történtek a földközi-tengeri hadszíntéren, ezek azonban a földközi-tengeri egyiptomi blokád témaköréhez tartoznak.

A vörös-tengeri hadszíntéren a fentiekhez hasonló felszíni összecsapások teljesen háttérbe szorultak, – a térségben Izrael nem is rendelkezett rakétanaszádokkal – a hadműveletek nagy részét kommandós egységek hajtották végre, főképp egyiptomi oldalon. Az első két ilyen egyiptomi kísérletre mindjárt október 6-án este sor került. Egy izraeli tengeri járőregység egyiptomi rohamcsónakokat támadott meg Sarm-es-Sejknél, melyek közül néhány el is süllyedt. Vélhetően egy lehetséges egyiptomi kommandós rajtaütés számára végzett felderítést akadályoztak meg tettükkel.²⁸ Ezzel körülbelül egyidőben vagy talán később, Rász-Zafránától délre, két új, *Dabur* osztályú izraeli őrhajó a Mersza-Talamáti-öbölben egy egyiptomi hajóösszevonásra lett figyelmes. A könnyű, kisméretű egyiptomi bárkák valószínűleg kommandós egységeket készültek partra tenni a Szuzei-öböl túlsópartján, Abu-Rudeisznél. A 20 milliméteres gépágyúkkal felfegyverzett apró járőrőrhajók megtámadták az összevonást, több bárkát elsüllyesztettek, így akadályozva meg az egyiptomi hadműveletet.²⁹

A háború első napjaiban a *Sajetet-13* kommandósai e hadszíntéren is szerephez jutottak, amikor sikertelen kísérletet tettek arra, hogy gumicsónakokon evakuálják a Múszánál (Szuzeától kb. 25 kilométerre délke-

letre a Szuzei-öböl keleti partján) tengerhez szorított izraeli katonákat.³⁰

Október 8–9-én éjjel Rász-Szadatnál került sor egy kisebb ütközetre izraeli őrhajók és egy 110 tonnás egyiptomi őrhajó között, mely utóbbi az összecsapás során elsüllyedt, dacára a radarvezérelt 130 milliméteres partvédelmi ágyúk támogatásának.³¹ Ugyanezen az éjjelen két izraeli vadászbombázó két egyiptomi rakétanaszádot támadott meg a Sínai-félsziget legdélibb pontjánál, Rász-Muhammadnál, melyeket azonban nem sikerült elsüllyeszteniük.³² Edgar O’Ballance megemlíti egy egyiptomi kommandós vállalkozást is a *Balmeim* olajfűrésziget ellen, mely Abu-Rudeisz közelében állt a tengeren. Az egyiptomi rohamcsónakok október 8-án, 18⁰⁰ óra után keltek át a Szuzei-öböl vizén, ám amikor az olajfűrésziget keleti oldalához értek, vették csak észre, hogy a szigetnek négy helyett nyolc tartópillére van, így – mivel a kommandós egység feleannyi emberrel rendelkezett, mint amennyi szükségeltetett volna – hajnalban kénytelenek voltak visszavonulni, s napközben sértetlenül vissza is tértek bázisukra; az Izraeli Légierő szerencséjükre nem fedezte fel őket.³³

Október 12-én hajnalban az Izraeli Haditengerészet különleges alakulatai is akcióba léptek. A kommandó partraszállást kísérelt meg el-Gurdakánál, azonban az el-Gifátín-sziget közelében rohamnaszádjukat eltálatla a partvédelmi tüzérség, s a naszád elsüllyedt.³⁴

Október 14–15-re virradóra egy öt, *Dabur* járőrőrhajóból álló izraeli kötelék, lekapcsolt motorokkal, behatolt a rász-garíbi kikötőbe, ahol több mint ötven, kisméretű hajót vontak össze az egyiptomiak, akik valószínűleg kommandós egységeik hamarosan bekövetkező, átfogó jellegű átkelésére készültek a Szuzei-öblön át. A bekövetkező, közelharcra emlékeztető csetepatéban az izraeliek gépágyúkkal, s a magukkal vitt kézigránatokkal, mintegy húsz felfegyverzett egyiptomi

kommandós rohamcsónakot pusztítottak el, emellett megsemmisítették a felhalmozott lőszerkészleteket. Az egyiptomiak utóbb azt állították, hogy halászhajókat vesztettek, s lőszerraktárak nem voltak a körzetben. Nem kizárt, hogy a fentiekkel egyidőben hasonló rajtaütésre került sor Rász-Zafránában is. E főbb akció mellett az izraeliek lövették el Ibrahimíját és Port-Taufíkot. Valószínűleg mindezen események megtorlásául, aznap éjjel az egyiptomi hadihajók 122 milliméteres rakétákkal lőtték Sarm-es-Sejket, nagy veszteségekről számolva be, melyet az izraeliek tagadtak.³⁵

Október 16–17-én éjjel az Izraeli Haditengerészet, Port-Szaíd aznapi lövetésével egyidőben, Rász-Zafránánál is lőtte a partvédelem parancsnoki központjait.³⁶

A háború utolsó hetében az egyiptomi kommandó alakulatok tevékenysége ismét megélénkül, emellett egyetlen célpontra összpontosult, ez az élati kikötő volt, mely ellen három vagy négy akciót vezettek. A támadások számától függetlenül kevés kárt okoztak a kikötői létesítményekben, bár az izraeliek tagadnak minden olyan hírt, mely szerint támadás érte volna Élatot.³⁷

Október 19–20-án éjjel az izraeli kommandósok már sikeresebb akciót vezettek az el-gurdakai kikötő ellen, majd október 21–22-én éjjel ismét. Ekkor – már október 22-én, az első tűzszünet napjának első óráiban – az izraeliek célja az volt, hogy kiiktassák a hadműveleti körzetben üzemelő utolsó Komar rakétanaszádokat. A két kommandós rohamcsónakkal érkező csoport, amerikai gyártmányú, ún. „eldobható” (azaz egyszer használatos) harckocsi-elhárító rakétákat (M72 LAW) lőtt ki a hajókra, illetve azok rakétakilövő-konténereire, melyeket elsőre elhibáztak. Ez riasztotta az őrséget, melynek tagjai azonnal tüzet nyitottak, s a találatok következtében az egyik rohamcsónak zátonyra is futott a rakétanaszád közelében. Ekkor újabb rakétákkal, körülbelül 100 méter

távolságból sikerült eltalálni és felrobbantani az egyik hajót, mely az izraeliek későbbi állítása szerint egyike volt annak a két naszádnak, mely elsüllyesztette az Élatot hat évvel korábban. A zátonyra futott rohamcsónakot sikerült kiszabadítani, s végül mindkettő viszatért Sarm-es-Sejkbe. Az el-Gurdaka elleni izraeli kommandós akciók végül odavezettek, hogy az egyiptomiak evakuálták a kikötő teljes állományát.³⁸

A háború utolsó napjaira az izraeliek szárazföldön keresztül átszállítottak néhány Dabur űrnaszádot a Földközi-tengerről a Vörös-tengerre, de ezek már nem jutottak szerephez, mint ahogyan a 3. egyiptomi hadsereg körülzárását követően Izrael által tervezett, Vörös-tengeren keresztüli, nagyszabású partraszállás is csak terv maradt. Az élati kikötőben összevont partraszállító hajók tétlenségben töltötték a háborút.³⁹

Összességében megállapítható, hogy – a korábban tárgyalt két ütközetet is beleértve – a háború harcászati szintű haditengerészeti történései nemcsak hadszínterenként különíthetők el jól láthatóan, hanem az akciók jellege szerint is. A háború első hetében zajlott le mindegyik hadszíntéren a felszíni egységek összecsapásainak nagy része, egyúttal ez volt az arab haditengerészetek számára a legveszteségteljesebb időszak. A háború második hetében visszaszorult a felszíni összecsapások száma, helyette a partlövétési feladatok kerültek előtérbe, melyek közvetett úton – raktárak, olajtartálytelepek pusztításával, kikötők lövetésével – a szárazföldi haderő támogatását szolgálták, demoralizálták a kikötők lakosságát, veszélyeztették az arab államok tengeri kereskedelmét, s egy esetben még azt is elérték, hogy az ellenség – jelen esetben Szíria – jelentős erőket kényszerüljön elvonni az összeomlás határán lebegő goláni frontszakaszról. A haditengerészet ilyen értelemben kevésbé eredményesnek, ám az okozott kárt tekintve jelentékenynek mondható kommandós akciói is nagyrészt

a háború második felében történtek. Emellett földrajzilag is jól elkülöníthetők, hiszen döntő többségük a másodlagos tengeri hadszíntérnek tekinthető Vörös-tengeren, közelebbről a Szezei-öböl közvetlen környezetében történt. Míg a Földközi-tengeren egyértelműen az Izraeli Haditengerészet kezében volt a kezdeményezés, addig ez egyik félről sem mondható el a Vörös-tenger északi részét illetően. Itt inkább afféle „adok-kapok” szemlélet szerint zajlottak az események, bár hozzá kell tenni, a térségben rendelkezésre álló erők, messze alulmúlták a földközi-tengeri hadszíntérét – még Egyiptom esetében is. Azt, hogy a Földközi-tengeren mennyire lehangoló volt az izraeli tengeri fölény, jól mutatja az a tény is, hogy a korábbi háborúkkal ellentétben, az arab haditengerészeteknek tulajdonképpen még lehetőségük sem volt az izraeli – hagyományos értelemben vett, Gázától a libanoni határig húzódó – partszakasz támadására, bár az izraeli hadvezetés tartott ettől, mint azt a háború eleji őrzáratokra vonatkozó utasítások is tanúsítják.⁴⁰

A felszíni összecsapások visszaszorulásában nagy szerepet játszott a kezdeti súlyos veszteségek hatására módosuló arab taktika is. Az első napok veszteségei arra kényszerítették az arab haditengerészeteket, főleg a szíriai egységeket, hogy hajóik a kikötőkben, a partvédelem nyújtotta biztonságban horgonyozzanak, s kívárlják, míg az izraeliek akcióba kezdenek. Így azonban csak kikötőik közvetlen védelmét látták el – veszteségeiket tekintve nem túl eredményesen –, ezzel kiszolgáltatottá saját partszakaszukat az izraeli hadihajóknak, melyek szinte kedvükre lőhették a fontosabbnál fontosabb partmenti célpontokat. Szíriai részről október 11. után vált egy rövid időre általánossá ez a „kirohánós” taktika, mely abból állt, hogy naszádjaik kifutottak kikötőikből az izraeli hajók ellen, kilőtték rakétaikat, melyek rendre nem érték el találatot, majd igyekeztek épségben visszatérni – utóbbi még csak nem is mindig

sikerült. A szíriai rakétanaszádok végül már csak a kikötők bejáratából indítottak egy-egy rakétát, mélyen parti ütegeik és partvédelmi rakétaik hatótávolságán belülről. Az egyiptomiaknál október 13-tól figyelhető meg e taktika, s ez gyakorlatilag végig meg is maradt a háború folyamán.

A felszíni egységek összecsapásainak visszaszorulását, az ütközetek módjában, illetve a taktikai téren történt változásokat az arab flották által elszenvedett veszteségek is magyarázzák. A fentiekben összesen 16-19 arab hadihajó pusztulása olvasható – nem számítva az apró, kommandós rohamcsónakokat, felfegyverzett halászbárkákat –, ebből 11-13 a rakétanaszádok száma. Bár ezek az adatok a témával foglalkozó legjelentősebb feldolgozások adatain alapulnak, mint azt a fentiekben már láthattuk, ezen feldolgozások adatai változatos képet mutatnak.⁴¹ A veszteségek országoként lebontva: Szíria hét elvesztett hadihajójából öt darab a rakétanaszádok száma (két *Osza* és három *Komar*), míg Egyiptom esetében kilenc-tizenkettőtől hat–nyolc darab rakétanaszádról van szó (négy *Osza*, két *Komar*, valamint két, közelebbről nem azonosított egység).⁴² Izrael veszteségeit illetően megállapítható, hogy a zsidó állam haditengerészete a harcászati szintű hadműveletek során nem veszített hadihajót – nem számítva apró roham- és gumicsónakokat, melyek kommandós akciók során pusztultak el⁴³ – a személyi veszteség 3 fő halott és 18-24 fő sebesült.⁴⁴

Lényegében azonban nem a számszerű adatokon van a hangsúly, hanem inkább azon, hogy az ellenfeleiktől számbelileg elmaradó, de technikai értelemben és haditengerészeti gondolkodásmódban őket felülmúló Izraeli Haditengerészet, az ismertetett összecsapások során, egyetlen jelentősebb harcértékű hadihajót sem veszítve, vitathatatlan győzelmet aratott a tengeren. Ennek egyik legfőbb oka a rádióelektronikai hadviselés eszközeinek fokozott, és megfelelő alkalmazása. A fent emlí-

tett tengeri csatákban is láthattuk, hogy amint az izraeli hadihajók alkalmazni kezdték aktív és passzív elhárítórendszereiket, az ellenség rakétáinak gyakorlatilag esélyük sem volt találatra. Komoly szerepet játszott a sikerekben a haditengerészeti személyzet kiképzettsége, a bevetésre került eszközök és fegyverrendszerek megfelelő alkalmazása. Ugyancsak fontos az ekkor már a haditengerészet berkeiben is felbukkanó kezdeményezőkézség és agresszivitás, melyek katonai tekintetben olyan jellegzetesen „izraeli”-vé tették a haditengerészetet az 1973. évi háború során. Jellemző továbbá a kisszámú erő maximális kihasználtsága: a tizenhárom rakétanaszád – mint a fejezet elején említettük, az egyik hajó a háború során dokkban állt, javítás alatt – október 6–24. között, a tengeri front, egymástól több száz kilométerre hullámzó vizén, több mint száz bevetést teljesített.⁴⁵ Ez azt jelenti, hogy a konfliktus minden napján a flottilla körülbelül fele – a tizenháromból hat naszád – bevetésen volt.

Az Izraeli Haditengerészet elsöprő haditechnikai fölényét mutatja a felhasznált rakéták mennyisége, s azok találati aránya. Az egyiptomi és a szíriai haditengerészet a háború során összesen 52 db – más adatok szerint 54 db – *Styx* rakétát indított, melyek közül egyetlenegy sem talált el tengeri célpontot (a rakétát egy-két alkalommal szárazföldi célpontok ellen is alkalmazták), vagyis a találati arány 0%. Emellett az egyiptomi partvédelem legalább 4 db *Szopka* rakéta indítását hajtotta végre, hasonlóan eredménytelenül. A csöves tüzérség több mint ezer gránátot lőtt ki, melyekből mindösszesen egy darab ért el találatot. Mindezekkel szemben az izraeli *Gabriel* rakéta esetében 55 db rakétaindítás és 85%-os találati arány a hivatalos izraeli adat. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy az arab fél egyáltalán nem rendelkezett az izraeliek által alkalmazotthoz hasonló elhárító eszközökkel. Megjegyzendő, hogy a 85%-os találati arányra vonatkozó adat valószínűleg

kissé eltúlzott, de ez lényegében nem változtat a szovjet gyártmányú rakéta abszolút alárendelt voltán.⁴⁶

Az arab stratégiai győzelem

A háború stratégiai szintű hadműveletének számító blokád volt az egyetlen, az arab haditengerészetek által alkalmazott eljárások közül, mely viszonylag sikeresnek mondható. Ezen akció fő alkotóeleme – az Etiópia és Dél-Jemen között elhelyezkedő Báb-el-Mandeb-szoros lezárása – tulajdonképpen az 1956-os és 1967-es, a Tirán-szorost lezáró, Izrael ellen irányuló blokád másolata volt, azzal a különbséggel, hogy ezúttal a blokád az érintett országok partjaitól távol valósult meg.⁴⁷ Emellett a blokádot kiegészítették aknazárak telepítésével, továbbá, igyekeztek kiterjeszteni azt a földközi-tengeri hadszíntérre is.

1973 nyarának végén Egyiptom meg egyezett Pakisztánnal két tengeralattjáró felújításáról. Ennek értelmében, előkészítendő a tengeralattjárók érkezését, egy kereskedelmi hajó el is indult Karacsiba szeptemberben. Az izraeli hírszerzés által felújítás előtt állónak vélt, épp ezért harcértékkel alig bírónak ítélt, két tengeralattjáró október 1-én futott ki, szintén Karacsi végcéljal. Ezek a tengeralattjárók azonban soha sem érkeztek meg – a háború után Egyiptom ezért hivatalosan elnézést is kért Pakisztántól –, mivel csak Port-Szudánig hajóztak, s ez is volt állomáshelyük a háború során.⁴⁸

A közvetlen blokád ellátására az 1969-ben létrehozott Vörös-tengeri Hajóraj főerejét jelentő Vörös-tengeri Rombolóraj két, *Szkorij* osztályú rombolóját – a *az-Záfirt* és a *Szuezt* – jelölték ki, melyek 1973 augusztusában hivatalosan nagyjavításra indultak Indiába. A kötelék parancsnoki tisztét Musztafa Kemál Manszúr sorhajókapitány látta el. A két rombolót néhány kisegítő feladatokat

ellátó hajó egészítette ki. Természetesen ők sem érkeztek meg hivatalos végcéljukhoz, ehelyett Ádenben, Dél-Jemenben kötöttek ki, azzal indokolva huzamosabb ott tartózkodásukat, hogy az indiai szárazdokok még nem állnak készen fogadásukra. Ádenben a háború kezdetéig és annak folyamán állomásozott a hajóraj, mely az ellenségeskedések kitérőiségéig látogatásokat tett a régió nagyobb kikötőiben.⁴⁹

Mind a tengeralattjárók, mind a rombolók, mind kisegítőhajók az 1967. évi hatnapos háború után ragadtak a Vörös-tengeren, miután a Szezi-csatorna keleti partjának izraeli kézbe kerülésével a hajózás a csatornán megszűnt, mivel az elmúlt hat évben frontvonalként szolgált a szembenálló felek között. A könnyebb egységek – rakéta- és torpedónaszádok – szárazföldön történt szállítással kerültek át erre a hadszíntérre.⁵⁰

Október 6-án 13.00 órakor Zekri tengernagy jelzést küldött hajóinak, melynek értelmében 18.00 órai kezdettel elzárták a Báb-el-Mandeb-szoroson átmenő hajóforgalmat. Hivatalosan ugyan nem került sor blokád deklarálására, mint például 1967-ben, de a tény tény maradt: Egyiptom tengeri blokádot vezetett be Izrael Állam ellen. Ennek a blokádnak legfőbb célja volt megakadályozni Izrael olajutánpótlását, mely a Perzsa-öbölből, Iránból érkezett Élatba. Ezen az úton, egyiptomi becslések szerint, Izrael évente 18 millió tonna kőolajhoz jutott. A lezárt szorosokat – a Báb-el-Mandeb mellett a Tirán- és a Gobál-szorost is lezárták, igaz ez leginkább aknazárban nyilvánult meg – egyúttal hadműveleti zónának is nyilvánították, még inkább figyelmeztetve a nemzetközi hajózást az egyiptomi szándékok eltökéltségére.⁵¹

A küldetés időtartama eredetileg hét hónapra szólt, a tervet kigondoló egyiptomi vezérkari tisztek ennyi idővel számoltak arra, hogy a kereskedelmi és tankerhajó forgalom megakasztása által az izraeli készletek kime-

rüljenek. A valójában csak egy hónapig tartó blokád során az egyiptomiak megállítottak, s megvizsgáltak vagy átkutattak, összesen több mint kétszáz hajót, melyből négyet engedtek át – ezek Szudánba és Észak-Jemenbe tartottak.⁵²

Természetesen ezen egy hónap alatt nem lehetett elkerülni bizonyos incidenseket, tekintve, hogy a körzetben tartózkodtak olyan nagyhatalmak hadihajói is, mint az Egyesült Államok, Nagy-Britannia vagy Franciaország. A blokád másnapján, október 7-én az egyik egyiptomi tengeralattjáró három torpedót lőtt ki az Izrael felé tartó *Sámszon* olajtankerra, mely még korábban haladt át a szoroson, azelőtt, hogy a rombolók lezárták volna azt. Egyik torpedó sem talált, s a tanker biztonságban megérkezett Élatba. Ez volt az első azon egyiptomi részről végrehajtott tengeralattjáró-támadások közül, amelyek egyike sem ért el találatot. Amint arról Ahmed Fuád Zekri O'Ballance-nak beszámolt, hasonlóan eredménytelen támadásokra került sor október 11-én és 22-én – bár nem említi mely hadszíntéren.⁵³

Még a nyugati nagyhatalmak között is okozott súrlódásokat a blokád, jól tükrözi ezt az ún. *La Salle*-affér. Az első napokban a Vörös-tengeren déli irányba haladó, *La Salle* nevű amerikai teherhajó jelezte, hogy a Báb-el-Mandeb-szorosnál egy egyiptomi romboló tüzet nyitott rá. Az egyiptomi hajó átlőtt a teherhajó orra felett, ennek hatására a *La Salle* visszafordult az akkor még Etiópiához tartozó Massava kikötőjébe. A problémát az okozta, hogy ugyanekkor a *Charles F. Adams* amerikai romboló Dzsibuti kikötőjében horgonyzott, s a francia kikötői hatóságok megakadályozták a hajó kifutását a teherhajó megsegítésére. „A meglehetősen tapintatlan amerikaiak a krízis során úgy bántak saját NATO szövetségeseikkel, – írja O'Ballance – hogy az súrlódásokhoz vezettek.” A diplomáciai bonyodalmak végül arra indították a francia külügyminisztert,

hogy élesen bírálja az Egyesült Államokat. Mindenesetre az incidenst követően az amerikaiak az Indiai-óceánra vezérelték a *Hancock* repülőgép-hordozót és kíséretét, hogy abból az irányból is szemmel tarthassák a régió eseményeit.⁵⁴

Október 17-én az izraeliek elszenveték a háborúban egyetlen egyértelmű hajóvesztésüket. Egy kisebb deszanthajót küldtek a Szezi-öbölbe, hogy felmérjék, lehetséges-e az olajszállítás az öböl keleti partjának olajkútjaitól Élatba. A hajó elsüllyedt – aknától, vagy egy egyiptomi hadihajó révén –, egyértelművé téve egy ilyen vállalkozás kockázatosságát. Azt, hogy az izraelieknek mennyire szükségük volt valamilyen alternatív olajszállító útvonalra, jól mutatja, hogy ezután még két hasonló kísérletet tettek, melyek szintén sikertelenül végződtek. Az izraeliek hallgatnak arról, hogy ezek a hajók is elsüllyedtek-e, bár a hallgatás ténye kétségtelenül erre utal.⁵⁵

A vörös-tengeri hadszíntéren Egyiptom által megvalósított blokád fő formája a Báb-el-Mandeb-szoros lezárása volt ugyan, de ezt aknazárral is kiegészítették, természetesen az izraeli partokhoz közelebbi vizeken. Az aknatelepítési tevékenység egyik fő mozgatórugója az volt, hogy az egyiptomiak tisztában voltak vele, Izrael nem rendelkezett aknaszedő hajóval. Továbbá az aknákkal terveztek akadályozni az izraeli rakétanaszádok tevékenységét, azonban a Vörös-tengeren Izrael nem rendelkezett rakétanaszádokkal, a Földközi-tengeren pedig Egyiptom nem telepített aknákat. Mindenesetre az aknatelepítő tevékenység élénkségére jellemző, hogy még közvetlenül a háború előestéjén, október 5–6. éjjelén is telepítettek aknát egyiptomi hajók Sarm-es-Sejknél és a Szezi-öböl bejáratánál.⁵⁶

Az aknazár is megszédte a maga vámját. Október 26-án egy izraeliek bérelte, Élatból Abu-Rudeiszbe tartó, 45 000 tonnás libériai olajtanker, a *Sirus*, céljához közel

aknára futott és elsüllyedt. A 40 fős személyzetet izraeli helikopterek kimentették, hat fő megsérült. Egyes információk szerint az izraeliek a Gobál-szoros aknamentesítésére tett kísérletek során is vesztek hajókat. A háború után a Vörös-tenger északi vizeinek aknamentesítése komoly gondokat okozott az egyiptomiaknak.⁵⁷

A vörös-tengeri hadszínteret illetően még szót kell ejteni az Egyiptommal szembeni izraeli blokádról, melynek jelentőségét Hájim Hercog hangsúlyozza. A blokád tulajdonképpen a Szezi-öböl lezárása, s annak hajóforgalmának veszélyeztetése volt, mellyel – mint Hercog rámutat – Izrael megakadályozta Egyiptomot olajkészleteinek kitermelésében. A Morgan-olajmező a Szezi-öbölben, illetve a partmenti olajkutak Egyiptom évi tízmillió tonnányi olajtermelésének 80%-át adták. A kitermelés egy részéből Egyiptom devizabevételének 20%-a származott, a maradékot pedig egy olajvezetéken juttatták Rász-Szadaton keresztül Kairóig. Mivel ezen olajkészlet nagy része elérhetetlenné vált, Egyiptom olajutánpótlás terén Szaúd-Arábiától és Líbiától függött, tehát külföldről kellett beszereznie azt az olajat, amely egyébként rendelkezésére állt, de nem rendelkezhetett felette.⁵⁸

A Földközi-tengeren Egyiptom szintén igyekezett megvalósítani egy blokádot Izrael ellen, csakhogy ebben a tekintetben nem történt egyeztetés Szíriával; a kisebbik arab ország csupán annyit tett, hogy kitiltotta a nemzetközi hajóforgalmat a Földközi-tenger keleti medencéjéből.⁵⁹ Egyiptom az *el-Fatah* rombolóból és egy tengeralattjáróból álló hajóköteléket küldött a líbiai Bengázi kikötőjébe, fenyegetendő a Máltától délre húzódó hajózási útvonalakat, átvizsgálándó a kereskedelmi hajókat Szicíliaánál és a Messinai-szorosban, s azzal a reménnyel, hogy sikerül majd magához vonzania – tehát a hazai vizektől elvonnia – az izraeli rakétanaszádokat.⁶⁰ A háború előestéjén egyiptomi

tengeralattjárók futottak ki az alexandriai kikötőből, s Krétától keletre járőröztek. E flottilla valószínűsíthetően legalább egy görög teherhajó elsüllyesztéséért felelős. Október 25-én az Alexandriából Bengáziba tartó, ciprusi zászló alatt hajózó, 3000 tonnás *Kandoisz* görög teherhajó pusztult el, állítólag torpedótámadás következtében, tizennyolc fős legénységéből tizennégyen odavesztek. Az eset Alexandriától körülbelül 100 kilométerre történt, tehát az egyiptomi haditengerészet felelőssége valószínűsíthető, bár nem állapítható meg egyértelműen, hogy egy torpedónaszádnak vagy egy tengeralattjárónak tulajdonítható-e az elsüllyesztés ténye. A másik görög hajót közelebről nem ismert időpontban, e helyszíntől még nyugatabbra érte a végzetes találat. A későbbiekben a tengeralattjárók egy részét visszavonták az egyiptomi part védelmére, ahogy az izraeliek mind jobban fenyegették azt.⁶¹

A földközi-tengeri blokád hatékonyságával kapcsolatban az egyiptomiak azt állítják, mindössze tizenhét hajó érte el Haifát a háború során, szemben az előző év hasonló időszakának összesen 198 hajójával. Ezt természetesen az izraeliek tagadják, állítva, hogy több mint nyolcvan teher- és utasszállító hajó érkezett kikötőikbe a háború alatt, bár részleteket nem közölnek.⁶² Mindenesetre tény, hogy földrajzi adottságai révén a Földközi-tenger keleti medencéjében lehetetlen a Báb-el-Mandeb-szoroséhoz hasonló blokád megvalósítása, mivel nem található ilyen, könnyen lezárható szűk szakasz, a teljes keleti medence lezárása pedig nagyságrendekkel nagyobb hadiflottát igényelt volna, amellyel csak a nagyhatalmak rendelkeztek. A földközi-tengeri blokád hatékonyságához egy esetleges aknatelepítés is hozzájárulhatott volna.

A különböző hadszíntereken végrehajtott, fentiekben vázolt stratégiai manőverek közül a leghatékonyabbnak, legjobban sikerültnek egyértelműen a Báb-el-Mandeb-

szoros blokádja tekinthető. Az egyiptomi hadvezetés nagy gonddal készítette elő e hadműveletét, s gyakorlati megvalósítása is sikerrel járt. Ez a siker ráadásul többszörös volt. Egyrészt Élat hajóforgalma valóban megbénult, gyakorlatilag 100%-kal visszaesett. Ehhez a blokád töbrétegtűsége is hozzájárult, hiszen az egyiptomi haditengerészetnek sikerült elaknásítania a Szuezi- és az Akabai-öböl környékét, a Báb-el-Mandeb-szorostól északra pedig rakétanaszádok cirkáltak.⁶³

Másrészt, Izrael a blokád feltörésére kísérletet sem tett, mert – mint arra Luttwak és Horowitz is rámutat – az az izraeli partoktól igen távol működött, s ezzel szemben megfelelő haditengerészeti erőket a zsidó állam a térségben felvonultatni nem tudott. A blokád esetleges, légi úton történő feltörését ellehetetlenítette az a tény, hogy a helyszín az izraeli partoktól messze esett, s egy légicsapást csak légi utántöltés igénybevételével lehetett volna végrehajtani, de ebben az esetben a tankergépnek több száz kilométernyi ellenséges légtérben kellett volna repülnie. Egy ilyen akció csak egyszer lett volna alkalmazható, hiszen a Báb-el-Mandeb környékén nem volt olyan állam, mely akkoriban baráti kapcsolatokat ápolt volna Izraellel (még Etiópia is megszakította a kapcsolatot a zsidó állammal), így a légtér végig ellenséges uralom alatt maradt. Továbbá a blokád, az azt ténylegesen végrehajtó erőknél kisebb is fenn lehetett tartani, tekintve a kereskedelmi hajók és olajtankerek fegyvertelen voltát és roppant sebezhetőségét. A blokád feltörése reálisan és tartós eredménnyel, csakis kombinált légi-tengeri akció során valósulhatott volna meg, ehhez azonban egy közeli, kisebb, kifutópályával rendelkező sziget birtoklása és rakétanaszádoknak, a Jóreménység-fokát megkerülő tengeri útvonal mentén történő felvonulása szükségeltetett volna. Ez a terv azonban nemcsak teljes egészében irreális és irracionális lett volna, de – mint a szerzőpáros

tökéletesen megállapítja – első ránézésre is egy „logisztikai rémálom”, nem is beszélve a felmérhetetlen politikai és harcászati kockázatról.⁶⁴ S bár a fentiekre a szerzők helyesen mutatnak rá, hasonló, a blokád feltörésére irányuló izraeli terv, vagy annak csak egy része, azonban nem csak az izraeli katonai tervezők fejében fordult meg, hanem arab kollégáik is számoltak vele. Erre utal az a manóver, amellyel október 14-én észak-jeméni csapatok szálltak partra több vörös-tengeri szigeten, megelőzendő egy esetleges izraeli akciót, mely így akarna kiinduló pozíciót szerezni a szoros megnyitásához.⁶⁵

Harmadrészt a blokád sikere stratégiai értelemben csökkentette Sarm-es-Sejk értékét. Az Akabai-öböl, s a Tirán-szoros nyitva tartásához elengedhetetlen támaszpont jelentősége gyakorlatilag annulálódott a távoli blokáddal, így közvetett módon a tengeri útvonalak biztosítására irányuló, területszerző hadviselés, és az általa megvalósuló „távoli védelem” elvét ingatta meg, azaz Sarm-es-Sejk – s ezzel a teljes Sínai-félsziget – ellenőrzésének szükségességét az iráni olaj szállításának biztosításához.⁶⁶

Végül, de nem utolsó sorban, a Báb-el-Mandeb blokádja remek alkupozícióhoz jutatta Anvar Szadat elnököt a fegyverszüneti tárgyalások során, az izraeliek által körbezárt egyiptomi 3. hadsereg ellátását, illetve szabadon engedését illetően.⁶⁷

Össességében a háború legjelentősebb arab haditengerészeti akciója – melyet végső soron egyedül az egyiptomiak hajtottak végre – sikeresnek mondható, még akkor is, ha stratégiai értelemben vett célját – Izrael Állam térdrekényszerítését – nem is érte el. A Vörös-tengert, mint hadszínteret tekintve, összességében az egyiptomi haditengerészet fölényben volt izraeli ellenfelével szemben, mely főerőit a földközi-tengeri hadszíntéren összpontosította, s mint azt a fentiekben már láthattuk, a háború döntő haditengerészeti eseményei ezen a fronton zajlottak.

VI. UTÓHANG

Az Izraeli Haditengerészet egy illegális bevándoroltatással és szabotázzsal foglalkozó szervezetből nőtt ki magát a Közel-Kelet leghatékonyabban működő tengeri erejévé. Az idáig vezető út azonban rögös volt. Megalakulása után önálló haderőnemmé vált, de egyszersmind a fényes sikerekkel büszkélkedő szárazföldi hadsereg feladatainak támogatását kellett ellássa, a légierőhöz hasonlóan. Hadműveleteit így maga vezethette a tengeri fronton, de állandóan rendelkezésre kellett állnia a szárazföldi haderő támogatására, mely főleg partlövésben, illetve utánpótlás-szállításban nyilvánult meg. Ezt a helyzetet csak konzerválta a kialakuló és sikeres villámháborús doktrína, mely gyors győzelmeket hozott Izrael Államnak szomszédaival szemben. E gyors győzelmek háttérbe szorították azokat a klasszikus haditengerészeti feladatokat, melyekre egy tengeri haderő tartós háború esetén hivatott. Mindezek miatt a haditengerészet elavult hajóparkkal rendelkezett, még az 1960-as évek közepén is. Az 1950–60-as évek fordulóján megkezdődött egyiptomi haditengerészeti fejlesztések indítottak el egy nehézkesen haladó reformfolyamatot, mely csak az *Élat* romboló pusztulása után érte el tetőpontját.

Az 1967–1973 közötti években felgyorsuló és gyakorlati síkon is érzékelhető reformok megváltoztatták az Izraeli Haditengerészet egész arculatát. Nemcsak a fegyverzet jellege és minősége változott meg az új rakétanaszádokkal, de a haditengerészet alkalmazásának módja is. Az eddigi hagyományos partvédelmi, és a szárazföldi haderőnek alárendelt támogató szerep teljes mértékben átalakult. A hangsúly már nem csak a saját felségvizek felügyeletén és közvetlen védelmén volt, hanem olyan támadó jellegű őrzáratoztatáson, mely az ellenség felségvizein tartja az Izrael Államot tenger felől potenciálisan veszélyeztető hajóegységeket,

s igyekszik azokat a rájuk mért megelőző csapással megsemmisíteni. Emellett saját fegyverzetének elkerülhetetlen fogyatékosságai miatt, azokat a védelem eszközeinek fejlesztésével igyekezett kompenzálni. Így sikerült létrehozni egy hatékony fegyverrendszert, mely a maga korában – habár csak rövid időre – egyedülálló volt a világon.

Az újonnan kifejlesztett fegyverrendszer, s az Izraeli Védelmi Erők másik két haderőnemének harcászati eljárásaihoz hasonlóan agresszív doktrína vizsgáztatása az 1973. évi jóm-kipúri háborúban történt meg. A háború két legnagyobb szabású tengeri ütközetében, az október 6–7-i latakiai, illetve az október 8–9-i damietta–baltími csatában, az Izraeli Haditengerészet rakétanaszádjai vitathatatlan, lehengerlő győzelmet arattak a szíriai és egyiptomi flotta hasonló típusú, de elavult rakétafegyverzetű egységei ellen. E két ütközetben összesen, az izraeli oldalon tizenegy, az arab oldalon tíz egység vett részt, ezekből a támadó egyet sem, míg a védő összesen nyolc hajót veszített. A háború további részében is került még sor kisebb tengeri ütközetekre, melyekben további hajók süllyedtek el, azonban e két csata a háború legjelentősebb haditengerészeti összecsapása. A felszíni egységek harcai mellett bevetésre kerültek a szembenálló erők haditengerészeti kommandós alakulatai is, melyek különböző szabotázsakciókkal igyekeztek gyengíteni az ellenfél tengeri erejét.

Az Izraeli Haditengerészet megelőző csapáson alapuló doktrínája sikerének titka az, hogy megfelelő arányban osztja el a gyorsaságot és az erőt, azaz a rendkívüli mobilitást nagy tűzerővel kombinálja. Az ellenfeleiknél nagyobb *Saar* rakétanaszádok gyorsabb manőverezésre voltak képesek és több rakétát, nagyobb tűzerőt vethettek be az arab hadihajók ellen. Így a haditengerészetben uralkodó szemléletmód és a haditechnika minősége is, a másik két haderőnemhez hasonlóan, jellegzetesen „izraeli” lett.

A tengeri háborút, mint láhattuk, harcászati szinten Izrael uralta, azonban stratégiai szinten tehetetlen volt az egyiptomi tengeri blokáddal szemben, mely elvágtatta a tengeri szállításától. Az arab fél így, a csatatéren elszenvedett veszteségei ellenére stratégiai győzelemmel vigasztalódhatott, mely fontos fegyvertény volt egy szárazföldön veszélyes fordulatot hozó háborúban. Már a blokádnál apórákos és körültekintő megtervezése is olyan alaposságra vall, amelyet csak Izrael volt képes megvalósítani és végrehajtani az arab–izraeli konfliktusok korábbi háborúiban. A Báb-el-Mandeb-szoros blokádját is hozzájárult ahhoz, hogy a szárazföldi mellett a tengeri háború is ilyen felemás képet mutasson, vagyis mindkét fél egymással szemben elért győzelme, afféle „eldöntetlen győzelem” legyen.

A háború után Szíria pótolta veszteségeit, sor került valamelyest fejlettebb egységek beszerzésére is, de haditengerészete a későbbiekben sem vehette fel a versenyt az izraelivel.⁶⁸ Egyiptom végül kiegyezett Izrael Állammal, visszakapta a Sínai-félszigetet (a gázai övezet kivételével), haditengerészete pedig tovább fejlesztette, a nyolcvanas évektől már nyugati haditechnikával is.⁶⁹

Izraelben a haditengerészet által levont következtetések megerősítették a rakétanaszádok létjogosultságát az Izraeli Védelmi Erők soraiban, sőt, további fejlesztésekre ösztönözték a hadvezetést. A *Saar 4* osztály hajói folyamatosan álltak hadrendbe az elkövetkező években, nem egy közülük már helikoptereket is magával hordozhatott. Emellett amerikai eredetű haditechnikával is ellátták azokat, egyes egységek fegyverzet-konfigurációját pedig megváltoztatták, így a hajók feladatköre kibővült. Az új hajók megjelentek a Vörös-tengeren is – tengerállóságukat bizonyítva – a Jóreménység-fokának megkerülésével.⁷⁰

Az Izraeli Haditengerészet napjainkra egyike a világ leghatékonyabban működő katonai egységeinek. Jelenünk *Saar*-korvettekből,

modern tengeralattjárókból és könnyű rakétanaszádokból álló Izraeli Haditengerészete ugyanolyan hatékonysággal képes megvédeni Izrael Állam partjait és érdekeit, mint azt előde tette a jóm-kipúri háborúban, s tette azt az azóta eltelt időszakban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Feldolgozások, monográfiák,
kézikönyvek

DUPUY 1978. DUPUY, TREVOR N.: *Elusive Victory. The Arab–Israeli Wars, 1947–1947*. New York, 1978.

ELRON 2003. ELRON, Zeev: Izrael visszafojtja lélegzetét. Sínai, 1973. október 6–24. In Stig Förster–Markus Pöhlmann–Dierk Walter (szerk.): *A világtörténelem nagy csatái. Szalamisztól Sínaiig*. [Budapest, 2003.]

FPI Front Page Israel: *The Jerusalem Post* (1932–1992). Jerusalem, 1994. (6th ed.)

HERZOG 1975. HERZOG, CHAIM: *The War of Atonement*. October, 1973. Boston – Toronto, 1975.

HOGG 1999. HOGG, IAN V.: *Az izraeli hadigépezet*, [Budapest, 1999]

JANE'S 1979–80. JANE'S FIGHTING SHIPS 1979–80. Edited by Captain John Moore RN. New York, 1980.

JANE'S 1984–85. JANE'S FIGHTING SHIPS 1984–85. Edited by Captain John Moore RN. London – New York, 1985.

LORCH 1976. LORCH, NETANEL: *One Long War. Arab Versus Jew since 1920*. Jerusalem, 1976.

LUTTWAK–HOROVITZ. LUTTWAK, EDWARD N. – HOROWITZ, DAN: *The Israeli Army*. New York, 1975.

O'BALLANCE 1978. O'BALLANCE, EDGAR: *No victor, no vanquished*. The Yom Kippur War. San Rafael, California – London, England, 1978.

Internet

ABOUL-ENEIN ABOUL-ENEIN, JUSSEF H.: Egyptian Red Sea Destroyer Squadron: Closing the Bab-el-Mandab Straits. In: *Foreign Area Officer Association Journal*, <http://www.faoa.org/journal/mercv301.html>. Hozzáférés: 2004.

július 7.

EGYPTIAN NAVY *Egyptian Armed Forces* [Official Website]. A haditengerészeti szekció indexlapja: <http://www.mmc.gov.eg/branches/Navy/default.htm>. Hozzáférés: 2004. július 7.

EKZETER 2002. EKZETER: Bojevije gyejsztvija na more v hove arabo–izrailszkoj vojni 1973 g.) 2002. *Gyékabr* 2002.

Almanah Fakti, Isztórija, Vojni – Almanac Wars, History, Facts. <http://www.almanacwhf.ru/?no=2&art=10>) Fordította: Kurusa Sándor. Hozzáférés: 2005. február 12.

SAJETET 13 *Israeli Special Forces Homepage*. <http://www.isayeret.com>. Hozzáférés: 2004. július 6.

JEGYZETEK

¹ A hadműveletek ötödik csoportja, a bloká, stratégiai szintet képvisel, ezzel bővebben a

következő alfejezet foglalkozik.

² A térségben mindössze egyetlen akciót vezetett a Izraeli Haditengerészet egyik kommandója, a 707. egység. Az október 18–19-re virradó éjszakán a bűvárok Bejrút partjainál elvágták azt a tengeralatti, telekommunikációs kábelt, melynek révén Damaszkusz és Kairó lehallgatásoktól mentesen folytathatott tárgyalásokat egymással. A vezetéket csak a tűzszüneti egyezmény elfogadása után, október 27-én sikerült helyreállítani. Vö. O'BALLANCE 1978. 320.

³ Vö. DUPUY 1978. 559.

⁴ Vö. O'BALLANCE 1978. 316.

⁵ Az események menetére vö. EKZETER 2002. A két szíriai rakétanaszád zátonyra futását HERZOG 1975. 266. is megemlíti. DUPUY 1978. 559. azt állítja: a két szíriai naszád a találatok következtében *elsüllyedt*. A FPI Vol. XLIII. No. 13915. is „elsüllyedés”-t említ. O'BALLANCE 1978. 317. úgy véli Tartúsz *löveteke* kapcsán bontakozott ki az összecsapás.

⁶ Vö. HERZOG 1975. 266. Latakia helyett Mína-el-Bajda lövetéséről számol be. Ugyanezt a másik három kikötővel kiegészítve DUPUY 1978. 559. is megemlíti.

⁷ A japán teherhajó nevére vö. EKZETER 2002., görög hajóéra vö. DUPUY 1978. 559., bár a két

hajó pusztulását Tartúszhoz helyezi, ami nyilvánvaló tévedés, hiszen Szíria legnagyobb kikötője Latakia, ennél fogva a nemzetközi forgalom túlnyomó része is itt zajlik. O'BALLANCE 1978. 317. a görög és a japán kereskedelmi hajó pusztulását másnap éjjelre teszi egy kisebb összecsapás következményeként; a hajók között nevei („*Tsimen-tarchos*”, illetve „*Yamama Shipomaru*” – magyar átírásban *Cimentarkhosz*, illetve *Jamama Sipomaru*) alapján ugyanarra az esetre utal, ám megemlíti egy elsüllyedt szovjet hajót is („*Samir Cote*” – *Szamir Kote*). LORCH 1976. 197. szerint a három kereskedelmi hajó – egy görög, egy orosz és egy japán – *megrongálódott*. A két elsüllyedt kereskedelmi hajót illetően EKZETER 2002. 21. jz. megemlíti, hogy a háborút követően mindkettőt kiemelték.

⁸ Vö. HERZOG 1975. 266.

⁹ A veszteségadatokat illetően vö. O'BALLANCE 1978. 317. LORCH 1976. 197. szerint szintén négy szíriai naszád süllyedt el.

¹⁰ Különböző időpontokban bekövetkezett izraeli rakétanaszád veszteségek említésére vö. O'BALLANCE 1978. 315., 317., DUPUY 1978. 561., 563., 564.

¹¹ Ezen megállapítás alapjául az Izraeli Haditengerészetnél 1974-ben hadrendben álló, a *JANE's 1979–80*. 265. által közölt rakétanaszád állományának mennyisége szolgál.

¹² Az akcióra vö. EKZETER 2002., ill. O'BALLANCE 1978. 317–318. Utóbbi szerint az eseménnyel párhuzamosan izraeli naszádok lőtték Banijaszt, ám erre, mint már fentebb láthattuk, előző éjjel került sor. Arra vonatkozóan, hogy esetlegesen a kikötőt érintő újabb támadásról van-e szó, meg kell állapítanunk, hogy a helytelenül megadott hajónevek mellett, a szerzőnek egyéb tévedése is van könyvében, nevezetesen legalább kétszer fordul elő, hogy egy eseményt kétszer említ meg (az egyik a fent említett partlövetési akció, a másik a damietta-baltími csata duplikálása október 10-i dátummal, lásd alább). Ettől eltekintve könyve fontos és használható információkban gazdag.

¹³ Vö. EKZETER 2002. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy amíg O'BALLANCE 1978. 318. arról ír, hogy az *Ilja Mecsnyikov* pusztulása után az izraeliek óvatosabbakká váltak a *Gabriel* rakéták alkalmazását illetően (a kereskedelmi hajók megóvása végett), addig EKZETER 2002. határozottan kijelenti, hogy a harmadik rakétát egyértelműen a kikötőben horgonyzó további

szovjet teherhajók ellen indították.

¹⁴ Vö. DUPUY 1978. 561.

¹⁵ Vö. O'BALLANCE 1978. 320.

¹⁶ Az esetre vö. O'BALLANCE 1978. 317–318.

Az időpontra vö. DUPUY 1978. 561. Az átcsoportosított alakulatokat illetően vö. EKZETER 2002. Páncélosdandárt HERZOG 1975. 266. is említ.

¹⁷ Vö. EKZETER 2002.

¹⁸ Vö. DUPUY 1978. 561.

¹⁹ Vö. EKZETER 2002.

²⁰ Vö. uo.

²¹ DUPUY 1978. 563. O'BALLANCE 1978. 317. október 10-i dátummal, a szíriai partok elleni akcióval egyidőben, újabb rakétanaszád ütközetet említ Damiettánál, melynek során hat izraeli naszád egyiptomi rakétanaszádok egy csoportjára bukkant járőrözés közben, s a kialakuló tűzharcban három egyiptomi járművet elsüllyesztett; megjegyzi továbbá, hogy az egyiptomiak a veszteségeket tagadták. Méretét, s a veszteségeket tekintve ezen ütközet jelentősnek látszik, ezért is furcsa, hogy a háború tengeri eseményeit viszonylag részletesen közlő Dupuy, Hercog, illetve a már többször hivatkozott orosz cikk erről az esetről egyáltalán nem tesz említést. Ezenfelül a csata körülményei (a helyszín, az ütközetben részt vevő izraeli naszádok száma, az egyiptomi veszteségek) megdöbbentő hasonlóságot mutatnak az október 8–9-én éjjel lezajlott damietta–baltími ütközetrel. Figyelembe véve Edgar O'Ballance egy már fentebb említett valószínűsíthető tévedésének tényét, ezúttal sem zárhatjuk ki, hogy a szerző ismét egy már lezajlott csatát említ. Ezzel kapcsolatban még meg kell jegyezzük, hogy a tengeri eseményeket sokkalta perifériusabban kezelő LORCH 1976. 197. megemlíti ezen ütközetet, megegyező datálással és veszteségadatokkal, de Port-Szaíd közelébe helyezve a történetek. Az eltérő helyszín megnevezését azért nem tekintetjük perdöntőnek, mivel a két kikötő (Damietta illetve Port-Szaíd) az el-Manzalai-öböl két végén fekszik, egymástól 50 km távolságra a tengerparton, s mint a fentiekben láthattuk, egy rakétákkal vívott tengeri ütközetben, a szembenálló felek hajói akár 20 kilométerre, vagy még távolabb is lehetnek egymástól, emiatt a két kikötő valamelyikének földrajzi közelsége egy ilyen eseményhez meglehetősen viszonylagos.

²² Vö. DUPUY 1978. 563. A partlövetési akció tényét HERZOG 1975. 267. is megemlíti. Erre az éjszakára vonatkozóan O'BALLANCE 1978. 322.

megjegyzi, hogy Izraeli jelentések szerint október 13-án éjjel az egyiptomiak saját kikötőjükben veszítették el három *Osza* rakétanaszádjukat, bár konkrétabb adatot ezzel kapcsolatban nem tud említeni, s valószínűsíthető, hogy a hajók csak megsérültek. Ehhez hozzátehetjük, hogy O'Ballance több alkalommal említ összecsapásokat, melyekben egyiptomi rakétanaszádok pusztultak el, jöllehet ő maga is megjegyzi, hogy az izraeliek számos hajó pusztulását jelentették, anélkül hogy pontos, dátumra, helyszínre és hajótípusra vonatkozó adatokat közöltek volna, vö. O'BALLANCE 1978. 322.

²³ Az akcióban részt vevő izraeli naszádok számára, a kifutó egyiptomi naszádok osztálybesorolására és kilőtt rakéták számára, továbbá az egyik megrongálására és a feltételezhetően fel nem robbant izraeli rakétára, valamint az egyiptomi parancsnokság első jelentésére az izraeli veszteségekről vö. EKZETER 2002. Az izraeli naszádok feladatára, helikopteres támogatásukra, a partvédelmi tűzre és a későbbi egyiptomi jelentésre vö. DUPUY 1978. 563–564.

²⁴ Vö. EKZETER 2002.

²⁵ A támadásra vö. DUPUY 1978. 564., *SAJETET 13* <http://www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm>, ill. EKZETER 2002. A hajóvesztésre vö. HERZOG 1975. 267. Ezzel kapcsolatban megemlíti egy torpedónaszád pusztulását is, erre vonatkozóan lásd alább. A *Dolphin* tengeralattjáró szerepét, valamint a rakétanaszádok osztálybesorolását illetően vö. EKZETER 2002. Uő. megjegyzi, hogy az izraeliek azt feltételezték, sikerült két torpedónaszádot is elsüllyeszteniük, de valószínűleg ezek csak megrongálódtak. Egy esetleges további deszanthajó pusztulására vonatkozóan vö. uo. 24. jz. Az izraeli veszteségeket illetően O'BALLANCE 1978. 318. összesen 19 főt említ. HERZOG 1975. 267. szerint az izraeli commandós akciók ellen az egyiptomiak nagy repeszhatású tölteteket helyeztek el saját kikötőikben (gyakorlatilag aláaknázták azokat). Ez megmagyarázná a katasztrófális izraeli veszteséget, melynek nagy részét sebesültek alkothatták, tekintve a feldolgozások által említett összesített izraeli veszteségadatokat; erre vonatkozóan lásd alább.

²⁶ Vö. DUPUY 1978. 564., ill. O'BALLANCE 1978. 320.; rakéták alkalmazását utóbbi említi. A Nílus-delta partjainál büntetlenül manőverező izraeli hajókat HERZOG 1975. 267. is megemlíti.

²⁷ Az esetet dátum és helyszín nélkül említi EKZETER 2002. Az eset dátumát és helyszínét közli DUPUY 1978. 564., ill. HERZOG 1975. 267. Előbbi szerint a két egyiptomi hajó felderítő naszádként, utóbbi szerint radarelőrsékként funkcionált. Amennyiben feltételezzük, hogy mégis valami hasonló, rádióelektronikai felszerelést igénylő feladatot látott el a két hajó, akkor azok csakis torpedónaszádok vagy hasonló hadihajók kellett legyenek; ilyen egyiptomi hadihajók pusztulását azonban sem az ilyen adatokat kinos precizitással számon tartó *JANE's 1979–80.*, sem annak későbbi kiadása (*JANE's 1984–85.*) nem tartalmaz.

²⁸ DUPUY 1978. 562.

²⁹ Vö. HERZOG 1975. 267–268. Az akcióban részt vett *Dabur* őrhajók számára vö. EKZETER 2002.

³⁰ Vö. EKZETER 2002.

³¹ Vö. HERZOG 1975. 268. Herzog az egyiptomi járőrhajót „*de Castro*-típusú”-ként azonosítja, azonban – mivel ilyen osztályú hajóval az egyiptomiak nem rendelkeztek – valószínűleg ezt úgy érti, hogy a hajót a port-szaídi *Castro* hajógyár építette. Ez a leírás 1980-ban mindössze egy három darab nagyobb járőrhajóból (*Nisr, Nimr, Tar*) álló flottillára illik rá. E hajókat 1963-ban bocsátották vízre, vö. *JANE's 1979–80.* 145. Feltételezhetően legalább négy volt hadrendben a háború idején, s ebből veszett oda egy. Ennek ellentmond a *JANE's 1984–85.* 142., de az is lehetséges, hogy később pótolták az elvesztett hajót. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 395. aprónak jellemzi az általa is „*DeCastro* osztályú”-ként (*DeCastro-class*) említett hajót. EKZETER 2002. szerint az akcióra Rász-Zafránánál került sor, s egy „improvizált egyiptomi őrhajó”-ról van szó.

³² Vö. DUPUY 1978. 562.

³³ Vö. O'BALLANCE 1978. 316. A visszaút során az egyik csónak elsüllyedt, de a benne utazó commandósoknak sikerült hazaúszniuk.

³⁴ Vö. DUPUY 1978. 563.

³⁵ Az időpontra, a behatolás módjára és a fegyverekre valamint egy lehetséges rász-zafránai akcióra vö. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 395. Az izraeli hajók számára és osztálybesorolására vö. EKZETER 2002. A hajók számát HERZOG 1975. 268. is ugyanennyiben adja meg. A lőszerraktárakra, az elpusztított hajók számára, az egyiptomi jelentésre és a megtorló akcióra vö. DUPUY 1978. 563. Az elpusztított rohamcsónakok (vagy halászhajók)

számával kapcsolatban HERZOG 1975. 268. ill. EKZETER 2002. tizenkilencet, O'BALLANCE 1978. 318. tizennyolcat említ. EKZETER 2002. szerint az akcióra előző éjjel került sor. Az akció LUTTWAK-HOROWITZ 1975. 395. által említett időpontjának megerősítésére vö. DUPUY 1978. 563., ill. HERZOG 1975. 268. A két kikötő lövetésére vö. O'BALLANCE 1978. 318.

³⁶ Vö. DUPUY 1978. 564.

³⁷ Vö. O'BALLANCE 1978. 320–321.

³⁸ A támadás részleteire vö. O'BALLANCE 1978. 321. ill. EKZETER 2002., az izraeli állításra a naszád nevezetességét illetően vö. EKZETER 2002. 23. jz. A támadást DUPUY 1978. 564. is megemlíti és konkrétumok nélkül közli egy egyiptomi hadihajó elsüllyedését, illetve azt, hogy az egyiptomiak állítása szerint akkor nem volt hadihajójuk a kikötőben. Az evakuálásra vö. HERZOG 1975. 267.

³⁹ Vö. EKZETER 2002.

⁴⁰ Az utasításokra lásd HOGG 1999. 38.

⁴¹ EKZETER 2002. összesített adatai tizenhét elsüllyedt arab hadihajóról és tizenegy rakétanaszádról tanúskodnak; a DUPUY 1978. 559–564. szerinti összesen tizennyolc hajóból tizenöt rakétanaszád számolható össze; O'BALLANCE 1978. 315–322. tizennégy hajót és tizenkét rakétanaszadot említ; HERZOG 1975. 264–268. (összesített adat 269.) szerint ez a szám tizenkilencből tíz. Hasonló adatot említ ELRON 2003. 299.: húsból tizenegy. A JANE'S 1979–80. 141–146., ill. 463–464. alapján a számadatok pontosan nem meghatározhatók: Egyiptom *néhány* Oszá és két Komar rakétanaszadot, Szíria pedig összesen hét hadihajót (egy aknaszedő – egy későbbi kiadás ezt cáfolja –, egy torpedónaszád, öt rakétanaszád) veszített.

⁴² A bizonytalanság oka az EKZETER 2002. 24. jz. állította, lehetséges további deszanthajó, illetve a DUPUY 1978. 563. által említett, október 11–12-én éjjel elsüllyesztett, két meg nem nevezett osztályú rakétanaszád.

⁴³ Az el-Gifátin-sziget elleni támadás során elsüllyedt rohamcsónakon kívül más hasonló eszköz pusztulása nem ismert, de nem kizárható.

⁴⁴ Bár az arab haditengerészetek többször is jelentették izraeli rakétanaszádok elsüllyesztését, ezen információk nem hitelt érdemlőek. A stratégiai szintű hadműveletek során elvesztett katonai szállítóhajót leszámítva a szakirodalomban egyetlen utalás sincs, mely biztosra venné apró

rohamcsónaknál nagyobb izraeli hadihajó pusztulását. Amennyiben mégis történt volna ilyen eset, annak nyoma lenne egyes flottaévkönyvekben, hiszen – az Izrael Állam esetében abszolút megszokott titkolózás ellenére – nemzetközi haditengerészeti körökben egy ilyen hírt aligha lehetett volna titokban tartani. De még ha el is veszítenek egy-két rakétanaszadot – a háborút megelőzően a Pentagon két-három darabosra, szovjet szakértők ötre becsülték a *Saar* hajók várható veszteségeit (vö. O'BALLANCE 1978. 322.) – vagy egyéb hajót, – ugyanez a becslés egy-kettőt, illetve szintén ötöt említ ebben a vonatkozásban –, akkor is egyértelmű győztesnek tekinthetnénk a zsidó állam haditengerészetét. A személyi veszteségeket illetően vö. EKZETER 2002., ill. HERZOG 1975. 269. Előbbi tudni véli, hogy a három halottból kettő a *Sajetet 13*, egy pedig a *707*. egység állományába tartozott.

⁴⁵ Erre az adatra vö. EKZETER 2002.

⁴⁶ Az adatokra vö. EKZETER 2002.

⁴⁷ A Báb-el-Mandeb-szoros Egyiptom partjaitól több mint 1400 kilométerre helyezkedik el.

⁴⁸ Vö. DUPUY 1978. 558., ill. HERZOG 1975. 267. O'BALLANCE 1978. 311. ettől eltérően azt állítja, hogy a tengeralattjárók Port-Szafágában állomásoztak.

⁴⁹ Vö. ABOUL-ENEIN. O'BALLANCE 1978. 311. három egyiptomi rombolóról ír, azonban e harmadik, hasonló hajó nyilván a Vörös-tengeren tartózkodó *Szudán* fregatt volt, vö. EKZETER 2002.

⁵⁰ Vö. EKZETER 2002. O'BALLANCE 1978. 311. szerint a rombolók és a többi nagyobb felszíni egység a Jóreménység-fokának megkerülésével jutott el a Vörös-tengerre, a csatorna 1967. évi lezárása után.

⁵¹ Vö. O'BALLANCE 1978. 311. Az utasításokat illetően, ABOUL-ENEIN szerint, a lepecsételt borítékokat Manszúr sorhajókapitány október 1-én bontotta fel, s abban október 6-án 14.00 órai időpont állt, mint a blokád végrehajtásának kezdete. Az iráni olaj mennyiségi becslésére vö. uo. Nem deklarált blokádra, illetve a szorosok hadműveleti zónává deklarálására vö. DUPUY 1978. 562., ill. 558.

⁵² Vö. ABOUL-ENEIN. A számszerű adatokra vö. O'BALLANCE 1978. 324.

⁵³ A nagyhatalmi jelenlétre vö. ABOUL-ENEIN, ill. O'BALLANCE 1978. 325. A torpedótámadásra vö. HERZOG 1975. 267. Az olajtanker nevére vö.

EKZETER 2002. Ahmed Fuád Zekri beszámolójára lásd O'BALLANCE 1978. 324. EKZETER 2002. tíz tengeralattjáró támadást említ a Földközi-tengerre vonatkoztatva.

⁵⁴ Vö. O'BALLANCE 1978. 325. Az amerikai romboló helyes nevére vö. BAK 1999. 43.

⁵⁵ Vö. O'BALLANCE 1978. 319–320.

⁵⁶ Vö. DUPUY 1978. 557–558. Az egyiptomi földközi-tengeri aknatelepítés hiányára vö. EKZETER 2002. Ugyanő megjegyzi, hogy az egyiptomiak az aknaszedő hajók mellett nagy számban alkalmaztak aknatelepítési célra halászhajókat is, de aknatelepítési tevékenységükre jellemző, hogy azt „meglehetősen rendszertelenül, egységes terv és pontosan meghatározott hely nélkül” hajtották végre; emellett még kitér arra is, hogy amennyiben Izraelnek lett volna aknatelepítési kapacitása, azzal gyakorlatilag blokád alá vonhatta volna az egyiptomi kikötőket.

⁵⁷ Vö. O'BALLANCE 1978. 321. A legénység létszámára, a sebesültekre illetve az aknamentesítés okozta későbbi problémákra vö. EKZETER 2002. Hasonló hajótérvesztéseket említ ABOUL-ENEIN. EKZETER 2002. szerint a tanker 42 000 tonnás volt. Uő. azt is megemlíti, hogy a hajót később az izraeliek kiemelték, majd újra szolgálatba állhatott, vö. EKZETER 2002. 22. jz. A Gobál-szorossal kapcsolatban vö. *EGYPTIAN NAVY* <http://www.mmc.gov.eg/branches/Navy/t4.htm>.

⁵⁸ Vö. HERZOG 1975. 268.

⁵⁹ Vö. DUPUY 1978. 558.

⁶⁰ A Líbiába küldött kötelékre és feladatára vö. O'BALLANCE 1978. 311., ill. EKZETER 2002. Utóbbi megjegyzi, az Izraeli Haditengerészet valóban tervbe vette ennek a hajónak kiiktatását a két, nagy hatótávolságú, *Saar 4* osztályú rakétanaszád alkalmazásával, de végül bevetésüket a romboló által megvalósított blokádtévékenység sikertelensége feleslegessé, az izraeli rakétanaszád-flottilla leterheltsége pedig lehetetlenné tette.

⁶¹ A tengeralattjárók tevékenységére és a két görög hajó elsüllyesztésére vö. HERZOG 1975.

263–264. A *Kandois*ra és pusztulásának említett részleteire vonatkozóan vö. O'BALLANCE 1978. 321., ill. DUPUY 1978. 564.; előbbi egy azonosítatlan eredetű torpedótámadást valószínűsít, utóbbi egy azonosítatlan hajónak tulajdonítja az elsüllyesztés tényét. Az egyiptomi tengeralattjárókkal kapcsolatban EKZETER 2002. megjegyzi, hogy csak öt tengeralattjáró került bevetésre, illetve kétségsbe vonja a két görög szállítóhajó elsüllyesztését.

⁶² O'BALLANCE 1978. 325. EKZETER 2002. szerint az Izraelbe tartó földközi-tengeri hajózás a háború első napjait kivéve zavartalanul folytatódott. Ennek egyik részleges okát az egyiptomi légierő hajók elleni támadásra is alkalmazható, repülőgépfedélzeti rakétáinak helytelen (szárazföldi célpontok elleni) alkalmazásában véli felfedezni.

⁶³ Vö. ABOUL-ENEIN.

⁶⁴ A blokád feltörésének problematikájával kapcsolatos, különböző aspektusokra kiválóan rávilágít LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 396.

⁶⁵ DUPUY 1978. 563.

⁶⁶ Erre utal LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 396.

⁶⁷ LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 396., ill. ABOUL-ENEIN.

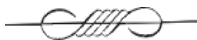
⁶⁸ A szíriai haditengerészet 1970-es évek végi felszereltségét illetően lásd *JANE's 1979–80.* 463–464.

⁶⁹ Az egyiptomi haditengerészet 1970-es évek végi felszereltségét illetően lásd *JANE's 1979–80.* 141–146.

⁷⁰ Az Izraeli Haditengerészet 70-es évek végi fel-szereltségét illetően lásd *JANE's 1979–80.* 264–267.

ÖRDÖG LÁSZLÓ

Az altiszti rendfokozatok története



A rendfokozatok történetének ismertetését a mai rendfokozatok ismertetésével kezdem, hogy egy kis képet adjak a ma viselt rendfokozatokról. A rendfokozat nem keverendő össze a ranggal, mint azt a „civiliek” használják, a rang ugyanis s hadseregben vagy a polgári életben egészen mást jelöl. Rang például pejoratív értelemben a bárói vagy a grófi cím, míg a katona rendfokozatot visel. Ez a kitétel azonban csak a napjainkra vonatkozik, hiszen anno a rendfokozat egyúttal rangot és társadalmi állást, státuszt is jelentett.

Rendfokozat nélküliek: honvéd, határőr, matróz.

Tisztesek: őrvezető, tizedes, szakaszvezető.

Tiszthelyettesek: őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester.

Zászlósok: zászlós, törzszászlós, főtörzszászlós.

Tisztek: hadnagy, főhadnagy, százados.

Főtisztek: őrnagy, alezredes, ezredes.

Tábornokok: dandártábornok, vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes.



A szovjet mintájú Néphadseregben a tiszthelyettesek szerepe leértékelődött, és a pálya presztízse csökkent, akárcsak a hadseregé is. A NATO tagállamként remélhetőleg a Magyar Honvédség és a tiszthelyettesi pálya még jobban felértékelődik. Az altiszti kar szerepe, nem csak a végrehajtásra fog korlátozódni, hanem bizonyos vezetői feladatokat is ellátnak majd. Fontos feladat lehet a tisztek munkáját olyan irányban segíteni, amihez egy tiszthelyettes gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezik, hiszen egy tiszt nem érthet mindenhez, és hasznos tanácsokra tehet szert az altiszti kar által. Ilyenek lehetnek például az úgynevezett „vezénylői” beosztások, melyekkel még csak most ismerkedünk, holott, nem

is olyan újak a magyar hadseregben, amint azt később megláthatjuk. Most azonban foglalkozunk inkább a múlttal!

A középkori hadseregekben, így nálunk is csak két állománykategória volt, legénység és tisztek. A zsoldos hadseregek tették elengedhetetlenné az alparancsnoki szerepkör létrejöttét, ami a mai rajparancsnoki beosztás őse, káplár (tizedes) elnevezéssel. Az altisztek szerepe a „napóleoni” háborúk tömeghadseregével értékelődött fel először. Az igazi felértékelődés az I. Világháborút követően történt meg. Mind több és több gép jelent meg, az altiszt, mint kiképző is megjelenik, nem csak, mint végrehajtó.

A magyar hadseregben egészen 1921-ig az altiszti rendfokozatok a tizedesnél kezdődtek, és az őrvezető nem számított altisztnak. A trianoni béke azonban a francia haderő-szervezési elveket vezette be, így alakult ki a ma is használt állománykategória a „tisztesek” és az „altisztek”. Korábban a tisztesen minden olyan katonát értettek, akinek valamilyen rendfokozata volt, őrvezetőtől, egészen a tábornokokig. A békeszerződést követően csökkentették a tiszti létszámot így az altisztek szerepe felértékelődött. Egyes eddigi tiszti szerepköröket megpróbáltak jól képzett altisztekkel pótolni és kiváltani. Az eddigi belrendi feladatokon túl, mint

kiképzők is megjelennek.

Fontos változás történt 1941-ben is, amikor az altisztek elnevezését „tiszthelyet-tesre” módosították az altiszi kar kérésére, mivel például a hivatali portás és az iskola-szolga is altisztnak minősült, és ez rájuk nézve sértő volt.¹ Tíz évvel később újabb változás következett be Farkas Mihály vezérezredes parancsára, megszüntette a hivatásos tiszt-helyettesi állományt és a főtörzsőrmesteri rendfokozatot. A tiszthelyettesi kategória tizedesnél kezdődött és csak sor és tovább-szolgáló kategória létezett.

Most pedig nézzük röviden maguknak, a rendfokozatoknak a történetét, de szigorúan csak az altisztekkel foglalkozva.

Őrvezető

Tulajdonképpen nem igazi altiszi rend-fokozat, mint azt német elnevezése is mutatja: *gefreiter* annyit tesz, hogy mentesített (bizonyos munkák alól). Mivel nem parancsnoki a beosztása, így pálca, fehér kesztyű és kardbojt sem dukált neki, a közkatonáknak azonban szolgálati előjárója. A szolgálati beosztása általában pajtásságparancsnok, vagy rajparancsnok-helyettes is lehet. A raj klasszikus szervezés szerint 10 katonából áll, élén a rajparancsnok, tizedesi rendfokozattal. A raj 3 pajtásságból állt, élén a pajtásság parancsnokával. A pajtásság onnét ered, hogy táborozáskor a hadrakelt seregnél 3 katona tudta egymás közös felszerelését elvinni magával. Ezekbe tartozott bele a sátor és a bogrács is. Egy ilyen részlegnek a vezetője volt egy megbízható öreg katona esetlegesen őrvezetői rendfokozattal. A raj rangidős őrvezetője egyben a rajparancsnok-helyettes is egyben és előjárója a közkatonáknak.

Nem is véletlen a dédapáink mondása, miszerint a laktanyában a legnagyobb úr az „Őrvezető Úr!”. Az őrvezető csak a saját fegyverét volt köteles tisztítani, míg a közlegény a tisztekét is, ha arra parancsot kapott.

Egyéb laktanyai vagy tábormunkálatoknál az őrvezető, mint parancsnok, vagy felügyelő közeg lehetett, alantos munkát nem lehetett rábízni.² Eleinte idősebb, megbízható honvédeket neveztek ki erre a posztra. Az őrvezetői rendfokozatot természetesen a Monarchia bonyolult viszonyai között máshogy hívták, függően a fegyvernemtől, és sok esetben, nem is rendfokozatot, hanem beosztást, szolgálati állást jelölt. Az adott beosztás tehát megfelelt az őrvezetői rendfokozatnak.

Az őrvezetővel hasonállásúak:³

Őrvezető: a gyalogságnál és a műszaki csapatoknál valamint az egészségügynél.

Járőrvezető: vadászcsapatoknál és a lovasságnál (huszár).

Irányzó: a tábori és vartüzérségnél.

I. osztályú matróz: a folyamőrségnél és haditengerészetnél

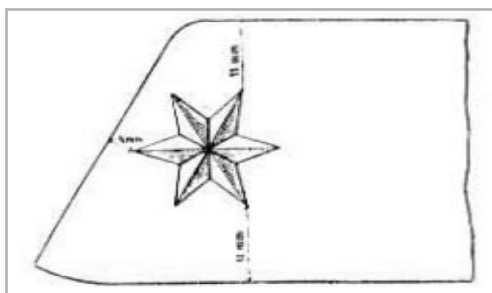
A zászlóaljdobos, századdobos, valamint a zászlóaljkürtös is őrvezetői rendfokozatnak felel meg.

Az első világháború után ez a sokszínűség megszűnik, és egyedül a tüzérségnél nevezik majd az őrvezetőt *főtüzérnek*.

Rendfokozati jelzése:

A gallerra varrt 1 fehér csillag különböztette meg a honvédektől. A csillag eleinte posztóból készült, majd a múlt század elején felváltotta a fehér celluloidból készült, ún. „csontcsillag”. Ez a rendfokozati jelzés egészen napjainkig gyakorlatilag változatlan.

Tizedes



1. ÁBRA: ŐRVEZETŐI RENDFOKOZATI JELZÉS 1911-BŐL

Már a római légiókban megtaláljuk ezt a szerepkört, amit a „decurio” látott el. A latin decem számnévből ered, aminek jelentése: tíz, tehát tíz katonát irányított. Hazánkban Szent István alatt megtaláljuk már a tizedest, aki a várban tíz vitéz felett rendelkezett. A mai tizedesi rendfokozat közvetlen elődjét a zsoldos hadak megjelenésével Franciaországban kell keresni a XV. században a százéves háború idejében. A „corporál” szót is innét vette át a világ összes országa, ami a latin corpus szóból ered és köteléket, csoportot jelent. A százéves háború zsoldosai ugyanis tízes kötelékekbe rendeződtek. Innét ered a mi „káplár” elnevezésünk is.

Eleinte a századnál annyi tizedes volt ahány szakasz, majd szakaszonként 3 tizedes, minden rajnak az élén. A hadseregben 1867-ig volt testi fenyítés, így a tizedes gyakorlatban is használhatta az őt megillető mogyorópálcát és kellett is, mivel neki kellett a botozást végrehajtani. Egyéb jogai is voltak, mert míg a legénységet a tiszt úgy szólította, ahogy akarta, a káplárnak kijárt a „kend” megszólítás. Rajparancsnoki szerepben ténykedett, köteles volt a rendet, fegyelmet fenntartani és felügyelni a beosztottjait, és különös gondot fordítani, az újoncokra. A tizedes felelt a rajába beosztott katonák tisztaságáért, szabályos öltözetéért, felszerelésük karbantartottságáért, gyakorlatilag mindenért, ami a rajával, vagy rajának katonáival történt.⁴ A tizedesi rendfokozathoz kritérium volt az írás és olvasás tudománya és a négy alpművelet ismerete is,⁵ mivel bizonyos szintű adminisztratív teendői is voltak a feladatai közt, például a „pajtáságlajstrom” vezetése.⁶ A tizedesi álláshoz ismerni kellett a szolgálati nyelvet is, hiszen a különféle utasításokat, parancsokat neki kell tolmácsolni a legénység felé és a tisztek nem mindig ismerték az adott legénység nyelvét, a legénység meg mégúgy sem a tisztekét. Természetesen ez elsősorban a német nyelv volt a kiegyezésig, majd azt követően a honvédsapatoknál a magyar,

Horvátországban a horvát.⁷

A huszároknál eleinte századonként négy *vicekáplár*, azaz altizedes is volt, akinek jogköre megegyezett a tizedesével.

A tizedessel hasonallásúak:⁸

Tizedes: gyalogság, lovasság, műszakiak.

Alvadász: a vadászcsapatoknál.

Lövegírányzó: a tábori és vartüzérségnél.

Század szíjgyártó: a lovasságnál.

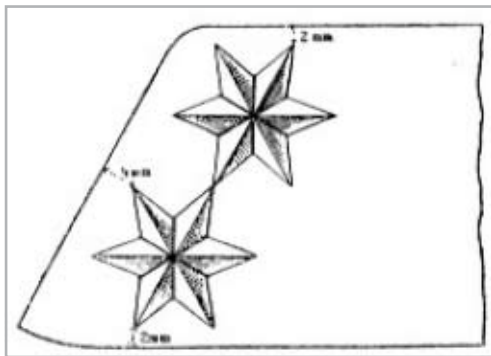
3-ad osztályú puskaműves: gyalogságnál, lovasságnál és a vartüzérségnél.

Hajósrajos: a folyamőrségnél és haditengerésznél.

Tizedesi rendfokozatnak felelt még meg a lovassági századtrombitás, és a tüzérségi ütegtrombitás is. Az első világháborút befejezően a tizedesi rendfokozat sokszínűsége is megszűnik és csak a tizedes marad meg.

Rendfokozati jelzése:

A tizedes rendfokozati jelzése, két darab csillag a gallérra varrva, ami megegyezik az őrzetónél már ismertetettel. A tizedesi rendfokozati jelzés is, szinte változtatás nélkül fennmaradt.



2. ÁBRA: TIZEDESI RENDFOKOZATI JELZÉS 1911-BŐL

Szakaszvezető

Minden egyes szakaszhoz három tizedes tartozott, amint azt az előbb említettem egy-egy rajt vezetve. A rangidős tizedes volt a *szakaszvezénylő-tizedes*, a majdani

szakaszvezető elődje. Feladata volt például a szakasz szolgálati vezénylése és feladatainak irányítása. A szakaszt tehát ő vezényelte, mintegy a szakaszparancsnok-helyettes korai elődje. A szakaszvezetői rendfokozatot végül 1859-ben vezették be az itáliai vereségek hatására, mert ha a tiszt harcképtelenné vált, esetleg meghalt, akkor a szakasz vezetése nélkül maradt.

Feladata a rendfokozat elnevezéséből is könnyen kikövetkeztethető a szakasz vezetése a tiszt távolléte, vagy eleste esetén. A szakaszvezető tehát szakaszparancsnok-helyettesi posztot látott el. A korban a tiszt távolléte elég gyakori volt békében, mivel a tiszt állomány nem érintkezett a legénységgel, így szakaszt a szakaszvezető irányította. A szakasz tehát nem maradt vezető nélkül adott helyzetben, sem békében, de a csatáren sem. A szakaszvezető a tizedesek, azaz a rajparancsnokok közvetlen előjárója és ezzel együtt az egész szakasznak is. A feladatai közé tartozik még, a legénységet oktatni egészség-ápolásra, ruházatuk, szerelvényük és fegyverzetük karbantartására, valamint a szállás tisztasága, rendje és a szabályok betartásáért is felelősséggel tartozik.⁹ A szakaszvezető felel a szakasz étkezéséért, dohánydag kiosztásáért, a ruhák tisztításáért, a beosztottak „kijárásaért” a laktanyából. A szakaszvezető „szakaszlajstromot” és „vezénylőlajstromot” vezet.¹⁰ A szakaszvezető jelöli ki a szakasz állományát különféle szolgálatokra és munkára, amelyet a „vezénylőlajstromra” rögzít, valamint tudnia kell, ki hová van elvezényelve.

A szakasznak tehát nagyon fontos eleme, az alantos tisztnek (hadnagy, főhadnagy) jobb keze, éppen ezért csak kényszerű szükség esetén vezényelhető el a szakasztól.¹¹

A *számmvivő altiszt* (2-od osztályú) a század gazdálkodási és irodai feladatait vezette a század parancsnokának az utasításai alapján.¹² Gyakorlatilag a mai ellátó-tiszt-helyettes elődjének felel meg és a szakaszvezetővel hasonlóságú. Vezeti a század szinte minden

okmányát, leszámítva a titkosakat és felel az anyagi készletek felvételéért, kiosztásáért és azok „jókarbantartásáért”.¹³ A századraktár anyagaiért is felelősséggel tartozott.

A szakaszvezetővel hasonlóságúak:¹⁴

Szakaszvezető: valamennyi csapatnemnél.

Gyógykovács: lovasság, tábori tüzérség, vonatcsapat (szállító alakulat).

1-ső osztályú állatorvosi segéd: lovasság, tábori tüzérség, vonatcsapat.

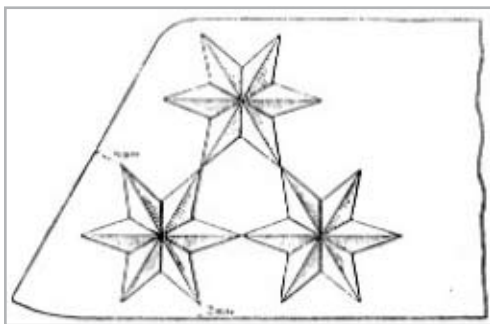
2-od osztályú puskaműves: gyalogság, lovasság, vartüzérség.

2-od osztályú számmvivő altiszt: minden csapatnemnél. Az ezrednyerges, ezredkovács és ezredbognár is megfelelt a szakaszvezetőnek, valamint az osztálytrombitás a lovasságnál és a tüézreknél.

Hajónegyedes: a folyamőrségnél és haditengerészetnél.

Rendfokozati jelzése:

Rendfokozati jelzése, három darab őrvezetői csillag a galléra varrva, ami szintén napjainkig változatlan.



3. ÁBRA: SZAKASZVEZETŐI RENDFOKOZATI JELZÉS 1911-BŐL

Őrmester

Mint a rendfokozat régies elnevezése, „strázsamester” is mutatja, eleinte fő feladata a katonák őrségre való kiképzése volt, ennek volt a mestere. A strázsamester elnevezés nem keverendő össze a „főstrázsamesterrel”, mivel

Hadak útján

az őrnagyot jelentet. Az 1800-as évekig a katonák feladata békében csupán az őrségre és munkavégzésre, és a katonai drillre korlátozódott. Harcászati kiképzésük gyakorlatilag a csatatéren zajlott le. Békeidőben az őrmester verte bele a katonába az őrszolgálatot, ennek volt a mestere. Tekintélyét növelte az is, hogy minden századnál csak egy őrmester volt (a lovasságnál kettő), így tehát ő volt az atyáúristen. A XIX. századtól, azonban megváltozott a szerepe. Az őrmester feladata lett a kincstári anyag és a fegyverzet nyilvántartása és gondozása is. Az újonckatonák kiképzése is reá hárult, mivel a százados (századparancsnok) csak a kész katonára volt kíváncsi. Előfordult, hogy a századost hetekig nem látták a katonái, hiszen csak a tisztiklubba járt be. A harci kiképzést is őrmester vezette az „alantos tisztek” (hadnagy, főhadnagy) utasításai szerint, akik szakaszparancsnoki beosztást láttak el. Az őrmester teendői közé tartozott a napi élet irányítása és a belrend biztosítása. Szinte teljhatalma volt, szava maga a Szentírás.

Jól példázza ezt a korabeli adoma:

Az öregkatona oktatja az újoncokat a monarchia idejében, kinek mi a szolgálati állása.

No, figyeljenek most jól ide!

Az Őrvezető Úr. Úgy nézzenek rá, mint otthon a faluban a bíróra!

A Tizedes Úr. Rá úgy, mint a járási szolgabíróra!

A Szakaszvezető Úr. Úgy tekintsenek rá, mint a vármegyei alispánra!

Az Őrmester Úr. Bár olyan magas méltósággal otthon nem találkozhattak, mert az itt maga az atyáúristen!

A sok feladatból körvonalazódik a mai századvezénylő-zászlós elődje az őrmester. Az *ezredhadsegéd* (nem keverendő össze a segédtiszttel, ami természetesen tiszti beosztás) volt a rangidős őrmester az ezrednél és a napiparancs írása volt a feladata. 1859-től az ezred zászlótartója is őrmester lett, aki

békében általában foglári feladatot látott el. Az arra érdemes őrmestereket tiszté is elő lehetett léptetni mindenféle tanfolyam nélkül egész a múlt évszázad közepéig. Példa erre a Berlint már hadnagyként megsarcoló gróf Hadik András, aki őrmesterből lett vitézségének köszönhetően tábornagy, és egyben a hadsereg főparancsnoka. Az őrmester természetesen fehér kesztyűt viselt, de már pálcája spanyolnádból volt. A gyalogságnál 1887-től az őrmester tisztí kardot ezüst bojtjal, és forgópisztolyt viselt.¹⁵

Az őrmester a századparancsnok szolgálati közege és előjárója a szakaszvezetőknek, ezáltal tehát a század teljes legénységének.¹⁶ A századparancsnoknak segíti a munkáját és közvetíti a parancsait, majd ellenőrzi azok végrehajtását. A század belső szolgálatát és az őrszolgálatot is vezényli, éppen ezért „vezénylőlajstromot” és „örkönyvet” vezet, valamint a „fegyver-anyakönyvet” és „fegyverkijavítási könyvet” is köteles vezetni, gyakorlatilag vezetettetni a számvivő altiszttel.¹⁷ Feladatai közé tartozik még a reggeli kihallgatás összeállítása, és kivonulás alkalmával a hiányzó szakaszparancsnok pótlása. A századparancsnok utasítására oktatónak is lehet alkalmazni, például a század altiszti iskolában. Ő felel, hogy akik a századtól fogsággal vannak fenytve, előtte meg legyenek vizsgálva orvos, vagy felcser által és felszerelésüket leadják a század raktárába. Tisztek távolléte esetén viszi a század fölötti katonai vezényletet, tehát olyankor ő a parancsnok, éppen ezért, mint a szakaszvezetőt, csak igen szorító esetben lehet a századtól elvezényelni.¹⁸

Az őrmesterrel hasonállásúak:¹⁹

Őrmester: gyalogságnál, lovasságnál, műszakiaknál, vonatcsapatoknál, egészségügyben.

Fővadász: vadászcsapatoknál.

Tűzmester: tüzéségnél.

Tábori távirász: a vasúti és távirda ezrednél.

Kitiintetési gyógykovács: lovasság, tábori

tüzérség, vonatcsapat.

1-ső osztályú számvivő altiszt: valamennyi csapatnemnél.

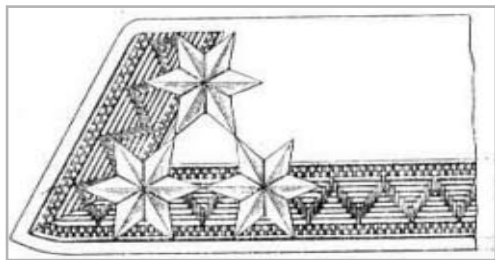
1-ső osztályú puskaműves: gyalogság lovasság és vartüzérség.

Hajósegéd: a folyamőrségnél és haditengerészetnél

Szintén őrmesteri rendfokozatnak felelt meg az ezreddobos a gyalogságnál, az ezredtrombitás a lovasságnál, valamint a tábori tüzéreknl.

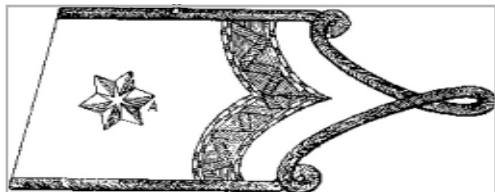
Rendfokozati jelzése:

Rendfokozati jelzése különbözött a matól, a galléra varrt aransárga selyem gallérpaszományka és három fehér csillag (mint a szakaszvezető) volt a gallérjára varrva egy őrmesternek.



4. ÁBRA: ŐRMESTERI RENDFOKOZATI JELZÉS 1911-BŐL

A ma is viselt rendfokozati jelzés, az első világháború után lépett életbe, megszüntetve egyben a különféle őrmesteri rendfokozatokat, egyedül a tüzérségnél maradt meg a főtüzer elnevezés. Természetesen megváltozik a jelzés is, a paszományka ezüstre változik aranyból, a három csontcsillag lecserélődik egy ezüstre, és ezüstszegélyt kap a paroli.



5. ÁBRA: ŐRMESTERI RENDFOKOZATI JELZÉS 1925-BŐL

Törzsőrmester

A rendfokozatot 1869-ben vezették be, és mint a neve is mutatja, ezredtörzsbe beosztott őrmestert takar. Ő volt tehát az ezred számvivőaltisztje, de helyesebb, ha inkább tiszthez hasonló kategóriába soroljuk be, vagy legalább is átmenet altisztból tisztbe, mivel bizonyos feltételekkel akár tiszté is kinevezhető volt, ezért komoly feltételeknek is kellett felelnie.

Feltételek a rendfokozat elnyerésére:²⁰ maximum 40 éves életkor, feddhetetlen éltű, „szellemi műveltségüknl fogva, ezen állásra érdemesnek mutatkoznak”, szóbeli és írásbeli vizsga letétele jó eredménnyel, törzsőrmesterként legalább 5 év önként vállalt szolgálat.

Kerületenként és zászlóaljanként maximum 3-3 törzsőrmester lehetett, nagyban hozzájárulva ezzel a rendfokozat tekintélyéhez.²¹ További vizsgák letételével *hadnagy-kezelőtisztté* lehetett előléptetni, ami a mai logisztikai-tiszt őse volt. Mivel a törzsőrmester potenciális tisztjelölt is volt, gondosan megválogatták a jelölteket, nem rontja-e tiszt kinevezése esetén a tiszt kar tekintélyét. 1883-tól soron kívül hadnaggyá is elő lehetett léptetni, ha a számvivő vizsgát kiválóra tette le.²² Ruházata is inkább a tisztekére, mint az altisztekére hasonlított. Úgymond a törzsőrmester tiszt beosztást ellátó altiszt volt!

Altiszti rendfokozattá az első világháború előestéjén válik 1913-ban, „Ő császári és apostoli királyi Felsége, legfelsőbb elhatározásával a m. kir. honvéd gyalog-, lovas- és tüzérsapatoknl egy újabb magasabb osztályú csapataltishti állás rendszeresítését elrendelni méltóztatott”,²³ és egyben bevezetik egy új altiszti kategóriát is, a „törzsaltisztet”. Feladata, az esetlegesen hiányzó alantostisztek pótlása, tehát szakaszparancsnoki teendők ellátása. Tiszt feladatot ellátó altiszt eddig sem volt ismeretlen, de kizárólag háború esetére, most viszont békében is lehetővé

tette, hogy altisztek lássanak el eddig tiszti rendfokozattal rendszeresített beosztást.

A rendfokozatot címképpen nem lehetett adományozni és kizárólag „arcvonalbeli altisztek” kaphatták, mai szóval élve csak az alegységeknél szolgálatot teljesítők. Az új kategória természetesen a legénységi állományhoz tartozott és a csapat parancsnoka nevezhetett ki valakit törzsőrmesterré.²⁴

A besorolása az őrmester elé történt, de járandóságai azonosak voltak az őrmesterével, szinte minden szempontból, pl.: lakás és öltö-zék. Az első világháború alatt természetesen felértékelődik a szerepük a törzsaltisztek-nek a tiszti létszámba beállt hiányok miatt. Századonként egy törzsőrmester lehetett, kizárólag a miniszter engedélyével lehet elvezényelni az arcvonalból, sebesülés esetén, esetleg kiképzési feladatok céljából.²⁵ Kizárólag tiszti feladatot látott el, éppen ezért zászlóalj ügyeleti tiszti szolgálatot adott, és nem helyettesíthette sem a szolgálatvezető őrmestert, sem a számvivőt.²⁶

A törzsőrmesterrel hasonlálásúak²⁷:

Törzsfoglár: minden fegyvernemnél a laktanyai főfoglár.

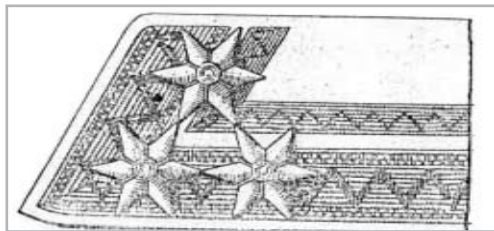
Főtűzmester: a tüzéségnél

Honvéd műmester

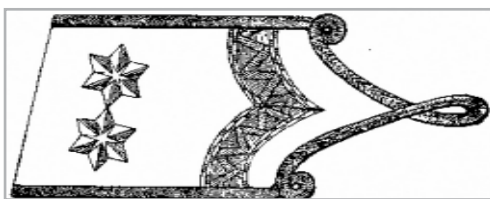
Hajósmester: a folyamőrségnél és haditengerészetnél

Rendfokozati jelzése:

A törzsőrmesteri rendfokozati jelzés, hasonló volt, mint az őrmesteri, csak kiegészült egy vékonyabb aranyárga selyempaszománykával is.



6. ÁBRA: TÖRZSŐRMESTERI RENDFOKOZATI JELZÉS 1913-BÓL



7. ÁBRA: TÖRZSŐRMESTERI RENDFOKOZATI JELZÉS 1925-BŐL

Az első világháború után a törzsőrmesteri rendfokozati jelzés is megváltozik. Megegyező lesz az őrmesterével, csak két ezüstcsillag jelzi a különbséget.

Főtörzsőrmester

A rendfokozatot eleinte „*tiszthelyettesnek*” nevezik, a XIX. század közepén vezették be, de csak háború esetére, azaz „hadrakelt seregnél”, sőt ilyen esetben, 1874-től az altisztek tisztkévé is előléptethetők voltak.²⁸ Ezért eleinte nem is rendfokozatot, hanem inkább beosztást jelölt a tiszthelyettes. A rendfokozat nevében a feladatkör is benne van, az arra rátermett őrmestereket tiszti hiány esetén, alantostisztek (szakaszparancsnokok) helyettesítésével lehetett megbízni, tehát helyettesítette a tisztet, hasonlóan, mint a törzsőrmester 1913-tól békeidőben.

Ne tévesszük össze, azonban, a *hadapród tiszthelyetessel*, ami az 1909-ban bevezetett zászlósi rendfokozattal egy időben szűnt meg.²⁹ A hadapród tiszt-helyettes bár a legénységi állományhoz tartozott, tisztjelölt volt, hasonlóan a hallgatói tiszt-helyettesi rendfokozathoz, köznapi néven a „rigókhoz”. Századonként egy volt belőlük, és szakaszparancsnokként tevékenykedtek.

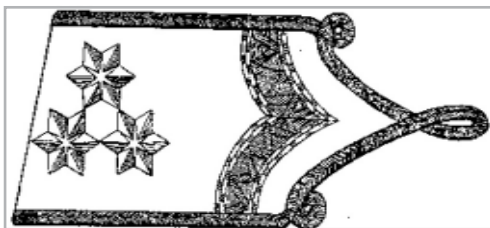
A *tiszt-helyettesi* rendfokozat, a világháború alatt került újbóli bevezetésre, „hogyan, hogy oly, idősebb, derék altisztek, kik a harcban kiválnak, magasabb rendfokozattal jutalmaztassanak”, egyben létrehozva a „*magasabb állású altiszt*” kategóriát, ide sorolva a törzsaltiszteket is.³⁰

A rendeltetése hasonló volt, mint a törzsőrmesteré, hisz a beállott alantiszt és zászlósi hiányt volt hivatott pótolni, a hadra kelt seregnél. Szintén csak harcoló alakulat alegységeinél szolgálók lehettek tiszthelyettesek, törzscsapatoknál és hadtáposoknál nem, valamint címként sem lehetett adományozni. Járandóságai megegyeztek a törzsaltisztekével, leszámítva, hogy a ruházata és felszerelése, olyan volt, mint a zászlósoké.³¹

A tekintélyt az is növelte hogy csak kevés altiszt kaphatott ilyen kinevezést. Ha figyelembe vesszük, hogy egy gyalogezerd hadilét-száma, körülbelül 4500 főből állt, és összesen 32 magasabb állású altiszt lehetett, ebből 21 törzsőrmester, és 11 tiszthelyettes, szerintem meglehetett a rendfokozat tekintélye.³² A háborút követően rövid ideig főtörzsőrmester lesz a rendfokozat neve, majd újra tiszthelyettesnek keresztelik el 1925-ben.³³ A főtörzsőrmesteri elnevezést 1941-ben nyeri el véglegesen, egyúttal a tiszthelyettes, ezen túl állománykategóriát jelöl majd az altiszt állománykategória helyett.³⁴ A kommunista diktatúra idején Farkas Mihály rendelete megszüntette ugyan a főtörzsőrmesteri rendfokozatot, természetesen aki már viselte a rendfokozatot attól nem vették el, csak újakat nem léptettek elő, a törzsőrmester lett a legmagasabb tiszthelyettesi rendfokozat, míg legalacsonyabb a tizedes, de 1956 után majd újra visszaállítják. Az 1970-es évekig a legmagasabb tiszthelyettesi rendfokozat, hisz azt követően a tiszti állománykategória következett.

Rendfokozati jelzése:

Rendfokozati jelzése hasonlított a törzsőrmesterére, az arany paszománykák megegyeztek, viszont, csak egy sárgaréz zászlósi csillagot viselt, a három csont helyett. Az első világháború után, nyeri el ez a rendfokozat is, a ma ismert formáját, ami megegyezik az őrmesterivel, csak három ezüstcsillag található rajta.



8. ÁBRA: TISZTHELYETTESI (FŐTÖRZSŐRMESTERI) RENDFOKOZATI JELZÉS 1925-BŐL

Zászlós

Ez a rendfokozat is eleinte beosztást jelölt nem rendfokozatot. Hajdanán minden századnak volt külön zászlaja, amit a *zászlótartó* vitt és az őrmester után a második ember volt. Betegápolói szolgálat is a szerepéhez tartozott, ezért kitétel volt, hogy nős legyen békeidőben foglár is lehetett. A zászlótartó körülbelül a szakaszvezető és az őrmester között helyezkedett el. A zászlótartók általában igen tekintélyes öreg katonák voltak. Skultéry László zászlótartó például 75 évet szolgált a 8. huszárezrednél.³⁵ A rendfokozat 1857-ben szűnt meg a szakaszvezetőség bevezetésével és az ezred zászlóvivője őrmester lett.

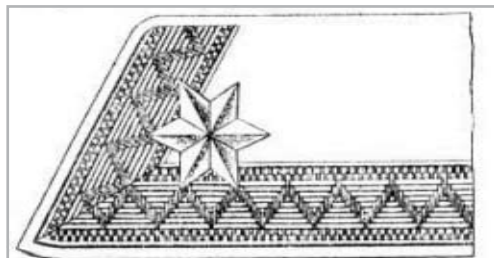
A rendfokozatot 1909-ben vezetik be újra, mint tartalékos tiszti rendfokozatot, az egyéves önkéntes tiszteknek, létrehozva egyben, a *tisztjelölt* kategóriát, ide sorolva a hadapród tiszthelyettest felváltó *hadapródot* is.³⁶ Az egyéves önkéntesek olyan minimum középiskolát végzett sorkötelesek voltak, akik vállalták, hogy egy éven át önként szolgálnak és a végén tiszti vizsgát téve tartalékos tisztként, szerelnek le. A tartalékos tisztek főleg zászlósokká léptek elő a vizsga letételével.

Ez a rendszer egészen 1945-ig él, mikor is megszüntetik, a zászlósokat pedig átsorolják alhadnaggyá, ami akkor a legalacsonyabb tiszti rendfokozat.³⁷ Az 1970-es évekbe vezetik be ismét, létrehozva a zászlósi kategóriát is egyben, ami a tiszthelyettesekhez áll közelebb, mint a tiszthez, egyben bevezetik

a *törzsszászlósi* rendfokozatot is. Az újabb változás 1993-ban következik be, mikor létrehozzák a *főtörzsszászlósi* rendfokozatot.

Rendfokozati jelzése:

A zászlós rendfokozati jelzése a galérára varrt arany paszományka, mint az őrmesternél, és a tisztihez hasonló, sárgaréz csillaggal.



9. ÁBRA: ZÁSZLÓSI RENDFOKOZATI JELZÉS 1911-BŐL

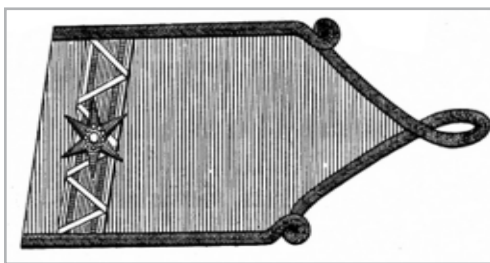
Napjainkban, a paszományka ezüstre változott és a csillag aranyból van. Természetesen a törzsszászlós kettő, míg a főtörzsszászlós három csillagot visel a paroliján.

Alhadnagy

Az alhadnagyi rendfokozat 1867-ig, gyakorlatilag a mai hadnagynak felelt meg, míg a mai főhadnagy volt az akkori tényleges hadnagy, hasonlóan több mai NATO hadsereghez. Ekkor vezették be a hadnagy és főhadnagy kategóriát, mint *alantos tisz*t.

Ténylegesen altiszti rendfokozat 1925-ben lett, hogy az idősebb főtörzsőrmesterek előtt is legyen perspektíva. „Az altisztek legkiválóbbjai számára a rangosztályba nem sorolt jellegű alhadnagy-i rendfokozat létesíttessék”.³⁸ A rendfokozatot főleg a szolgálatvezetők és törzsekben dolgozó altisztek érthették el.

1945 után tiszti rendfokozat lett újra, főleg a tartalékos tisztek részére, hasonlóan, mint az egyévi önkénteseknél, a zászlósi helyett.³⁹ 1993-ban újból megszüntetésre került



10. ÁBRA: ALHADNAGYI RENDFOKOZATI JELZÉS 1925-BŐL

a főtörzsszászlós bevezetésével egy időben.

Rendfokozati jelzése:

Az alhadnagyi rendfokozati jelzés a galérára varrt aranycsík, amin egy ezüstcsillag van.

A teljesség kedvéért ismertetnék néhány elfeledett és érdekes rendfokozatot az altiszti kategóriából.



FURIR A század számvivő altisztje volt, hozzá tartozott a szállás és az élelmezés is. Később a 2-od osztályú számvivő altiszt veszi át a szerepét.

SEREGDIÁK A mai századírnok korabeli megfelelője egészen 1722-es megszűnéséig.

FELCSER: (FELDSCHER)

Magyarul tábori sebésznek is nevezik. A század egészségügyi katonája volt, de a hajnyírás és a borotválás is feladata volt.

Főtiszthelyettesek

1943-ben hozzák létre az alantostisztek háborús veszteségeinek pótlására, elvileg tiszti jogállású kategória volt, hasonló, mint a monarchia idejében a tiszt-helyettes hadrakelt seregnél. De nézzük meg a forrást, magát: „A Kormányzó Úr Ő Főméltósága hozzájárulni kegyeskedett, hogy a m. kir. Honvédség tisztikarába beállott hiányok pótlására a legkiválóbb csapattiszt-helyettesek csapattiszti szolgálat ellátására alkalmaztassanak”.⁴⁰ A jogkörük és kötelezettségük, ugyanaz volt, mint az alantos tiszteknek és feladataik is,

tehát egy szakasznyi vezetése. Éppen ezért nem is akárből lehetett főtiszt-helyettes. Milyen feltételei voltak?

Csak az a hivatásos csapattiszt-helyettes lehetett, aki legalább tíz évet szolgált csapatnál, még be nem töltött 40. életév, általános műveltség és legalább a négy polgári elvégzése, az utóbbi öt évben kiváló minősítés, a csapattiszt-helyettesképző kiváló elvégzése, az előjárók egyhangú pártoló véleménye.

A kimagasló haditetteket végrehajtott altiszteknél bizonyos feltételek teljesítésétől el lehetett tekinteni. Gyakorlatilag az alantiszt-tanfolyamot kellett elvégezni a jelölteknek, aminek tartama 4-6 hónap volt.⁴¹

A tanfolyam sikeres elvégzését követően az alábbi rendfokozatok lettek elérhetők: 1. zászlóshelyettes; 2. hadnagyhelyettes; 3. főhadnagyhelyettes.

Természetesen a frissen végzetek a legalacsonyabb rendfokozatot kapták meg és zászlóshelyettesek lettek felavatva. A főtiszt-helyettesek ruházata meg egyezett a tisztekével, csak a vállsinórjuk volt ezüst és a rendfokozati jelzésükön a csillag. Az állománykategória nem sokáig létezik, mivel 1945-ben megszüntetik és a főtiszt-helyetteseket, pedig besorolják tiszteknek, csak elhagyják a helyettes jelzőt.⁴²

A tiszt-helyettesi rendfokozatok története röviden ismertetésre került. A legfontosabb azonban az, hogy a tiszt-helyettesi mundér visszanyeri-e a megbecsültségét és presztízsét. Ez a rövid írás talán arra jó, hogy példázza, máskor, más korokban milyen szerepük volt az altiszteknek, és a múltból merítve talán hasznos lehet a jövőre nézve. Fontos lenne, hogy az átértékelődött rendfokozatok és az újonnan kialakított altiszt-beosztások és a hozzájuk rendelt munkakörök, hatáskörök, jogok és kötelezettségek végre pontosan szinkronba kerüljenek. Találja meg végre az állandóságot és nyugodt, kiszámítható karriert a tiszt-helyettesi állomány. Nyerje vissza a régi megbecsültségét, és újra lehessen egy kiszámítható élethossziglani pálya!

JEGYZETEK

¹ Honvédelmi Közlöny (HK.) 1941/35.

² Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 7.

³ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 539.

⁴ Utasítás a m. kir. Honvédség csapattisztiskolái számára (E-11). 9.

⁵ Utasítás a m. kir. Honvédség csapattisztiskolái számára (E-11). II. r. 41.

⁶ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 9.

⁷ Utasítás a m. kir. Honvédség csapattisztiskolái számára (E-11). II. r. 41.

⁸ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 538.

⁹ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 10.

¹⁰ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 11.

¹¹ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 11.

¹² Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 14.

¹³ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 15.

¹⁴ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 537.

¹⁵ Rendeleti Közlöny (RK.) 1887/16.

¹⁶ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 11.

¹⁷ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 12.

¹⁸ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 14.

¹⁹ Előírások a honvéd gyalogság altisztjeinek. 536.

²⁰ RK. 1874/5.

²¹ RK. 1874/5.

²² RK. 1883/15

²³ RK: 1913/55.

²⁴ RK. 1913/55.

²⁵ RK. 1917/116.

²⁶ RK. 1917/116.

²⁷ Öltözködési szabályok 1892 (A-26). 399.

²⁸ RK. 1874/5.

²⁹ RK. 1909/29.

³⁰ RK. 1915/46.

³¹ RK. 1917/16.

³² RK. 1917/16.

³³ HK. 1925/13.

³⁴ HK. 1945/35.

³⁵ Honvéd Altiszt Folyóirat (HAF.) 1938/2. 93.

³⁶ RK. 1909/29.

³⁷ HK. 1945/5.

³⁸ HK. 1924/26.

³⁹ HK. 1945/5.

⁴⁰ HK. 1943/37.

⁴¹ HK 1943/ 37.

⁴² HK. 1945/3.

DÖBÖR ANDRÁS

Szacsvay Sándor és a Magyar Kurir

Kétszázhusz évvel ezelőtt, 1786-ban indította el Bécsben magyar nyelvű politikai hírlapját, a Magyar Kurirt Szacsvay Sándor, az első jelentős magyar politikai hírlapíró. Ennek apropóján dolgozatunkkal rá és a lapra emlékezünk.

1. Az előzmények



Szacsvay Sándor a vele foglalkozó sajtótörténeti szakirodalom szerint 1752-ben, Nagy Iván szerint 1753-ban¹ Marosvécsen született székely birtokos családban, mely nevét Háromszék Szacsva nevű helységéről vette, és egyik őse Szacsvai Gergely már a XV. században feltűnik az 1442-es szentimrei csatában Hunyadi János alatt, szakadatlan családfáját azonban csak Bethlen Gábor koráig lehet visszavezetni. Ekkor élt Szacsvai Mihály, Bethlen Gábor egyik kapitánya, akit 1623-ban a fejedelemtől a legendás, tatárjárás kori mondákban is szereplő székely ősvárat és környékét magába foglaló szacsvai² jószágra adományt kapott.³

A család legrégebbi birtokai Szacsván, Esztelneken, Pákén, Hatolykán, Dicsőszentmártonban és Zágónban voltak. Címerük a dicső és harcos múlt tanújaként két részre osztott pajzs; a felső piros részben jobb lábában három nyílveaszt tartó arany oroszlán; az alsó kék részben hármas zöld halmon nyugvó páncélos kar karddal, és azon egy törökfő.⁴

A jellemzően kisbirtokos, nem igazán tehetőszékely család több tagja is az államigazgatás felé fordult, kisebb-nagyobb hivatali viselve a XVIII-XIX. században. Legjelentősebb közülük Szacsvay Ádám, aki Belső-Szolnok vármegyei főbíró, majd a vármegye főpénztárnoka (1786) lett⁵, Szacsvay Ferenc, aki Kolos vármegye aljegyzője (1796), alispánja (1804), majd 1809-ben az alsó kerület főbírója lett,⁶ Szacsvay Imre, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tehetséges szónoka, Bihar vármegye országgyűlési képviselője, és mint a házjegyzője a függetlenségi okmány egyik szerkesztője, a megtorlások áldozata lett.⁷

És ide sorolható Szacsvay Zsigmond, dolgozatunk főszereplőjének fia, aki apja sorsa ellenére már 1832-ben az erdélyi főkormányshéknél fogalmazó, 1838-tól 1848-ig titoknok az udvari erdélyi kancelláriánál, végül 1861-ben tanácsosként kerül nyugdíjazásra⁸. Erősen eltér hát a családra jellemző hivatali életutaktól Szacsvay Sándor értelmiségi-újságírói pályája, melynek jó néhány pontja még ma sem tisztázott, és még ma is vitákat vált ki.

Szacsvay tanulmányait Kolozsváron kezdte, majd a debreceni kollégiumban és a pozsonyi líceumban folytatta, Bécsben hallgatott jogot, majd visszatért Pozsonyba, ahol az első magyar nyelvű újságnak lett a szerkesztője. Az 1784–1786 közötti, Szacsvay által szerkesztett pozsonyi Magyar Hírmondó a híres-hírhedt nyelvrendelet után is megőrizte a jozefinista eszmék iránti rokonszenvét, és II. József politikájának híve, reformjainak közzevetője és támogatója maradt. Sőt, fő feladatának a „jó fejedelem” rendeletei ellen vétők leplezését tartotta. A felvilágosult udvarnak és az enyhébb cenzúráviszonyoknak köszönhetően satirikus, voltairé-i stílusban támadta a konzervatív, rendi alapokon álló magyar egyházi és közigazgatási vezetőket, a francia „ancien regime” csillogását és értelmetlen pazarlását és butaságát idéző „dámákat”, a vakbuzgó és babonákban hívó, vagy a vallás és hit parancsait szerinte lépten-nyomon megszegő papságot és az általuk megtevesztett hívőket – összességében a magyar rendi-feudális viszonyokat – már ekkor sok ellenséget szereztve magának. Egy biztos azonban, az első magyar újság ekkor érte el legnagyobb népszerűségét 449 előfizetővel,⁹ amit Szacsvay anyagi viták miatti menesztése után nem tudott felülmúlni többé.

Az újságírással ekkorra magát végleg eljegyző Szacsvay 1786-ban Tállyai Dániellel, a Pressburger Zeitung korábbi szerkesztőjével, ekkoriban egy szlovák lap, a Presspurské Noviny kiadójával, saját magyar újság kiadását fontolgatta. Tállyai Dániel – aki a kor viszonyai között nyugodtan tekinthető a sajtót megélhetési forrásnak tekintő üzletembernek¹⁰ – terve az volt, hogy szlovák lapja mellett még két lapot indítson. Egy magyar nyelvű lapot a Magyar Hírmondó, és egy német nyelvű lapot a Pressburger Zeitung ellenlábasaként és üzleti konkurenciájaként.

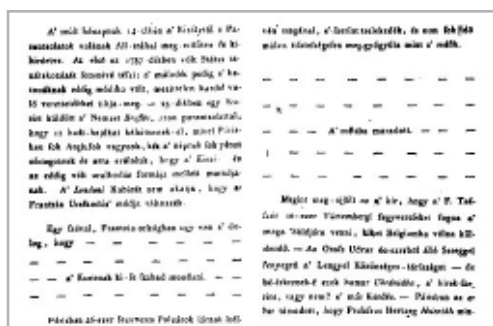
Előfizetési felhívást hirdettek hát a Magyar Kurirra és a Pressburger Merkurra, de a helyi nyomdászok, Patzkó és Landerer – hiába szüntette meg II. József még 1781-ben a sajtómonopóliumot – minden követ megmozgattak, hogy a megjelenést megakadályozzák, és az egyértelműen gazdasági érdekekért folyó harc a nyomdászok győzelmével végződött. A két lap egy-egy mutatványszáma végül 1786 júliusában engedély nélkül jelent meg, ezért a városi tanács lefogatta Webert, a nyomdászt. Szacsvay számára azonban nem ezért kellett elsősorban Pozsonyból távoznia, hanem azért, mert ekkorra már a nyomdászokon kívül is sok befolyásos ellenséget szerzett magának, elsősorban a Magyar Hírmondóban állandóan kritizált pozsonyi papság és az előkelő dámák, valamint a „Fő Tisztelendők és Méltóságok” miatt.¹¹

A történet az év végétől Bécsben folytatódott – 1786. december 2-án már a birodalom székvárosában jelent meg a második szám, és 1787 januárjától egészen az 1793. évi első számig, a laptól való eltávolításáig, Szacsvay Sándor kiadásában és szerkesztésében jelent meg a szakirodalomban csak a „második magyar nyelvű lapnak” nevezett Magyar Kurir.

Mielőtt azonban rátérnénk Szacsvay bécsi újságírói működésének tárgyalására, röviden ki kell térnünk még a korszak kormányzati sajtópolitikájának és a cenzúra működésének bemutatására, hogy érthetővé váljanak azon folyamatok, melyek a lap és Szacsvay élete további történetét alakították.

2. A jozefinizmus cenzúráviszonyai és sajtópolitikája

A Habsburg-birodalombeli sajtó átalakulásának és kivirágzásának fontos előfeltétele volt a cenzúráviszonyok átalakítása. A cenzúra korábban a jezsuiták kezében volt, a felvilágo-



sult állam azonban ezt is kezébe vette. Mária Terézia uralma idején átszervezték az udvari cenzúrabizottságot, kihagyva a jezsuitákat. II. József, amint társuralkodó lett, az egyházi befolyás maradványait is kiiktatta, a cenzúrát teljesen állami feladattá tette, és az egész birodalomra nézve összpontosította. Ugyanis az egyes tartományokban, országokban külön intézték a cenzúraügyeket, a magyarországiak a pozsonyi egyházügyi bizottság feladatkörébe tartoztak, és ez egyrészt szemben állt a birodalom egységes központi elveivel és

gyakorlatával, másrészt szigorúbb cenzúrát működtetett, mint a bécsi. Hogy véget vessen ennek a helyzetnek, II. József 1781. június 11-én Ausztriának kiadott cenzúrarendeletét egy évvel később Magyarországra nézve is életbe léptette.¹²

A cenzúra olyan hatalmi-szellemi fegyver, melyet a közélet mindenkor vezetője magának kíván – ezért csak komoly belső harcokkal tudták megszerezni a felvilágosult abszolút uralkodók az egyház kezéből a cenzúrát. A pozsonyi cenzúrának nevezett könyvvizsgáló hivatal állami intézmény volt ugyan, de a jezsuiták vezetése alatt működött. II. József megszüntette ennek a hivatalnak önállóságát és az egész magyar cenzúrát a bécsi cenzúrabizottság alá rendelte. Teljesen racionalista módon, a nemzeti különállás tekintetbevétele nélkül akarta a birodalom cenzúraügyeinek központi intézését megvalósítani. A magyar cenzúra történetének ezt a korszakát (1782-től 1840-ig) a bécsi cenzúra korának szokás nevezni. A régi cenzúrahivatal pusztá revizori hivatallá süllyedt, minden önállóság és központi jelleg nélkül.¹³ II. József 1782. április 8-án feloszlatta az udvari cenzúrabizottságot, a régi cenzorok egy részét jogkörükkel együtt a tanulmányi bizottságba helyezte át, a többieket menesztette. Ezzel a korábbi jezsuita cenzúra helyét a szabadkőműves cenzúra vette át – ahogy Kosáry Domokos megjegyezte.¹⁴ A rendszer lényege az előzetes cenzúra decentralizálása, és az utólagos cenzúra összbiradalmi centralizálása volt. Helyi cenzorok ellenőrizték az írások első kész példányát nyomtatás előtt, engedélyük megadása után kezdődhetett a sokszorosítás. Utólagosan ellenőrizte a sajtót a bécsi bizottság, és ha az államra veszélyes szövegeket találtak az újságokban és a könyvekben, akkor intézkedtek azok betiltásáról, elkobzásáról, és a cenzorok megbüntetéséről, leváltásáról.

II. József, és cenzúraügyi főtanácsadója, Gottfried Van Swieten politikai elgondolása később az lett, hogy a sajtócenzúrát az udvari cenzúra- és tanulmányi bizottság illetékessége alól kivegyék, és a helyi udvari hatóságok, azaz a kancelláriák hatáskörébe utalják, mivel ezzel a sajtó megjelenésének ütemét kevésbé akadályozzák. Ezért adják át majd éppen a Magyar Kurir első komoly ügyének kivizsgálását 1787-ben a kancelláriának, holott a feljelentés szerint a pápát és a katolikus egyházat gyalázta a Kurir cikke. A cenzúraszabályzat Magyarországra érvényes változata magyar közjogi kérdéseket illető közlemények tekintetében úgys még a bécsi német újságok fölött is felügyeleti jogot biztosított a magyar kancelláriának, más ügyekben azonban nem.¹⁵

II. József cenzúrája felvilágosult szellemű volt, de nem vallásellenes, amint az a közhiedelemben él. Tiltotta ugyan a modern gondolkodás szerint „babonásnak”, „nem korszerűnek” tartott vallási műveket, de a gyalázkodó, obszcén, sőt ateista szellemű írásokat is. Ugyanakkor

lehetővé tette az egyházpolitikai és teológiai harcok publikálását, sőt a protestáns teológia és hitbuzgalmi irodalom megjelenését, mely korábban kizárt volt. Tény, hogy a sajtó legfőbb céljának a felvilágosodás eszméinek, és saját intézkedéseinek pozitív támlását tartotta, s e szabadabb légkörrel elősegítette a szellem, a művészek mellett a sajtó kivirágzását s a magyar nyelvű sajtó megszületését is. És nem tagadható az sem, hogy a „szabad” sajtó fejlődése hamar túlhaladta a számára kívánatos mércét, előbb kötelespéldány-szolgáltatási rendeletekkel igyekezett az utólagos ellenőrzést kézben tartani, végül 1789. júniusában az újságbélyeg bevezetésével rakott olyan terhet a lapokra, amelytől fejlődésük lassulását várta.¹⁶

II. József halála után az 1790–91-es országgyűlésen kirobbant a nemzeti ellenállás és többen a cenzúra alkotmányos rendezését kívánták, a bécsi udvar azonban nem engedett, tehát továbbra is rendeletekkel irányították a cenzúrát, és II. Lipót mindjárt 1790-ben, szeptember 13-i rendeletével meg is változtatta szellemét. Míg József rendeleteinél mindig azon volt a hangsúly, mit nem szabad eltüntetni, ez a rendelet azt hangsúlyozza, mit kell eltüntetni; szigorúan megtiltja a legcsekélyebb kritikát az egyház, az állam, és az uralkodó fölött. Az állam legfőbb törvénye a köznyugalom megőrzése és mindazon mozzanatok kiküszöbölése, melyek ezt a nyugalmat megzavarhatnák. A reakció cenzúrájának alapjait ezzel II. Lipót fektette le. 1792-ben a magyar megyék, mivel tűrhetetlennek ítélték az alkotmány elleni támadásokat, kérték az uralkodót, rendelje el, hogy a magyar alkotmányt érintő könyveket csakis a magyar kancellária cenzúrázhassa, és ezt az 1792. május 12-i rendelkezéssel el is érték. Elrendelték, és ez nem csak a könyvekre, hanem a sajtóra is vonatkozott, hogy a magyar alkotmányt, a közigazgatást és királyi jogokat érintő könyveket, a diplomáciai és statisztikai iratokat az illetékes, azaz a magyar vagy erdélyi udvari kancelláriához kell fölterjeszteni. Ezzel gyakorlatilag az ekkora már a magyar rendek és a bécsi konzervatív udvari körök által irányított új uralkodó, I. Ferenc által tető alá hozott „kiegyezés”, azaz a konzervatív fordulat hatása alá került kancellária kezébe került a cenzúra, és ez nem csak a Magyarországon, hanem a birodalom egyéb tartományaiban, így a Bécsben kiadott magyar lapokra is vonatkozott. Ahogyan a korszak sajtócenzúrájának és sajtópolitikájának legnagyobb szakértője, Sashegyi Oszkár írta; *„Ferenc király a szervezetet Józseftől, a szellemet pedig Lipóttól vette át. A köznyugalom megőrzési – ez lett a reakció cenzúrájának jelszava, ebben a két szóban van összesűrítve a cenzúra egész magatartása, szelleme, ez az a fő szempont, ami e korban minden tevékenységét irányította. Conservatio tranquillitatis ... nem az erasmusi humanista program ez, mely a külső békét akarja fönntartani, a belső szabadság megvalósítására, hanem ellenkezőleg: a belső szabadságot akarja elfojtani, hogy biztosítsa a meglévő állapot nyugalomát.”*¹⁷

Így fordulhatott elő, hogy Szacs vay Sándor lapja, a Magyar Kurir indításához nem kellett a magyar kancellária engedélye, és a kilencvenes évek elejéig – bár érték komoly támadások – nem tudták befolyásolni politikai publicisztikáját, de ekkorra a fentebb leírt változások miatt a régi és az új ellenfelek 1793-ban el tudták érni eltávolítását a laptól.

3. A Magyar Kurir és a cenzúra harca – Szacs vay eltávolítása a lap éléről

A Magyar Kurirt már ötödik hónapjában komoly politikai támadás érte: egy Hermolaus nevű kapucinus szerzetes – igazi nevén Moré György – 1787. május 24-én kelt beadványban feljelentette a pápát szidalmazó, a katolikus egyház és a papság iránt gyűlöletet és megvetést

keltő cikkei miatt.¹⁸

A császár a vizsgálat lefolytatását a magyar udvari kancellárra, gróf Pálffyra bízta – a már fentebb említett megfontolásból, ti. a cenzúra- és tanulmányi bizottság hatásköre inkább pedagógiai legyen, és a könyveket érintse. Az adatokat a cseh–oszátrák kancellária bocsátotta rendelkezésre, mert a bécsi lap és a bécsi feljelentő ennek az illetékességi körébe tartoztak. Szacsvey kihallgatása folyamán kiderült, hogy a lapot Szekeres Atanáz nevű pap cenzúrázta, és a cikkeket nem kifogásolta. A kancellária június 18. és július 30. között lefolytatott vizsgálat eredményeként a jövőre nézve szigorúbb felügyeletet javasolt és új cenzort, a patrióta érzelmű Pászthory Sándor udvari tanácsos, kancelláriai titkár személyében. A végeredményben enyhe büntetést – hiszen Szacsvainak haja szála sem görbült a cenzorcserén kívül – az Államtanács is jóváhagyja augusztus 10-én.¹⁹ A lényeg tehát a hivatalok közötti hatásköri birkózás volt, és a magyar kancellária győzelmét jelzi az új cenzor személye. És ez a pozsonyi események ismeretében nem sok jót jelent Szacsvey számára, hiszen a magyar hatóság a cenzor személyén keresztül félig rátette kezét a lapra.

A császár pedig, noha az államtanácsban az ügy az ő döntésére bízva maradt, nem Szacsvey pártjára állt, holott az lapjában az ő elveit hirdette! József, aki ekkor már, mint korábban írtuk óvatosabban tekintett a sajtóra, bár személyében megkímélte az újságíró, a cenzorcserével mégis a Magyar Kurir ellen döntött. És e vallási ügyek hátterében is a rendek Pozsonytól kezdődő ellenszenvé kíséri Szacsvayt.²⁰

A Magyar Kurirra a „hazafi” Pászthory működtette cenzúra alatt relatív békesség és szabadság várt, ami annak is köszönhető, hogy a Józsefből és reformjaiból mindinkább kiábránduló Szacsvey az évtized végén a nemesi ellenállás felé talált utat. Az 1790-91-es országgyűlésen való személyes részvétele, és a politikai publicisztikája csúcsának tekinthető országgyűlési tudósításai, de leginkább a franciaországi és belgiumi tudósítások 1790 elején újból ráterelték a hatóságok figyelmét, és a brabanti manifesztum és egy forradalmi, „izgató” vers közlése után vizsgálat indul ellene, melynek eredménye a mind a jozefinistákkal, mind a patriótákkal szembe forduló új politikai kurzusnak megfelelő újabb cenzorváltás. A rendi ellenálló, mérsékelt aufklerista Pászthory helyett, akit a kancellária sikertelenül próbált megvédeni, újra Szekeres Anasztáz lesz a Kurir cenzora. A hivatali birkózásban ezúttal a kancellária maradt alul. 1790 októberében pedig már a német felvilágosodás sajtóirodalmából honosított, Szacsvey által különösen kedvelt és használt, a Kurir 1790 szeptember 17-i és 21-i számában megjelent „halotti beszélgetések” ügyében indult vizsgálat. E műfaj lényege, hogy az újságíró számára kimondhatatlan dolgok már elhalt személyek „párbeszédeiből” való „idézetként” kerülnek közlésre. A feljelentő most gróf Nemes János, a címzett Hatzfeld államtanácsos. Hatzfeld elkészíteti a cikkek kivonatos fordítását, majd október 15-én és 22-én megnyugtató választ küld Nemesnek, amelyben közli, hogy a Kurir beküldött számai csak más lapokból vett szó szerinti fordítások.²¹

Ezután Szacsvey 1793-as eltávolítása előtt már csak egy újabb fordulat történt. 1792. február 24-én Sauer államtanácsos előterjesztése, és Izdenczy, az Államtanács tagja javaslatára a cenzúrát visszaadták a magyar kancelláriának, azzal az indokkal, hogy két éve azért vették el tőle, mert Pászthoryban nem bíztak. Pászthoryt közben leváltották kancelláriai titkári tiszteről, most már a konzervatív Lányi József van a helyén, a cenzúrát újra a kancelláriára bízhatják. A mérleg tehát visszabillent a kancellária oldalára, de mekkora a különbség!²²

A szakirodalom által részletesen ismertetett tény, hogy a Magyar Kurir betiltására az ürügyet a francia király pörének tárgyalásáról közölt tudósítás szolgáltatta. Az újság 1793.

évi 1. számában közölte a király kihallgatásáról szóló cikket, annak ellenére, hogy azt a cenzor eredetileg törölte. Ezen túl az volt a kifogás, hogy a király „Sie” megszólítását „Kegyelmed”-nek fordították a magyar cikkben, ami királlyal szemben tiszteletlenségnek számított. Az sem számított, hogy a másik magyar lapban, a mánások által (Széchényi Ferenc, Festetich György, Teleki Pál) támogatott Hadi és Más Nevezetes Történetekben is megjelent a tudósítás a cenzor engedélye nélkül, ott mégis csak később elengedett pénzbírság lett a büntetés. A kancellária január 3-án jelentette, hogy a Magyar Kurirt betiltották. Szacsvay beadvánnyal fordult az uralkodóhoz, amely egyértelművé teszi, hogy már régóta hátrányosnak látja helyzetét a másik magyar lappal szemben, amely jobban simul a kancellária politikájához, és beszámol a fentebb már elmondott különféle zaklatásokról, amelyekkel szemben lapját mindvégig védenie kellett. Ráadásul őt feleségével és gyermekével együtt a megélhetésétől fosztották meg, hiszen mögötte nem áll senki, csak a vállalkozása, a Magyar Kurir, amely hat év alatt 30000 forinttal növelte a kincstár bevételeit, és 14000 forintot keresett rajta a nyomda. Panaszolja, hogy a cenzor nem járt el szabályszerűen, mindenfélét törölt az ominózus cikkben, ami más lapokban megjelent – és ugyanaz a cenzor engedélyezte a másik magyar lap számára a cikket, amelyért őt büntetik.²³

Menesztésében – tekintettel a magyar rendek és az abszolutista állam kiegyezésére, amennyiben elfogadjuk ebben kiemelt szerepét a katolikus főpapságnak – nem kis szerepet játszhatott egy bizonyos Dobsa Ferenc nevű segédszerkesztője, akit tehetséggel és gerinctelenséggel egyaránt ellátott a Teremtő, és aki az 1790-91-es országgyűlésen a bihari küldöttek titkáráként még az országgyűlési ifjúság egyik vezéralakja, később azonban – anyagi gondjai megoldásaképpen, és remélt karrierje érdekében – konfidensi szolgálatokra vállalkozik mind a bécsi titkosrendőrség, mind gr. Esterházy Károly egri püspök – a kor legbefolyásosabb főpapja – számára. Dobsa – több fennmaradt és Tardy Lajos által az életéről és besúgóinak működéséről írt tanulmányában részletesen elemzett levélben²⁴ – beszámolt Szacsvay és a Magyar Kurir elsősorban az egri püspököt érintő nézeteiről és belső titkairól. A besúgó és a püspök levelei is bizonyítják, Szacsvay semmi jóra nem számíthat a katolikus egyház és a konzervatív méltóságok részéről.

Mindezek eredményeképpen száműzetése véglegesnek bizonyult, egészen 1815-ben bekövetkezett haláláig soha többet nem kaphatott újságírói állást sem Magyarországon, sem Erdélyben. Pozsony óta halmozott, az egyház és a főnemesség elleni bűnei; szatirikus cikkei, éles kirohanásai, újságírói kvalitásai, de főleg a hatalmi helyzet változásai – előbb a rendi ellenzék jozefinisták elleni támadásai, később az udvar és a rendek kompromisszuma – miatt, melyekhez nem tudott, nem is akart idomulni, végleg egyedül marad. Az eszmék, valamint az újságírói és lapszerkesztési módszerek, amelyekben hitt ellehetetlenültek az új politikai rendszerben, és közel fél évszázadra volt szükség, hogy a magyar politikai hírlapírás újra elérje azt a szintet, ahol 1787-93 között volt.

4. Szacsvay Sándor újságírói és lapszerkesztői tevékenységének megítélései

Mint korábban utaltunk rá, Szacsvay Sándor és a Magyar Kurir sajtótörténeti jelentőségét és szerepét a végletek között ingázva sokan megítélték, célszerű hát ezen vélemények teljességre törekvő, de hely hiányában csupán vázlatos összefoglalása. A francia forradalom

magyarországi sajtóviszhangjának történésze, Jászai Rezső, aki a Magyar Kurir francia vonatkozású híreit nem csak az egykorú magyar, de osztrák és német lapok, valamint a hivatalos párizsi Moniteur hírszolgálatával is egybevetette, azt írta a lapról, hogy „*egykorú hírlapjaink közül ... a legjobb. Hiszen szerkesztője az igen eleven lelkű, élénk képzeletű ügyes tollú Szacs vay , ki daczára annak, hogy a többi lapok mintájára szerkeszti azt, mégis ügyességével és józan ítélőképeségével ezt a többi lap fölé emeli.*” Az újságíró méltatva pedig megállapítja, hogy a francia forradalom első két évében „*nemcsak hogy nem volt olvasóközönségünk, hanem hírlapíróink sem voltak, az egy Szacs vajt kivéve.*”²⁵

A sajtótörténeti irodalom sokáig Jászai értéktétele nyomán haladva leszögezte Szacs vay kiemelkedő szerepét a politikai újságírás nyílt, szókimondó és progresszív publicisztikai stílusának hazai meghonosításában, kiemelve a tényt, miszerint a politikai cikkek műfaja az ő keze alatt fejlődött ki a pusztá hírtovábbadás – „relata refero”, azaz azt mondom el, amit nekem mondtak, tehát a referáló újságírás –, vagy a Rát Mátyás által a pozsonyi Magyar Hirmondóban meghonosított, rövid kommentárral ellátott, azaz magyarázott tudósítás fölé.²⁶

A huszadik század '50-es, '60-as, és '70-es évek kutatásai és publikációi²⁷ – melyek a magyar sajtótörténetnek a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete által kiadott nagy szintézisének megszületéséhez vezettek²⁸ – olyan elméleteket hoztak napvilágra, amelyek más régi újságokat helyeztek a központba, és ezzel háttérbe szorították Szacs vay szerepét. Megállapították, hogy a bécsi Magyar Hirmondó – a már fentebb említett magyar mágánások védelme alatt – a modern kormozgalmakba, és a bontakozó magyar felvilágosodás nemzeti nyelvű irodalmába élénkebben kapcsolódik. Kókay György Rát Mátyást, a pozsonyi Magyar Hirmondó első szerkesztőjét is átgondolt programot hozó újságíróként mutatta be, Dörnyei Sándor pedig valószínűvé tette, hogy Szacs vay csak később kapcsolódott be a pozsonyi Magyar Hirmondó szerkesztésébe, mint azt a családi hagyomány adataira támaszkodó Jakab Elek hitte, ergo jelentősége, befolyása és szakmai szerepe az „első magyar nyelvű lapnál” nem is olyan nagy, mint korábban hitték.

E helyzetét nagyjából igazodik Szacs vay kortársainak a korabeli magyar újságokról és folyóiratokról alkotott képéhez, amelyben a pozsonyi Magyar Hirmondó, a kassai Magyar Museum, a bécsi Hadi és Más Nevezetes Történetek (később Magyar Hirmondó) állnak a „jó oldalon”, míg a periférián, „az ellenség oldalán” a Magyar Kurir. És míg a fenti lapok csupa jót írnak egymásról, addig a Kurirről mindössze néhány alkalommal emlékeznek meg, és akkor is a bírálat hangján. Kókay nyitva is hagyja a kérdést, hogy a Görög-Kerekes szerkesztőpáros és Szacs vay szembenállásában esetleges elvi és személyi ellentétek, vagy csupán üzleti féltékenység játszott közre.²⁹

Nem először kell utalnunk e helyütt – árnyalva ezen véleményt – azonban azon fentebb említett tényekre, miszerint Szacs vay mind származása, neveltetése, iskoláztatása, mind egzisztenciális lehetőségei, mind a rendi – legfőképpen a főrangú – első vonalbeli társasággal való kapcsolatai élesen megkülönböztetik kortárs író-szerkesztőtársaitól. Lehet, hogy ezen körülmények nem csak életének alakulásában, hanem a vele negatívan elfogult forrásokra támaszkodó szakirodalomban való továbbélésében is jelentős súllyal esnek a latba.

A Magyar Kurir 1787–1793 közötti számait lapozva és a szakirodalmakat olvasva azonban vannak olyan tények, melyek elvitathatatlanok Szacs vay Sándortól.

Az első: a népszerűsége. A Magyar Kurirra 1790-ben 1200-an fizettek elő, ennyi híve, és olvasója magyar lapnak addig nem volt, és a másik bécsi lapot leszámítva sokáig nem is

lesz. Lapja akkor lett igazán népszerű, mikor nemzeti sérelmekről szólt, állást foglalt a magyar nyelv ügye mellett, s amikor bírálta a nemességet, a felbuzdulások ürességét, számon kérve a reformok folyamatos elsikkadását, s a földesurak és papok jobbagyellenes önkényét.

A második: egyes sajtóműfajok vitathatatlan meghonosítása Magyarországon a rövid, aktuális cikkeivel és glosszáival, illetve tudósításaival az 1790-91-es országgyűlésről, melyről először elhagyva Bécset személyesen tudósított, a segédszerkesztőjére bízva a lapot. Cikkeivel próbálta a lényeges kérdések felé terelni a közvéleményt.

A harmadik: a tolerancia. Lapja a türelem mellé állt a vakbuzgósággal szemben. Kétélű, szatirikus stílusban írt, vallásellenessége a katolicizmus és a protestáns vallások reformját célozta – a mindig is eszményített uralkodó, II. József szellemében. Tehát egyházellenes kirohanásai nem a hit, hanem a klérus, a szerinte a Biblia általközlített értékekkel szembe kerülő szervezet, és a szervezetet alkotó egyháziak ellen irányult.

Összegezve hát az elmondottakat: Szacs vay Sándort bátran nevezhetjük a cikkforma kétségkívül első magyar irodalmi mesterének, az első politikai publicistának és a felvilágosult eszmék legharciasabb képviselőjének a tizennyolcadik század végi magyar politikai hírlapírás történetében.

Ahogy an e témát leginkább objektív és mértékadó módon feldolgozó Dezsényi Béla egyik tanulmányában³⁰ fogalmaz: *„ő volt az egyetlen magyar, akinek a korai hírlapi harcok az egzisztenciájába kerültek, az egyetlen, akit a lapszerkesztéstől végleg elűtött a hatalom – feltétlenül hátrányosabb elbánásban részesítve őt, mint a bécsi Magyar Hirmondó szerkesztőit –, aki kétségte-
nül bebizonyított tehetségét alig negyvenéves korában kényszerű erdélyi magányában temette el.”*³⁰

5. A kegyvesztett Szacs vay és a Magyar Kurir további története

A konzervatív fordulat azonban nemcsak Szacs veyt sodorta el, a magyar hírlapok 1795 után már csak vegetáltak, s 1803-ra ismét csupán egy újság, a Magyar Kurir maradt életben, a felvilágosodás eszméit és irodalmát szolgáló folyóiratok közül pedig egy sem érte meg a XIX. századot. A komáromi Minden es Gyűjtemény 1792-ben, a kassai Magyar Múzeum 1793-ban, az Uránia pedig 1795-ben szűnt meg. A Martinovics-pert követő évtizedben pedig az ellenőrzésben hatalmi eszközt látó cenzúra kiépítése, és a volt párizsi követ, Metternich színrelépésével 1815 után annak teljes uralma lett a jellemző. A politikai élet egyhangúságához a szellemi élet egyhangúsága társult.

És hogy miért élte túl pont a Magyar Kurir ezt a korszakot? Az osztrák abszolutisztikus hatalom úgy vélte, a sajtó feladata, hogy az állampolgárokat tájékoztassa a kormányzat szándékairól és lépéseiről, nem több, nem kevesebb. Éppen ezért egy lapnál többre kár energiát, pénzt és figyelmet pazarolni, és persze a cenzúra feladata is egyszerűbb, ha nem kell túl sokfelé figyelnie. Ennek köszönhetően 1794 és 1803 között a bécsi udvar magyarországi sajtópolitikájának lényege abban rejtett, hogy új lap indítását nem engedélyezték, a meglévőket igyekeztek szerkesztőváltásokkal és szigorított cenzúrával elszűrkiteni – hogy azok érdeklődés hiányában aztán maguktól megszűnjének –, illetve a meglévő újságok számát összevonásokkal csökkenteni.

A harmadik számú, jelentéktelen és provinciális, az új, megváltozott idők szellemében 1793 óta kiadott, és Pánczél Dániel által szerkesztett Bétsi Magyar Merkuriust 1798-ban beolvasztották a Magyar Kurirba, amelynek szerkesztését ettől kezdve Decsy Sámuel és

Pánczél Dániel együttesen látták el. 1803-ban pedig megszűnt a bécsi Magyar Hirmondó is, ezzel a Kurir egyedül maradt a bécsi magyar lapok közül, és vetélytársak nélkül, önmagát jelentősen túlélve, csak 1834-ban szűnt meg, lesüllyedve a referáló színvonalra.³¹

A kegyvesztett Szacsvey Sándor további életútját figyelemmel kísérve megállapítható, hogy eltávolítása nem törte meg, eszméit nem adta fel. Ezt bizonyítja a szabadkőművességgel való kapcsolata, barátsága Barcsay Ábrahámval – aki élete utolsó éveiben fő „mecénása”, azaz anyagilag legfőbb támogatója volt –, valamint a nagyszebeni újság ügyében írt hivatalos tanulmánya. Szacsvey a Magyar Kurir szerkesztése idején még nem volt szabadkőműves, de 1793-ban mint új név a „Zur gekrönten Hoffnung” nevű bécsi páholyban feltűnik neve, tehát nem szándékozott a közélettől visszavonulni menesztése után, valószínűleg Bécsben akart maradni.

E páholy tagjai közé tartozott a testőrírók egy része, köztük Barcsay, akit a török háborúban való részvételéért még ezredessé léptettek elő, és akit 1794-ben váratlanul nyugdíjaztak – a rossz nyelvek eltussolt felségárulásról beszéltek –, s visszavonult Erdélybe, arisztokrata felesége, gróf Bethlen Zsuzsanna mellé. Szacsvey élete végéig szóló barátsága Barcsayval ekkor vette kezdetét. Végül is az ő útját követte Szacsvey Sándor is, azt téve, amit Voltaire tanácsolt: hazatérve Erdélybe kertészkedett, gyümölcsösére Kolozsvár-szerte példaként tekintettek. Élete hátralévő részében a kertészkedés mellett a kolozsvári protestáns tanodákban tanított, sőt egy esetben még az újságszerkesztés „szele is megcsapta”, amikor egy felkérésnek köszönhetően egyfajta „hattyúdalként” kifejthette újságírói hitvallását.

Az esetet részletesen közli Dezsényi Béla Szacsvey utolsó éveiről írt tanulmányában³², melynek lényege: Hochmeister Márton, a nagyszebeni Siebenbürger Zeitung-nak a kiadója elpanaszolta a császárnak, hogy a cenzúra túlzott szigorúsága miatt előfizetőinek száma 100-ra apadt. 1811. július 12-én azután az erdélyi kancelláriából a főkormányshoz meg is érkezett a válasz: a nagyszebeni újság megjavítására intézkedéseket kell tenni. A gubernium több „szaktekinetlytől”, így a „helybéli szakértőtől”, Szacsveytől is tanácsot kért, aki talán egy új, saját lap indításának reményében a régi hangján válaszolt a felhívásra.

Szacsvay válasza 1812. február 4-ről keltezve nem formai szempontokban látja a megoldást, hanem részletesen kifejti, hogy nem elég tudósítani – az újságírónak állást is kell foglalnia! És ha az igazat nem mondhatja ki nyíltan, keressen formát a politizálás számára! Ahogy beadványának végén fogalmaz: *„Ha az Esopos számara, fái és vadállata beszélhettek és sok igazságot elmondhattak az embereknek – ha a Leopoldus márjás a körmöci arannyal csak a múlt század végén az Elysiumból beszélhettek, a szebeni újságíró is szólítsa meg a legkisebbik gombostűt, az igazat mond, ha már ő fél tőle vagy szégyenli az igazat nyilván kimondani.”*³³

Szacsvay saját példáját állította a szebeni szerkesztő elé, ugyanakkor a maga munkáját és módszerét látta igazolva a cenzúra által tehetetlenné vált, lehanyaglott I. Ferenc korabeli sajtóval szemben. Írása világosan mutatja, hogy élete alkonyán is kitartott írói és politikai ideáljai mellett. Szacsvey Sándor azonban lapszerkesztésre soha többé nem vállalkozhatott, 1815. május 15-én többszöri szélütés után Kolozsváron hunyt el.³⁴

Zárszóként Dezsényi Béla összefoglalását idézném munkásságának jelentőségéről: *„Voltak nála talán jobb tudósítók, de ő volt az első publicista. Eszméire nemcsak analógiákat keresett az eseményekben, de meg is fogalmazta, ki is mondta azokat. ... Hosszú idő telt el még utána, míg a magyar újságírók az elysiumi beszélgetések mintájára szintén jórészt nyugatról átvett új formában újra alkalmassá vált az igazságnak nemcsak regisztrálására, de hirdetésére is. Szacsvey elysiumi beszélgetései a magyar vezércikk előfutárai.”*³⁵

BIBLIOGRÁFIA

- Buzinkay 1993: BUZINKAY GÉZA: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, 1993. In: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/buzinkay/sajtot.htm>
- D. Szemző 1954 : D. SZEMZŐ PIROSKA: *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei*. In: Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 1953. Budapest, 1954. 101–181.
- Dezsényi 1943: DEZSÉNYI BÉLA: *Decsy Sámuel újságnaptára*. In Magyar Könyvszemle, 1943. 68–70.
- Dezsényi 1947: DEZSÉNYI BÉLA: *Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban*. Budapest, 1947.
- Dezsényi 1967: DEZSÉNYI BÉLA: *A Magyar Kurir és a cenzúra 1787-1793*. In Magyar Könyvszemle, 1967. 12–39.
- Dezsényi 1968: DEZSÉNYI BÉLA: *Szacsvay Sándor utolsó évei*. In Magyar Könyvszemle, 1968. 351–356.
- Dezsényi–Nemes 1954: DEZSÉNYI BÉLA – NEMES GYÖRGY: *A magyar sajtó 250 éve*. Budapest, 1954.
- Dörnyei 1958: DÖRNYEI SÁNDOR: *A pozsonyi Magyar Hirmondó történetéhez*. In Magyar Könyvszemle, 1958. 263–267.
- Eckhardt 1934: ECKHARDT SÁNDOR: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest 1934.
- Ferenczy 1887: FERENCZY JÓZSEF: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest, 1887.
- Gaali 1938: GAALI ZOLTÁN: *A székely ősvárak története, mondája és legendája. I. kötet*. Budapest, 1938.
- Jakab 1881: JAKAB ELEK: Szacsvay Sándor életrajza. *Figyelő*, 1881. 1. sz. 61–174.; 4. sz. 252–267.; 5. sz. 321–346.; 1882. 12. sz. 25–43.
- Jászai 1897: JÁSZAI REZSŐ: *A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása*. Szeged 1897.
- Kókay 1957: KÓKAY GYÖRGY: *A bécsi Magyar Hirmondó. (1789–1803)* In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1957. 164–190.
- Kókay 1963-I.: KÓKAY GYÖRGY: *Battsányi a Magyar Museum elődeiről és követeiről*. In: Magyar Könyvszemle, 1963. 249–252.
- Kókay 1966: KÓKAY GYÖRGY: *Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei*. In: A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei, 1966. 121–145.
- Kókay 1970: KÓKAY GYÖRGY: *A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei 1780-1795*. Budapest, 1970.
- Kókay 2001: KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR: *A magyar sajtó története*. Szerk.: Földes Anna, Bajnai Zsolt. Budapest, 2001.
- Márton 1828: MÁRTON JÓZSEF: *A Magyar Kurir kiadója a két magyar hazához. Tudományos Gyűjtemény*, 1828. 2. sz. 119.
- Molnár 1938: MOLNÁR JÓZSEF: *Görög Demeter. Debreceni Szemle*, 1938. 684.
- Nagy Iván 1863 : NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Tizedik kötet. Pest, 1863.
- Pálmay 1901: PÁLMAI JÓZSEF: *Székely nemes családok*. Háromszék vármegye nemes családjai. Jakab–Zsögön. Sepsiszentgyörgy, 1901.
- Sashegyi 1938: SASHEGYI OSZKÁR: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*. Budapest, 1938. In: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/sashegyi/sashegyi.htm>
- Sashegyi 1958 : SASHEGYI OSZKÁR: II. József sajtópolitikája. *Századok*, 1958(92) 88–118.
- Szabolcsi Miklós 1979: *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Főszerk. Szabolcsi Miklós

Budapest, 1979.

Tardy 1966: Tardy Lajos: *Egy XVIII. századvégi magyar újságíró és könyvtáros élete és működése.* (Dobsa Ferenc) In: Magyar Könyvszemle 1966. 349–362.

JEGYZETEK

- ¹ Nagy Iván 1863. 449.
- ² Lásd bővebben: Gaali 1938. 297–299.
- ³ Nagy Iván 1863. 448.
- ⁴ Pálmay 1901. 406.
- ⁵ Nagy Iván 1863. 449.
- ⁶ Nagy Iván 1863. 451.
- ⁷ Pálmay 1901. 406.
- ⁸ Nagy Iván 1863. 449.
- ⁹ Dezsényi 1967. 21.
- ¹⁰ Dezsényi 1967. 22.
- ¹¹ Bővebben ír a „pozsonyi előzményekről” Dezsényi Béla már fentebb is hivatkozott tanulmányában (Dezsényi 1967. 21–27.), melynek alapfeltevése szerint Szacsvey 1793 utáni „parkolópályára-tételének” okai már e korai újságírói korszakára is visszanyúlnak.
- ¹² Buzinkay 1993. A magyar sajtó megszületésének előzményei c. fejezet.
- ¹³ Sashegyi 1938. I/1. Előzmények. Conservatio tranquillitatis. c. fejezet.
- ¹⁴ Buzinkay 1993. A magyar sajtó megszületésének előzményei c. fejezet.
- ¹⁵ Dezsényi 1967. 14.
- ¹⁶ Buzinkay 1993. A magyar sajtó megszületésének előzményei c. fejezet.
- ¹⁷ Sashegyi 1938. I/1. Előzmények. Conservatio tranquillitatis. c. fejezet.
- ¹⁸ Magyar Kurír 1787. május 2. és 23. 281–283., 285. 334. 335.; Magyar Múzsza ua. keltezés 273–274., 327.
- ¹⁹ Dezsényi 1967. 14–21.
- ²⁰ Dezsényi 1967. 27.
- ²¹ Dezsényi 1967. 28.
- ²² Dezsényi 1967. 30.
- ²³ Kókay 1979. 150–151.
- ²⁴ Tardy 1966. 349–356.
- ²⁵ Jászai 1897. 11–13.
- ²⁶ Ferenczy 1887. 39–44.; Eckhardt 1934. 100–110.; Jakab 1881. 1. sz. 61–174.; 4. sz. 252–267.; 5. sz. 321–346.; 1882. 12. sz. 25–43.; Dezsényi–Nemes 1954. 24–27.
- ²⁷ D. Szemző 1954.; Kókay 1957.; Kókay 1963-I.; Kókay 1966.; Dörnyei 1958.
- ²⁸ Szabolcsi Miklós 1979.
- ²⁹ Kókay 1963-I.; Kókay 1966.
- ³⁰ Dezsényi 1967.
- ³¹ Kókay 2001. 40–53.
- ³² Dezsényi 1968. 354–356.
- ³³ Dezsényi 1968. 356.
- ³⁴ Nagy Iván 1863. 449.
- ³⁵ Dezsényi 1968. 356.

UJVÁRI HEDVIG

Max Nordau tárcái a *Pester Lloyd*-ban



Egy név, egy műfaj, egy lap. Miért éppen tárcákat írt Nordau, és ezek miért éppen az említett orgánumban jelentek meg? Kik olvasták ezeket a *Pester Lloyd* hasábjain? Miben áll ennek a lapnak a sajtótörténeti jelentősége? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre keresem a választ.¹

1. Max Nordau pesti közegben

Az orvos, esszéista, szépíró és újságíró Max Nordau (1849, Pest – 1923, Párizs) termékeny irodalmi, társadalomkritikai munkássága és kiterjedt cionista tevékenysége ellenére mára a feledés homályába merült. Számos európai újság jegyezte tárcáiróként – többek között 35 évig dolgozott a berlini *Vossische Zeitung*-nak, rendszeresen írt a bécsi *Neue Freie Presse*-nek –, 34 évesen Európa-szerte ismertté vált kultúrkritikai bestsellerével, a *Konvencionális hazugságok modern kultúréletünkben* című munkájával, majd egy évtizeddel később az *Elfajulás* (1892–1893) című vitairatával végleg beírta magát a Fin de siècle szellem- és fogalomtörténetébe.² Művei rövid időn belül több kiadást értek meg és tizenhét nyelven hozzáférhetők.



MAX NORDAU

Nordau, aki egy pesti ortodox zsidó családban Simon Gabriel Südfeldként látta meg a napvilágot, sikereit már végleges letelepedésének színhelyén, Párizsban érte el. Az 1880-as évek után keletkezett művei azok, amelyek – ha szorványosan is – helyet kaptak a kortörténeti vagy a konkrét művet tárgyaló tanulmányokban. Életének első harminc évéről mindeddig nem sokat tudunk. A kézikönyvek, lexikonok – ha tartalmazzák egyáltalán a Nordau címszót – az említett időszakból csupán a születés helyére és idejére, az orvosi tanulmányokra és a *Pester Lloyd*-nál eltöltött évekre utalnak.³

Nordautól 1867 és 1876 között több mint 200 tárca jelent meg a hazai német, valamint a német nyelvet is bíró polgárság által olvasott orgánumban, a *Pester Lloyd*-ban. Írásai 1873-ban sokasodtak meg, mivel a lap főszerkesztője, Falk Miksa Nordaut küldte a császárvárosba, hogy tudósítsa a pesti olvasókat a világkiállítás eseményeiről.⁴ Húgával folytatott levelezéséből tudjuk, hogy Nordau irtózott Pesttől, „Provinzstadt”-nak nevezte, Falk lapját pedig „Provinzblatt”-nak, amelyre Bécsben soha nem fognak odafigyelni. 1873. november

7-én jelent meg az utolsó bécsi tárcája,⁵ a hónap közepén pedig már az álomország, „Traumland Deutschland” felé vette az útját, ahonnan minden előzetes útiterv nélkül Európa bebarangolását tervezte. Bár a *Pester Lloyd* számára már nem akart írni, mégis a lap tudósítójaként utazott Szentpétervárra és Moszkvába, hogy beszámoljon Ferenc József II. Sándor cár 1873-as bécsi vizitjének viszonzásáról. Nordau csak azután fogadta el Falk ajánlatát, miután meggyőződött arról, hogy a bécsi *Neue Freie Presse* nem őt kívánja küldeni.⁶ Három hét leforgása alatt tizenkét tárcalevelet küldött Pestre, amelyek közül a legtöbb a *Petersburger Briefe. Kaiser Franz Joseph in St. Petersburg* (Pétervári levelek. Ferenc József császár Szentpétervárról) címet kapta. A következő állomás Skandinávia volt, ahol az idős és betegeskedő Hans Christian Andersen-nél is megfordult.⁷ Ezt követően Nordau Angliából jelentkezett; ekkor rögzítette nyári élményeit is az izlandi útirajzokban *Isländische Briefe* (Izlandi levelek) címmel. 1874 novembere Nordau Párizsban találta, majd a következő évben innen indult dél-európai útjára. Élményeiről a pesti olvasóknak csak elszórtan számolt be, összefüggő tematikus egységet csak a francia vidékről írt levelek alkotnak *Provinzialbriefe aus Frankreich* (Franciaországi levelek) címmel. 1875 májusától augusztusig Nordau Spanyolországban tartózkodott, és keserűen gondolt az évvégi pesti hazatérésre. Ezekben a hónapokban nem is jelentkezett a lap hasábjain, csak novemberben írt spanyolországi élményeiről, majd a *Pester Lloyd*-dal történt szakítás után megjelentetett még néhány tárcát a *Neues Pester Journal*-ban.

2. A Pester Lloyd

Nordau első tárcája 18 évesen, 1867. november 9-én jelent meg a *Pester Lloyd* hasábjain.⁸ Ez az év sorsfordítónak bizonyult a lap életében is, ugyanis néhány héttel később Falk Miksa vette át a főszerkesztői székét.

A lap története azonban jóval korábban, még a Bach-korszakban indult.⁹ 1852-ben pesti kereskedők Kern Jakab vezetésével társaságba tömörültek, és hamarosan egy lap kiadását is tervezték. Mivel a tizenkét pályázó közül – jelentkezett többek között Hornyánszky Viktor, a *Pester Zeitung* szerkesztője és Max Friedländer, aki később a bécsi *Presse* munkatársa, majd 1863-ban a *Neue Freie Pres-*



„DER CZAR IN ENGLAND” – MAX NORDAU TÁRCALEVELE A PESTER LLOYDBAN

se alapítója volt – senki nem nyerte el a főszerkesztői állást, így ideiglenesen Weizskircher Károlyt, a társaság egy tagját bízták meg a szerkesztői teendők ellátásával. A lapengedélyt 1853. július 22-én állították ki, majd hamarosan megtalálták a főszerkesztőt is Weiss János személyében. A próbaszám 1853. december 11-én jött ki Emich Gusztáv nyomdájában. A lap már a kezdetektől mérvadó gazdasági orgánumnak számított. Weiss 1866-ban kivált a szerkesztőségéből, utóda Rothfeld Sámuel lett. Az egyes lapszámok azonban nem a főszerkesztőt, hanem a felelős szerkesztő nevét tüntették fel. Ez a kezdetektől 1867. december 8-ig Weizskircher volt, aki a Lloyd-társasággal fennálló nézeteltérések miatt a teljes szerkesztőséggel együtt megvált a kenyéradóktól, és december 25-én kiadták az *Ungarischer Lloyd* első számát. Ezek után a *Pester Lloyd*-ot alig két hétig Blau Emanuel szerkesztette, aki megalapítása óta a lap munkatársa volt. A társaság a megüresedett főszerkesztői poszt betöltéséről több neves újságíróval – többek között Horn Edével, Pompéry Jánossal – folytatott tárgyalásokat, ám eredmény nélkül. Végül Wahrmann Mór közbenjárására sikerült megnyerniük Falk Miksát, amiről a lap már 1867. december 12-én értesítette az olvasóit.¹⁰ Néhány nap múlva megírták Weizskircher távozását is, továbbá azt, hogy az újság változatlanul *Pester Lloyd* néven fog megjelenni.¹¹ Falk Miksával a lap történetének egy új szakasza vette kezdetét.¹²

Falk 1867. december 20-án vette át a főszerkesztői teendőket, és másnap három cikkben tárta az olvasók elé újságírói programját, valamint a lap politikai hovatartozását.¹³ Támaszkodni kívánt a lap köré tömörülő irodalmi erőkre, a különböző szakterületek ismerőire, miközben az erők egyesítése révén Magyarország szellemi és anyagi helyzetének javítását tűzte ki célul. A lap tematikában középutat kívánt megcélozni a politikai híradás és a gazdasági hírek közlése terén. Egyben kifejtette, hogy a kiegyezést követő időszakban a lap nem engedheti meg magának, hogy bármely oldal pártorgánumává váljon: feltett célja volt, hogy figyelemmel kísérje a változásokat, de távol tartsa magát a politikai állásfoglalástól, ugyanakkor részt kívánt venni a szabadság, a humanitás és a civilizáció felé vezető út kiépítésében. Ezzel a felfogással a kormánnyal nem helyezkedett szembe, de hangsúlyozta, hogy szükség esetén nem fog tartózkodni a nyíltan felvállalt kritikától. Falk fő célkitűzéseit három szóban foglalta össze: pártatlanság, hazafias érzület és a haza fellendítése. Ennek jegyében kívánt egy magyarországi német nyelvű lap élén tevékenykedni.

A lap felépítésében Falk az elődei nyomában járt, de a politikának több teret adott. A hat és 12 oldal között mozgó lapszámok elrendezése úgy alakult, hogy az első oldalon közölték a tőzsdével kapcsolatos információkat, a kereskedelmi híreket, kivonatot a *Közlöny*ből, valamint a vízállással és az időjárással kapcsolatos híreket. A második oldalt a kül- és a belpolitikai híradás töltötte meg; esetenként ez átcsúszhatott a harmadik oldalra is. Ezen az oldalon közölték még a sürgönnyel érkezett híreket, a napi híreket és a nap újdonságait. Olykor ez utóbbiak átcsúszhattak a mellékletbe. A lap távirati hálózata jól kiépített volt, az európai városokon túl kaptak híreket New Yorkból, Washingtonból és Havannából is. A lap negyedik oldalát a hirdetések töltötték meg. A mellékletek oldalait nem számozták, és tematikus kialakításuk is rugalmas volt. Itt számoltak be az egyesületi hírekről, a színházi, az irodalmi, a kulturális élet eseményeiről, a lottóhúzás eredményeiről, a törvényszéki hírekről és a sporton belül főleg az ügöző eseményeiről. A melléklet második oldalán csak hirdetések kaptak helyet. A hétvégi lapszámok nem ritkán tizenkét oldalon jelentek meg, gyakran két melléklettel. Ilyenkor előfordult, hogy nyolc oldalon csak hirdetéseket hozott a lap. Fontos még megemlíteni a tárca, a *feuilleton* helyét az újságban. A reggeli kiadásban ez a második

oldalon kezdődött és a harmadikon folytatódott, de gyakoribb volt, hogy a harmadik oldalon indult és a mellékletben végződött. 1854 nyaratól a lapnak esti kiadása is volt. Ez terjedelmében messze alulmaradt a reggeli kiadásnak, általában négy és hat oldal között mozgott, de a tárcá itt sem maradhatott el. Ez a szórakoztató rész „Feuilleton” elnevezéssel mindig a lap aljára került, és vízszintes vonalak választották el az újság egyéb írásaitól, ezért gyakran emlegetjük a „vonal alatti részként” is.

A lap munkatársai közül csak a tárcarovat munkatársai fedték fel kilétüket, egyébként csak szignók voltak jellemzők (P. C., – a –; – v; X stb.). 1875-ben egy Falk és Horn Ede közötti viszály kapcsán a lap munkatársai főszerkesztőjük mellett kardoskodva megjelentettek egy írást, amelyből kiderül, hogy többek között Leo Veigelsberg, Karl Mandello, August Wohl, J. Deutsch, F. Glaß, Julius Beerman, Karl Geist, Sigmund Sonnenfeld, Anton Deutsch és Sigfried Lustig dolgoztak a lapnak.¹⁴ Egyvalami azonban bizonyos volt: míg a Falk előtti időszakban Weiss és Rothfeld csak a nevüket adták a laphoz, és a tényleges szerkesztői feladatokat más látta el, addig Falk nem kívánta folytatni ezt a hagyományt, és maga látta el a felelős szerkesztői teendőket is. Először 1871 nyarán, tehát négy évvel hivatalba lépése után szerkesztette két hónapig a lapot Julius Beermann, majd legközelebb három év múlva, 1874-ben helyettesítette Falkot Leo Veigelsberg (Ignotus apja).

Falk fő célkitűzéseinek egyike az volt, hogy lapja számára a legjobb újságírókat nyerje meg. A külföldi lapokhoz hasonlóan ő is fontosnak érezte a külföldi tudósítói hálózat megszervezését, valamint a gazdasági rovat erősítését. A legjobb szakírók írtak a bank-, a hitel- és az adókérdésekről; Dorn Sándor, Mandelló Károly és Deutsch Antal írásait könyvformában is kiadták. A lap változatlanul mérvadó gazdasági közlönyként funkcionált, ugyanakkor az irodalommal, zenével, képzőművészettel, színházzal kapcsolatos írásokra is nagy hangsúlyt fektetett. Az ilyen tematikájú írások töltötték meg a tárcarovatot, amelynek egyik sokat foglalkoztatott szerzője volt Max Nordau. A *Pester Lloyd*nak az irodalom szempontjából az az elvitathatatlan érdeme, hogy megismertette a magyarul nem olvasó külföldet a hazai szépirodalmi terméssel, többek között Petőfi Sándor, Gyulai Pál, Jókai Mór, báró Eötvös József műveivel. Jókaitól 1868 és 1875 között nyolc regény jelent meg igényes, autorizált fordításban.¹⁵ Másfelől a lap megismertette olvasóit a világirodalom legfrissebb írásaival is, többek között Zola, Spielhagen, Sacher-Masoch, Verne műveivel.

A *Pester Lloyd* német nyelven írott magyar lap volt, amelyet a németül is olvasó pesti polgárság forgatott. Emellett ablak kívánt lenni a német ajkú külföld felé is: azokhoz az olvasókhöz szólt, akik Magyarországról a nem mindig elfogulatlan, sokszor magyarellenés bécsi lapok híradásaiból tájékozódtak. Falk 1879-ben a 25 éves jubileum kapcsán azt írta, hogy az európai vezető lapok a *Pester Lloyd*ot már velük egyenrangú laptársnak érezték, a nagyobb európai államok kormányai mind előfizettek rá, így elérte azt, hogy a magyar vonatkozású kérdésekben már nem csak az ellenfelek hangját hallják meg.¹⁶

3. Tárcalevelek a bécsi világkiállításról

Falk Miksa, a *Pester Lloyd* főszerkesztője 1873 áprilisában Max Nordaut küldte a császárvárosba, hogy a világkiállítás egész időtartama alatt tudósítsa a lapot. Év végéig mintegy száz írás jelent meg tőle, legtöbbször a reggeli kiadásban „a vonal alatt”, azaz a tárcarovatban. A tárcák helye a második vagy harmadik, esetenként az első oldalon volt; a hosszabb írások

a számozatlan mellékletben (Beilage) folytatódtak. Nordau névvel vagy M. N. szignókkal közölte írásait. A tárcák zöme „Wiener Weltausstellung” címmel jelent meg, majd az alcím utalt a közelebbi tematikára: „Virágkiállítás”, „A művészet pavilonjában” stb. Az európai uralkodók látogatásairól Nordau több tárcában számolt be, amelyeket „Der Czar in Wien”, „Der König von Italien in Wien” címmel és római számokkal látott el. Egyéb címek csak elszórtan jelentek meg, mint például a megnyitó előtt három írás az előkészületekről („Vom Ausstellungsplatze”), vagy egyéb bécsi eseményekről „Wiener Ereignisse” (pl.: „Die Feier der Grundsteinlegung des neuen Wiener Rathhauses”) címmel. Az expozíció megnyitását követően 1873. május 11. után rendszeresen jelentek meg heti összefoglalók is „Wiener Wochenchronik” címmel. Falk irreálisan magas összeget, havi 400 forintot fizetett tudósítójának.¹⁷

3.1. A BÉCSI VILÁGKIÁLLÍTÁSRÓL

A Ferenc József császár által megnyitott bécsi világkiállítás¹⁸ az ötödik a világkiállítások történetében és az első német nyelvterületen, amely a monarchiát a legjobb fényben volt hivatott feltüntetni. Nem utolsósorban az 1859-ben és 1866-ban az olaszok és poroszok ellen elszenvedett vereségek után a nemzetközi nyilvánosságnak egy politikailag, gazdaságilag és kulturálisan megerősödött Ausztriát kívánt prezentálni. 1871 után a nagyhatalmak politikája Ausztria számára a Bismarck felé közeledést és a kapcsolatok normalizálódást indokolta, így a kiállítás „a népek közti megbékélés”¹⁹ jegyében állt. A nagy tőzsdekrach és a pusztító kolerajárvány ellenére a kiállítást kulturálisan és gazdaságilag egyaránt pozitív vállalkozásként értékelték Bécs és a monarchia számára,²⁰ amely átformálta a bécsi városképet (Ringstraße építése, a külvárosok összekapcsolása az I. kerülettel, szállodaépítések, villamosvonal-hálózat bővítése, utcák számának és minőségének növelése stb).

A kiállítás helyszínéeként a Práter egy része szolgált. A 233 hektáron megrendezett bécsi expozíció a több mint 35 országból érkezett 53 000 kiállítójával messze felülmúlta a két londoni (1851, 1862) és a két párizsi (1855, 1867) eseményt. A kiállítás központi épületeként a 950 méter hosszú ipari csarnok szolgált, amelynek közepében alakították ki a főleg társadalmi, reprezentatív célokra szolgáló rotundát, egy gigantikus kupolát. A maga 108 méter átmérőjével ez volt a világ legnagyobb ilyen jellegű épülete, amely méreteivel a római Szent Péter-bazilikát is megelőzte: 27000 ember kényelmes befogadására volt alkalmas.²¹

3.2. TÁRCALEVELEK A LAPBAN

Nordau már a kiállítás megkezdése előtt három héttel, 1873. április 6-án megérkezett Bécsbe.²² Egy héttel később, április 13-án jelent meg az első tárcája a *Pester Lloyd* reggeli kiadásában, majd néhány nappal később közölte a folytatást. Ezt követően csak a kiállítás előtt három nappal jelentkezett.²³

A tárca műfaji meghatározásához Horst Belke²⁴ definícióját használtuk. Ennek értelmében egy tárca témáját az élet bármely területéről merítheti, amely az olvasók érdeklődésére számot tarthat. Kedveli a látszólag semmitmondó mindennapos jelenségeket. Célja nemcsak az olvasó szórakoztatása, hanem nevelése, kritizálása, felvilágosítása és megnyerése is. Leírhat felszínes benyomásokat, megfigyeléseket is. Hangneme játékos, szellemes, humoros-szatírikus,

és kedveli az expresszív kifejezéseket. A tárcáíró igyekszik az olvasóhoz bizalmas kapcsolatot kiépíteni. Almut Todorow ezt még azzal egészíti ki, hogy a tárcák témája a szószátyárkodó cikkektől kezdve fontos kulturális, művészi, tudományos feladatok közvetítéséig terjedhet. A tárca helyet adhat társadalmi változást bemutató írásoknak, foglalkozhat divattal, vagy éppen a hatalmat érintő kérdésekkel, beszámolhat tapasztalatokról, szólhat ideológiai vagy szociális kérdésekről is.²⁵

Az első tárcákban Nordau részletesen ír a kiállítás három nagy és költséges épületéről, a munkálatokról, különböző nemzetek munkásairól, a kaotikus viszonyokról. A kiállítás megnyitását követően mindenre kiterjedő beszámolót küld az ünnepi beszédek sorrendjéről és tartalmáról, aprólékos leírást ad a szónokok ruházatáról, a koronás fők viselkedéséről. Fontosnak tartja olvasóival tudatni, hogy amikor a császár és kísérete megtekintette az egyes nemzetek kiállítását, a magyar részlegben megfigyelése szerint hosszabban időzött, mint a többi pavilonban. A bécsi hétköznapiakkal kapcsolatban Nordau megjegyzi, hogy noha a külföldi látogatók száma még nem annyira jelentős, az árak már nagyon magasra szöktek. Különösen a bécsi szállodások idegenekkel szembeni gátlástalanságát állítja pellengérré.²⁶

Két héttel a megnyitó után Nordau arról ír, hogy a kiállítás még mindig nem készült el teljesen, így inkább a bécsi árakról, az idegenekről számol be, és kerüli a kiállítás részletes bemutatását. A három főépület még mindig nem tekinthető befejezettnek, az országok közül pedig az Európán kívüli és a skandináv államoknál jelentős a lemaradás. Európa nyugati és délnyugati államainak munkálatai szépen haladnak, és az osztrák illetve a magyar részleg sem vall szégyent.²⁷

Nyolc nappal a megnyitót követően Nordau a bécsi tőzsdekrach kapcsán nem érez részvétet a károsultakkal szemben, inkább a viszonyok jobbra fordulását várja. A tőzsdei spekuláció szinte egész Bécs életét uralta, minden réteget érintette. A jelenségről mint egy szörnyű szociális betegségről ír, amely a város egész karakterét meghatározta. Szintén a tőzsde számlájára írható, hogy a fizikai munka veszített presztizséből, és a pénz megbecsülése helyett a pazarlás, a könnyelműség és a külsőségek imádata ütötte fel a fejét. A tárca végén Nordau az értékrend helyreállításában, a tisztességes munka megbecsülésében bíz, amely egy jobb jövő záloga. Ennek eléréséhez a tőzsdekrach mint tisztító tűz szolgál. Egy héttel később azonban a kárörvendés helyett már más szemszögből nézi Nordau a történeteket: a gazdasági következmények miatt együttérzéssel viseltetik a bécsi családok iránt.²⁸

Hogy a világkiállítás a határokon túl is nagy népszerűségnek örvendett, mérhető az európai uralkodók látogatásain is. Vízitjeik a kiállítás társadalmi és politikai csúcspontjait képezték, és rangot adtak az eseménynek. Nordau is górcső alá vette a jelentősebb uralkodókat, és több tárcában számolt be II. Sándor cárról, Viktor Emánuel olasz királyról és I. Vilmos német császárról. A hivatalos program a bécsi uralkodó családra számos reprezentációs feladatot rótt, hiszen egy uralkodó átlag 3-6 napot töltött kíséretével Bécsben. Egyszerre azonban soha nem tartózkodott több koronás fő a császárvárosban. A hivatalos program a tárcák alapján jól körvonalazható: rangnak megfelelő fogadás a pályaudvaron, a kiállítás megtekintése, udvari ünnepségeken, bálokon való részvétel, opera- és/vagy színházi program, részvétel katonai parádén. A kiállításon minden vendégét maga a császár kalauzolta.

A pesti olvasók érdeklődésének és elvárásainak megfelelően Nordau tárcáit részletes leírásokkal töltötte meg, a feuilleton műfajának megfelelően látszólag érdektelen mindennapi jelenségekkel. Pontosan beszámolt egy vendég külső és belső tulajdonságairól, egyenruhájáról, a viselt kitüntetésekről, mimikájáról, a napi programról, a kiállítás- és színházlátogatásokról,

részletes leírást adott a kíséret tagjairól, az időjárásról, a külső körülményekről, a szokásokról, a vendég és a házigazda viszonyáról, a vendéglátásról, esetleges rosszulletekről stb. Politikai nézeteltéréseket – ugyancsak a tárca műfajából adódóan – csak marginálisan említ meg, és humoros-szatirikus hangnemmel veszi élet. Apróbb incidensekről rendszeres beszámol, de mindig pozitív kicsengéssel és csakis játékos, vicces hangnemben.

Természetesen a kiállításon a politika is nagyban jelen volt: a meghívások és látogatások mögött a kötelező udvariasságon túl határozott politikai érdekek húzódtak meg. II. Sándor cár, minden oroszok cárja, merénylettől tartva számos titkosrendőr kíséretében érkezett. Nordau olvasóinak arról számol be, hogy a bécsi polgárok nem üdvözölték kitörő örömmel.²⁹ Ferenc József császárról megállapítja, hogy különösen figyelmes vendéglátónak bizonyult, és mindvégig azon volt, hogy vendégének a legkényelmesebbé tegye bécsi tartózkodását. A legapróbb részletekig feltérképezte a cár életmódját, hogy mindenben a megszokottat nyújthassa vendégének. Ennek ellenére két színházlátogatás mégsem szolgált teljesen a cár meglepésére. Először a műsorra tűzött *Lohengrin* miatt tiltakozott, és helyette Gounod-operát kért, majd néhány nappal később határozottan egy Offenbach-darabot szeretett volna látni, hiszen hazájában az ilyen jellegű darabok csak cenzúrázott formában adhatók elő színpadon. Nordau tárcájából kihallatszik szerzőjének liberális szemléletmódja és az orosz politika kritikája, hiszen az konzervatív és despotikus jellegű, elutasítja a haladást és az egyéni szabadságot.³⁰

Augusztai császárné látogatása és élénk bécsi programja igazi csemege volt egy tárcaíró számára. Számos koncerten és színházi előadáson vett részt, ami Nordau számára kitűnő alkalomnak bizonyult, hogy beszámoljon a magas rangú vendégek ülésrendjéről, részletesen bemutassa a színház belsejét, és aprólékosan leírja a dámák gardróbját, amit bizony a tegnapelőtt látottakkal is összevetett.³¹

Viktor Emánuel olasz király bécsi tartózkodásáról Nordau hosszú feuilletonokban tudósított. E látogatás politikai aktualitása nem tartozott a vonal alatti részbe, az viszont igen, hogy milyen bensőséges módon érintkezett egymással a két uralkodó.³² Az olasz delegáció látogatása kapcsán egy helyütt mégis beszüremkedik a politika a tárcalevélbe: mivel a vatikáni követ az olasz uralkodó vizitjét kimondottan rossz néven vette, majd ennek a diplomácia kereit túlfeszítve adott hangot, Nordau beszámolt az incidensről.

Röviddel a kiállítás bezárása előtt tiszteletét tette Bécsben I. Vilmos császár is kancellárja, Otto von Bismarck társaságában. Nordau humorral fűszerezve rögtön rámutat a két császár közti különbségre, és a német uralkodót úgy jellemzi a hazai olvasóknak, mint aki a személyisége helyett inkább a magára aggatott kitüntetésekkel és csillagokkal akar feltűnni.³³ Nordau arról tudósít, hogy a német császár nem sok érdeklődést mutatott a kiállítás iránt, ám néhány nap múlva revideálta álláspontját.³⁴ Arról is beszámol, hogy egy, a sedani eseményekre emlékeztető sakk különösen felkeltette az uralkodó figyelmét.³⁵

A bécsi közönség kíváncsiságát azonban nem sikerült a német császári vizitnek maradéktalanul kielégítenie, mivel Bismarck tudatosan a háttérben maradt, kerülte a személyes találkozást Ferenc Józseffel, így csak ritkán mutatkozott. Sőt, Nordau megjegyzi, hogy még saját uralkodója sem részesítette őt kellő figyelemben. A tudósítónak sikerült azonban a kancellár egy nagyon emberi pillanatát elkapnia, mikor is a színházban egy Eduard Bauernfeld-darab kapcsán könnyeivel küszködött.³⁶

Az európai uralkodók vizitjei mellett nagy figyelmet szentelt Nordau az egyes országpavilonok bemutatásának is. Leírásaiban a sorrend megegyezik: részletesen leírja a pavilont,

a kiállítási tárgyakat, próbálja szavakba foglalni a hangulatot, a nemzeti jellegzetességeket, valamint az összehatást. Mivel olvasóközönségét a (nagy)polgári réteg alkotta, némely kiállítási tárgynál vagy tematikus egységnél hosszabban és részletesebben időzött (oktatás, művészet, lakberendezés, technika). A német részlegnél az ipar sokoldalúságáról ír, dicséri a tudományos eredményeket, de leginkább az szúr neki szemet, hogy a legtöbb kiállított tárgy valójában a császár és a családja előtti tisztelgés, vagy a sedani győzelem megidézése.³⁷ A belgákkal kapcsolatban „kellemetlen ellentétokról” beszél, mivel a lehető legszabadelvűbb alkotmány ellenére náluk található a legvadabb ultramontanizmus, és a lakosság számára képest a legtöbb szerzetes. Hollandiáról megjegyzi, hogy az egykori mintaállam és a jelen „nyugdíjas állama” között nagy a kontraszt: a gazdasági és szellemi nagyhatalom, amely Spinoza, Descartes, Rubens és Rembrandt hazája, ma csak edami sajtót termel és csak saját múltjának parodiáját nyújtja, a nagy gondolatok helyébe pedig a kamatszámolás lépett. Nordau megjegyzi, hogy ez az egyetlen ország, amely semminemű fegyvert vagy harcba emlékeztető tárgyat nem állított ki.³⁸ Teljesen más hangnemben ír Nordau az olaszokról, akik a kiállítás esztétikai csúcsteljesítményét nyújtották.³⁹ Olaszhoz egy olyan országnak mutatja, amelyben „minden ipar a művészettel rokon”.⁴⁰ Hasonló lelkesedéssel ír a francia kiállításról is. Egy teljes tárcát szentel a francia divatnak, mivel egy francia szabó ruhája valódi műalkotásnak felel meg.⁴¹ Más színben tűnteti fel a románokat, akiknek a művészet iránti affinitás helyett nagyhatalmi ambíciókat tulajdonít: „Ez a félállam egy világbirodalom ambícióival egészen kicsinosította magát, és igyekezett a művelt Európának imponálni; kiállítása azonban a barbárság és a primitívség benyomását kelti.”⁴² Minden megtévesztés ellenére Románia nem rendelkezik sem önálló kereskedelemmel, sem iparral. Hozzáfűzi még, hogy Magyarországnak katonailag nincs félnivalója a románoktól. Még az antiszemitizmus vádjával illeti a délkeleti szomszédot. A kínaiakról szóló tárcában Nordau részletesen foglalkozik a távol-keleti mentalitással, melynek legfőbb attribútumai a konzervativizmus, a világtól való elzárkózottság, a változatlanság. Nem akar tudni semmit „az európai barbárokról”, ábécé helyett 40 000 írásjelet használ, minden munkát kézzel végez.⁴³ A kiállított tárgyak kapcsán részletesen kitér a lakozásra, az étkezési kultúrára, a selyemiparra, valamint a papírnak és a teának a kínaiak mindennapjaiban betöltött szerepére.

Mivel Nordau a kormányközeli *Pester Lloyd* munkatársaként tartózkodott Bécsben, így a kiállítás magyar részlegéről nagyon aprólékosan ír a hazai olvasóknak. Legelső írásának tárgya a nyugat-európaiakban megkötött romantikus és egzotikus asszociációs lánc a „Magyarország” szó hallatán: egy romantikus országnak tartják, amelynek csodái és különlegeségei a titokzatos Afrikához vagy Braziliához mérhetők csupán.⁴⁴ A kép alapjául a végtelen pusztáról, betyárról, cigányokról, vépezsdítő zenéről és a tokaji nedűről alkotott képsor szolgál. Klisék helyett azonban egy kijózanító kép várja a világkiállításra látogatót a magyar valóságról – iparról, iskolarendszerről.⁴⁵ Több tárcában részletesen foglalkozik Nordau a magyar képzőművészetet bemutató tárlatokkal. Főleg Than Mór, Lotz Károly, Székely Bertalan, Munkácsy Mihály és Zichy Mihály alkotásait dicséri.

3.3. A LÁTOTTAK ÖSSZEGZÉSE

Több tényező (tőzsdekrach, kedvezőtlen időjárásviszonyok, magas belépőjegyek, kole-rájárvány) közrejátszott abban, hogy a világkiállítás nem a várt gazdasági nyereséggel zárult.

Nordau csak augusztus végén írja, hogy igazi pompájában valójában most látható a kiállítás.⁴⁶ Rossz kedvről, csalódottságról, erkölcsi macskajáról ír, mert a világkiállítást megelőző felfokozott várakozás megrekedt a fantázia szintjén.⁴⁷ Az illúziók kergetése helyett marad a realitás, a kiállítás deficitje: „Minden jött, csak a külföldi látogatók és az idegenek milliói nem akartak jönni”.⁴⁸ Legutolsó bécsi tárcájában azt vizsgálja, mennyiben volt indokolt az expozíció megrendezése. Diagnózisa nem kedvez a világkiállításnak mint rendezvénynek általában, főlöslges luxusnak nevezi.⁴⁹ Nordau értelmezésében egy világkiállítás a kortárs kultúra foglalatát kell, hogy adja, de soha nem univerzális és nem teljes. Sem a világkultúráról, sem az egyes országok termelésének mértékéről nem ad teljes képet.

A népeket összekötő szerepének, a más kultúrák megismerésének sem tudott eleget tenni az expozíció. Nordau a kiállítás ideje alatt naponta több órát töltött a helyszínen, így a kiállított tárgyak szemrevételezése mellett a közönség megfigyelésére is jócskán volt alkalma. A látottak alapján a más kultúrákban való elmélyülés igényét és lehetőségét is kétségbe vonja.⁵⁰

4. Keresztül-kasul Európában

4.1. BERLINI ÉLMÉNYEK

A berlini benyomásokat rögzítő tárcaleveleket olvasva alig hihető, hogy Nordau komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Berlint válassza végleges letelepedésének színhelyéül. Az utcákat járva nem tudott másra, mint háborúra és győzelemre gondolni: mindenütt kaszárnyákat, katonai épületeket látott, de önmagában már az egész város elrendezésétől, mértani pontossággal megszerkesztett alaprajzától, amely semmilyen egyenetlenséget nem tűr, elborzongott. Ugyanezt látta a lakóházak kapcsán is. A Spree melletti császárvárost csak „Kasernopolis”-nak aposztrofálta, amelyben a várost díszítő szobrok és emlékművek is mind a nagy háborúkra és dicsőséges csatákra emlékeztettek. Berlin az általános hadkötelezettség városa volt, és ennek megfelelően alakult a lakosság tudata és képzettsége is. A berliniek önértetét csak fokozta az egyenruha és a kitüntetések viselése, a legmodernebb gyermekruházatnak is az uniform számított, a gyerekszobák legkedveltebb játékszerei az apróságok harci ösztöneit voltak hivatottak felébreszteni. A német nép tudatában a dicsőséges múlt mellett megkülönböztetett helyet kaptak a kiemelkedő hadvezérek tettei is. Sedan után érthető, ha Bismarck tetteiről és személyiségéről Nordau egy teljes tárcalevélben számolt be.⁵¹ Félistenként, zseniként tekintett rá a német nép, határtalan csodálat vette körül, képe nem hiányozhatott egyetlen hű hazafi házából sem. Nevét és tetteit ezerszer megverstelték, zeneműveket ihletett, gyermekeket és hajókat neveztek el róla, a képviselők soha nem látott tisztelettel voltak iránta a személyes találkozásokkor. De Nordau nem elégedett meg ennyivel a Bismarck-kultusz kipellengérezésében: részletesen beszámolt arról, hogy a felfokozott kultusz az államférfi környezetére is kiterjedt, komornyikjától kezdve a kocsisán át egészen a kutyájáig. Ez utóbbi portréját sokra tartották a korabeli lapok:

„A Bismarck-kultusz mindenre kiterjed, amit a nagy férfiú magáénak mondhat, vagy valahogy kapcsolódik hozzá. [...] a nyilvános tisztelet még Bismarck kutyájára is kiterjed! Komoly politikai lapok hosszú jegyzetekben foglalkoznak az állattal, alig túlzok, ha azt mondom, hogy szellemes kijelentéseket adnak a szájába – pardon, a pofájába [...]. Tény-

ként mesélhetem el, hogy a »Gartenlaube« előfizetői ismételten kérték a kutya portréjának a közlését, valószínűleg mindjárt életrajz és jellemzés kíséretében.⁵²

A korabeli német sajtó is tisztelettel adózott a hadvezér iránt. A *Kladderadatsch* című élc lapban Bismarckról 1866 után szinte már csak idealizált képet lehetett fellelni: nem karikírozták ki gyér hajviseletét, vonásai erőt sugároztak, az egyenruha atlétikus felépítésű testet sejtetett.

4.2. SZENTPÉTERVÁRI TÁRCÁK – KÉT SZEMSZÖGBŐL

Nordau útirajzainak egy része könyv formájában is hozzáférhető *Vom Kreml zur Alhambra* (A Kremltől az Alhambráig) címmel. Némely írás nem került be a válogatásba, némelyen kisebb-nagyobb tartalmi átalakítást végzett, míg több írás csak könyvformában létezik és korábban nem jelent meg napilapban.⁵³ A Ferenc József oroszországi látogatásáról szóló tárcák esetében nyilvánvaló, hogy a *Pester Lloyd* olvasói számára a császári programok bemutatása élvezett elsőbbséget, így látszólag semmitmondó dolgokról is, mint például a kisebb diplomáciai kellemetlenségekről, a császár kisebb rosszulléteiről is beszámolt Nordau a vonal alatti részben. A könyvalakban a szerző inkább az idegen országban látottakat, tájakat, autentikus élményeket, valódi utazásokat állított a középpontba, és a császár személye iránt semmi érdeklődést nem mutatott.

A Szentpétervárról írt első tárcá nem más, mint egy panaszlevél a megtett hosszú és unalmas útról, valamint a határátlépésnél elszenvedett kellemetlenségekről. Az írás nem tesz említést egy orosz határőr sikeres megvesztegetéséről, mikor is az Nordau francia útikönyvét akarta elkobozni.⁵⁴ Hosszan ecseteli egy orosz vasúti kupé hátrányait, az utasok alacsony műveltségét, amely az oroszok nagyrésznél a „mi gyermekeink” színvonalán áll. Szóvá teszi még a nyelvi akadályokat, az „érthetetlen, ázsiai szavakat” is.⁵⁵ A legfeltűnőbb rész a tárcalevelek és a könyv között az utazás fenomenológiájáról szóló rész, amely a könyvben ezt a tárcát megelőzi.

A *Pester Lloyd* olvasóinak Nordau először egy éjszakai eseményről tudósított, amelyet a Néván rendeztek a walesi herceg tiszteletére. Részletesen írt olyan látszólag jelentéktelen köznap eseményekről, mint az időjárás, vagy összehasonlította a szentpétervári világitási viszonyokat, a város csendjét és sótlanságát a dél-európai viszonyokkal – noha még nem járt ott. A fiktív összehasonlításban az orosz táj a délvidéki hangzavarhoz szokott ember számára szinte kihalt képet mutatott. Az ünnepségen felhangzó dallamokat Nordau különösnek és idegennek értékelte, amelyek néhol ázsiai vonásokat mutattak. Az orosz nőkről sem tudott maradéktalanul jól írni: sok impozáns jelenséget, fejedelmi termetet látott, de hiányolta az igazán szép arcokat. Az előkelő orosz nőket inkább pikánsnak, mint szépnek nevezi.⁵⁶

Ferenc József császár megérkezése után a pesti olvasóknak arról számolt be, hogy a hosszú vonatozás cseppet sem fárasztotta ki az uralkodót. Részletesen leírta a császári vonat belsejét is. Megjegyezte, hogy Andrassy Gyula grófot, aki érkezésekor a „Honvédgeneral”-egyenruhát viselte, a cár „nagy melegséggel” üdvözölte.⁵⁷ A hivatalos programok kapcsán Nordau az orosz cárt figyelmes vendéglátónak nevezte. Apróbb kellemetlenségekről is beszámolt, például a Nagy Színházban a díszelőadást csak orosz nyelven játszották, de a kor felkapott énekesnője, Adelina Patti Verdi Traviátájában olyan alakítást nyújtott, ami miatt Európa számos fővárosa méltán irigyelhette Szentpétervárt.⁵⁸

A bécsi uralkodói vizitet nagy érdeklődés előzte meg, az üzletek kirakatában a császár arcképe díszelgett.⁵⁹ Noha az asszonyok a társasági élet fellendülését várták a látogatástól, a császár nem tudott és nem is akart ennek az elvárásnak eleget tenni.⁶⁰ Annál nagyobb érdeklődést mutatott Ferenc József a város nevezetességei, valamint a városban és Odesszában élő osztrák–magyar küldöttség iránt. A pesti olvasók értesülnek arról is, hogy a vizitre vallási szempontból kedvezőtlen időpontban került sor: az ortodox egyház böjtöt megelőző karneváli időszakában.⁶¹

A tárcáíró feladata, valamint a műfaj sajátosságai nem tették lehetővé, hogy Nordau pontosan beszámolhatott volna az államfárfiak tárgyalásairól. Nordau a császár napirendjét illetően csak arról írt, hogy az uralkodó minden reggel fogadta gróf Andrássy Gyulát minimum egy fél órára, napi rendszerességgel kapott a bécsi Hofburgból táviratokat és híreket, többek között Deák Ferenc állapotáról.⁶²

A könyvváltozatban a „Kaiser Franz Josef von Österreich” – nem mint „Kaiser und König von Österreich-Ungarn”-t említi – csak marginálisan fordul elő,⁶³ viszont annál nagyobb figyelmet kapott a szentpétervári élet számos mozzanata, amely a tárcákban alig köszön vissza.⁶⁴ Palotákról, gazdagságról, luxusról, francia konverzációról és színdarabokról lehet olvasni, ami nem más, mint a párizsi élet utánzása és eltúlzása.⁶⁵

Az oroszországi út az „orosz Rómában”, azaz Moszkvában folytatódott. A pesti olvasóknak Nordau arról írt, hogy Ferenc József császár egyszerű turistaként akarta a Kreml-várost látni a festményeivel, kincseivel, sírboltjaival.⁶⁶ Nordau maga is szemrevételezte a várost, és leűjtően írt az utcák összevisszaságáról, és az egész várost inkább egy hatalmas falunak nevezte. A könyvben még nyersebb hangnemben hozzátette, hogy a hatalmas mennyiségű kincsek ellenére sem sorolható a város a civilizált országok sorába;⁶⁷ még a franciáskodó, „elfajult” Szentpétervárral szemben is alulmaradt a maga ázsiai vonásaival.⁶⁸

Az oroszországi tárcák érdekessége, hogy Nordau az egész utazás során, majd később a könyvalakban sem tett említést a kortárs orosz irodalomról. Ennek alapján valószínű, hogy Nordau Oroszország-képére a nagy orosz írók (Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij) nem gyakoroltak hatást.

4.3. SKANDINÁV BENYOMÁSOK

Nordau a skandináviai élményeibe csak egy tárcalevél erejéig engedett bepillantást a pesti olvasóknak. Az idős író, Andersent látogatta meg, aki 1841-es emlékeit felelevenítve a magyar főváros szépségét dicsérte.⁶⁹ Egyben kérte Nordaut, hogy pesti fordítójának – akit ugyan név szerint nem ismert – tolmácsolja köszönetét. Könyvalakban jóval bővebben, egy teljes fejezetben számolt be Nordau az észak-európai tapasztalatairól. Későbbi sikerkönyveiben is visszaköszönnek az európai faji különbségekkel foglalkozó részek. A germánoknak „fejlett individualizmust” tulajdonított a román és szláv népcsoportok kollektívizmussal szemben. Ez Nordau szerint többek között abban mutatkozott meg, hogy a germánok szívesen laknak elszórtan, távol a szomszédoktól, amolyan „kiskirályként”.⁷⁰ Szerinte ez a germán törzsen belül leginkább a dánoknál jelentkezik, akik a görögökhöz és a zsidókhoz hasonlóan befolyásolták az európai kultúrkört. Dániát a „szocializmus melegágyának” nevezte:

„A dán törzs európai kultúránk fejlődési irányára olyan nagy hatást gyakorolt, mint ez már csak két másik, számban ily kis népnek adatott meg, nevezetesen a görögöknek és a zsidóknak. A görögöknek köszönheti az európai emberiség a művészetét és a mai irodalmát

és filozófiáját; a zsidók a kereszténységet adták neki, noha ma az emberi gondolat szabad fejlődésének egy akadály, létrejöttékor egy nagy erkölcsi előrelépést jelentett. A dánok, természetesen nem tudatosan és szándékosan, Európát az alsóbb osztályokat gyötrő társadalmi egyenlőtlenséggel leplezték meg.”⁷¹

A „Der Deutschenhaß und seine Gründe“ (A németutálat és annak okai)⁷² című fejezetben Nordau a germán törzson belül a német nép iránti ellenérzések mozgatórugóit próbálta feltárni, illetve arra magyarázatot találni, hogy a román népcsoporttal miért szimpatizálnak. Az okot a civilizált világ két fő népcsoportjának „initim alaptulajdonságaiban” vélte felfedezni.⁷³ A germánok és a románok különböző természetűek: „A népek családjában a románok jelképezik a női, a germánok a férfiúi elemet”.⁷⁴ Nordau a különbségeket a beszédmódban, a költészetben, a világnézetben, a vallásban, a művészetben, a környezetben, a politikában és a testfelépítésben vélte megtalálni.

A Skandináv Unióról szóló részben Nordau azt fejtette ki, hogy a 19. század a kis nemzetekkel szemben ellenséges. Prognózisa szerint a jövő Európája csak három nagy, egymással rokon törzset: a szlávot, a román, a germánt fog látni, míg a kis népek mint „etnikai individuumok, kultúrelemek” el fognak tűnni.⁷⁵

1874 júliusában Nordau a „Diana” nevű postahajó fedélzetén Izland felé vette az irányt. Az itt szerzett élményeket augusztus és november között tíz tárcalevélben osztotta meg a *Pester Lloyd* olvasóival. Az izlandi nőket kendőzetlenül ronda teremtetéseknek nevezte, míg a férfiak között még talált „emberformájú fejet és testet”.⁷⁶ A szigetlakók műveltségi szintjének és életszínvonalának megfelelően alakult a vallásuk is: a katolicizmus a hosszú litániákkal és a sok szenttel nem azoknak való, akik reggeltől estig kemény fizikai munkát végeznek. Ők tömjénfűst helyett poshadt halszaghoz szoktak, ezért az „olcsóbb, egyszerűbb és praktikusabb” protestantizmus hódít itt az „előkelő” katolicizmus helyett.⁷⁷ További tárcaleveleiben hosszasan írt az izlandiak milleneumi előkészületeiről, a király és alattvalói grimmi mesékbe illő közvetlen viszonyáról, egy lóháton megtett utazásról,⁷⁸ az Izlandon belüli utazás nehézségeiről, az ezzel járó „röghőzkötöttségről”, valamint a természeti csodáiról, a gejzírekről. Nordau véleménye szerint „az izlandiak szellemileg és erkölcsileg Európa legalacsonyabb szinten álló népcsoportja”.⁷⁹

4.4. FRANCIA LEVELEK

Nordau első franciaországi tartózkodásának irodalmi lecsapódása a Párizsról és a francia vidékről szóló tárcákban figyelhető meg. Kritikusan szemlélte a francia fővárost, és rámutatott a természetes, még romlatlan vidék értékeire. A pesti olvasóknak a könnyedségről híres párizsit az idegennel szemben kimértnek, tarózkodónak mutatta.⁸⁰ Nordau Párizs szerepét mulékonynak látta a nagyobb európai városokkal való összehasonlításban, mert míg a francia metropolisz csupán az európaiak érdeklődéséből élt, addig London, Berlin, Szentpétervár és Bécs szerepe csak mély gazdasági, politikai és társadalmi átalakulások következtében változhatott. A világpolitikai események alakulása ellenére Párizs maradt a németek kedvenc úticélja, ami az országban elköltött évi tízmillió frankban is megmutatkozott. Ezért ha a párizsiaknak két évig le kellett volna mondaniuk erről az összegről, úgy a franciákból bizony előjött volna az ellejejtett jómodor:

„Tíz az egyhez lehet fogdani, hogy a párizsi lakosság nagy része meg fogja tanulni

elrejtteni antipatikus érzéseit, és a németeknek azt fogja nyújtani, amit az ellenségtől is meg szabad követelni – az udvariasságot”.⁸¹

Mielőtt az irányt a francia vidék felé vette volna, Nordau rámutatott arra, hogy Párizsban az imperializmus milyen pusztításokat vitt véghez anyagi és erkölcsi téren egyaránt. Civilizációs kritikájából kitűnik, hogy Párizs egy „kozmpolita termék”, amelyre az egész civilizált világ hatást gyakorolt. A francia fővárost „bordélyháznak” nevezte, amely az egész világ számára nyitva állt. A dolgozó, nemzeti értéket teremő Franciaországot azonban nem Párizsban kellett keresni: az ország szellemi, lelki és erkölcsi tartaléka a vidéki Franciaországban rejtett, amelynek létéről Párizs mit sem tudott.⁸² Burgundiában lenyűgözte az ételek, italok kavalkádja, az életmód, valamint az udvariasság, a templomokban csodálta a jámbor tömegeket, a gyóntatószék előtt várakozókat és a mindig friss virágot.⁸³

Külön tárcában foglalkozott Nordau a kommunista törekvésekkel, „ezekkel a sokkal inkább mulatságos, mint veszélyes tanokkal”.⁸⁴ A franciák többsége számára életidegen volt a vagyonszövetség fogalma, mivel „a jólét, a gyarapodás és az elégedettség” ezt nem kívánta, arról nem is beszélve, hogy ez a francia nemzeti karakternek nagymértékben ellentmondott, hiszen majd minden franciában egy kis kapitalista rejtőzött.⁸⁵

A francia jövőt taglaló tárcalevéiben a Párizs és a francia vidék szembeállításával mellett Nordau kitért a francia újságok helyzetére is.⁸⁶ Az angol lapokkal összehasonlítva a francia lapokat „a világ legrosszabb lapjainak” nevezte, amelyek „csak helyi lapoknak nevezhetők a szó legszűkebb értelmében”.⁸⁷ Ezek az orgánusok „nem közvetítenek különböző népek szellemi élete között”, ami a francia újságírók hiányos nyelvismerete miatt nem meglepő. Ehhez társult még a logikai érvelés hiánya, ami „az erőszakosan viccelődő, szóferdítő és patetikus stílust” eredményezte.⁸⁸ Ezzel szemben az angol sajtóról szuperlatívuszokban írt: őszinte, alapos, körültekintő, tisztességes, világot látott, tapasztalt, szakmailag magasan képzett, stílusa kifogástalan – meleg, élénk és humoros. Azaz: az angol sajtó „népének tanítója, tanácsadója és szórakoztatója”.⁸⁹

A francia tárcalevelek kapcsán is érdemes összehasonlítani az újság- és a könyvformátumot. A könyv tartalma annyival gazdagabb, hogy Nordau kitért abban az egykor oly előkelő és fejlett provençe-i nyelv zsugorodására.⁹⁰ A „Südfranzosen und Nordfranzosen” (Délfranciák és északfranciák) címet viselő részben a törzsen belüli ellentétek kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy mivel délen a római, északon pedig a germán vér dominál, ezért Franciaországon belül valamivel gyengébben és kiegyensúlyozottabban a román és a germán népek között fennálló nagy ellentét ismétlődik meg.⁹¹

5. Összegzés

Nordau számára, aki utazási kedvétől vezérelve bebarangolta egész Európát, volt az utazásban valami kizárólagos, mert „minden országot és hegyet, amelyek a távolból oly mesésen kéknek tűntek, közelebről éber homokszínűnek találta, és közeli szemlélésnél poétikai varázsuk elveszett”.⁹² A tapasztalat, az átélt dolgok toleranciát indukáltak, a különböző nemzetek jobb megértéséhez vezettek:

„A különböző európai népekkel való intim közelségben felismerte, hogy ezek mindegyike a kevésbé dicséretes tulajdonságok mellett csak rendelkezik kiválóakkal is, hogy még a jellemének az első látásra taszító vonásai is – a történelmi, éghajlati vagy etnológiai okok

ismeretében – sokkal szimpatikusabb fényben tűnnek fel, és hogy egyáltalán minden népet szeretni kellene, miután az ember behatolt a nyelvébe, irodalmába, múltjába.”⁹³

Az útirajzokat tartalmazó kötet első tárcájában az újságban közölttel ellentétben szintén találhatunk olyan részeket, amelyek az utazás fenomenológiájával foglalkoznak: „Nevezhetjük-e még az utazást a művelődés eszközének? Kitágítja-a még a szellemi horizontot? Megvan-a még az a hatása, hogy előítéleteket romboljon le, és az embereket egy nagyszerű életfelfogásra tanítsa?”⁹⁴ Nordau válasza komor képet fest: „Egy modern utazó számára az ember már nem képezi megfigyelés és vizsgálódás tárgyát”.⁹⁵ Nordau olvasóival saját megfigyeléseit és tapasztalatait kívánja megosztani. Ebből pedig jutott bőven, mert mindvégig azon volt, hogy „lásson, tapasztaljon, tanuljon”. Tette mindezt medikusként és szociálisan érzékeny emberként egyaránt:

„A kórházakban a fületem a betegek mellkasára tettem, hogy megtaláljam panaszuk okát, és hogy enyhítsek ezeken; az utcákon a fületem a nép szívére tettem, feszülten hallgattam nehéz légzését és intim szívverését, megfigyeltem a betegségeit és izgalmait, és ha segíteni nem is tudtam, de éreztem a belső vágyat erre”⁹⁶

A *Pester Lloyd*-ban közölt recenzió szerint⁹⁷ Nordau útirajzai esetében az országokról és emberekről szóló elmés megfigyelések képezik az alapját a valójában irodalmi erényekkel bíró írásoknak. A recenzens kiemeli, hogy a vándorlás során írt „tanulmányok” beépülnek mind egy nemzetpszichológiai, mind egy kultúrtörténeti kontextusba. Ez a módszer jellemzi a legjobban szerzőjének írói egyéniségét.⁹⁸

JEGYZETEK

- 1 Jelen tanulmány alapjául két korábbi írásom szolgál: UJVÁRI HEDVIG: Max Nordau útirajzai a *Pester Lloyd*-ban. *Médiakutató*, 2004. ősz. 151–164. és UJVÁRI HEDVIG: Az 1873-as bécsi világkiállítás a *Pester Lloyd* hasábjain. *Magyar Könyvszemle*, 2004. 2. sz. 174–184.
- 2 Eredeti címek: *Die conventionellen Lügen der Kulturmenschheit* és *Entartung*.
- 3 Nordau pesti éveire lásd UJVÁRI HEDVIG: *Max Nordau pesti publicisztikája 1867–1880*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2003, ELTE Germanisztikai Intézet.
- 4 1873 áprilisa és novembere között mintegy száz írása jelent meg, szinte a lapban egy évtized alatt közölt mennyiség fele.
- 5 Weltausstellung. Finale. *Pester Lloyd*, 1873. november 7. 256. sz. melléklet.
- 6 SCHULTE, CHRISTOPH: *Psychopathologie des Fin de siècle. Der Kulturkritiker, Arzt und Zionist Max Nordau*. Frankfurt am Main, 1997, Fischer. 66.
- 7 Eine Stunde bei Andersen. *Pester Lloyd*, 1874. május 5. 104. sz. melléklet.
- 8 Das Alterbild. *Pester Lloyd*, 1867. november 9. 263. sz. 2.
- 9 A lap történetéhez lásd UJVÁRI HEDVIG: Die Geschichte des *Pester Lloyd* zwischen 1854–1875. I–II. *Magyar Könyvszemle*, 2001. 2. sz. 189–203. és 3. sz. 318–331.
- 10 *Pester Lloyd*, 1867. december 12. 291. sz. 2.
- 11 *Pester Lloyd*, 1867. december 21. 299. sz. 2. Mivel a névváltoztatás miatt több félreértés adódott, ezért ezt a közleményt még kétszer megismételték. Lásd *Pester Lloyd* 1867. december 25. 302. sz. 2 és december 27. 303. sz.
- 12 Az 1828-ban Pesten született Falk Miksa már fiatalon, 1843-ban megjelentetett fordításokat és színikritikákat az *Ungar* és a *Der Spiegel* című lapokban. 1848 Bécsben érte, ahol a *Studenten-Courier* és a *Der Freimüthige* című lapokba írt. Húsz évesen már vezércikkeket adott az *Oesterreichische Zeitung*-nak, majd a lap betiltása után a *Wanderer* munkatársa lett, amely Falk alatt vált vezető politikai napilappá. Írt továbbá a *Figyelmezőnek*, a *Pesti Napló*-nak, a *Magyar Sajítónak*, a *Budapesti Hírlapnak*, majd 1867-től haláláig neve egybeforrt a *Pester*

Lloyd dal.

- ¹³ An die geehrten Leser des „Pester Lloyd“ és két másik, cím nélküli írás. *Pester Lloyd*, 1867. december 21. 299. sz. 2.
- ¹⁴ *Pester Lloyd*, (esti kiadás) 1875. június 21. 139. sz. 2. Meghagytam a nevek eredeti írásmódját – U.H.
- ¹⁵ Szerellem bolondjai (1868), A kőszívű ember fiai (1869), Eppure si muove (És mégis mozog a föld, 1871), Az arany ember (1872), A jövő század regénye (1873), Az ember, aki mindent tud (1874), Egész az északi polusig! Vagy: mi lett tovább a Tegethoffal? Regény egy hajón hátramaradt matróz feljegyzése után (1875), Az élet komédiásai (1875).
- ¹⁶ [Falk]: Fünfundzwanzig Jahre: 1854–1879. *Pester Lloyd*, 1879. január 1. 1. sz. 2.
- ¹⁷ Lásd: ANNA und MAX NORDAU: *Erinnerungen. Erzählt von ihm selbst und von der Gefährtin seines Lebens*. Lipcse – Bécs, 1928. 42, valamint Christoph Schulte: *i. m.* 57. Mint a lap állandó munkatársa 200 forintot keresett havonta. Bécsben egy elsőosztályú szálloda alig került többre napi két forintnál. Vö.: *Erinnerungen*, 42.
- ¹⁸ A világiállításról lásd: JUTTA PEMSEL: *Die Wiener Weltausstellung von 1873: das gründerzeitliche Wien am Wendepunkt*. Wien–Köln, 1989, : Böhlau.
- ¹⁹ Pemsel: *i. m.* 81.
- ²⁰ *i. m.* 10.
- ²¹ *i. m.* 36.
- ²² Schulte: *i. m.* 57.
- ²³ Vom Ausstellungsplatze I. *Pester Lloyd*, 1873. április. 13. 86. sz. melléklet. (A továbbiakban az esti lapszám jelölésére: (A).); Vom Ausstellungsplatze II. *Pester Lloyd*, 1873. április. 16. 87. sz. melléklet.; Vom Ausstellungsplatze. *Pester Lloyd*, 1873. május 1. 100. sz. 2.
- ²⁴ HORST BELKE: Gebrauchstexte. In *Literarische Gebrauchsformen*. Grundstudium Literaturwissenschaft. Hochschuldidaktische Arbeitsmaterialien, Bd. 9. Düsseldorf 1973. 110–112.
- ²⁵ ALMUT TODOROW: *Das Feuilleton der „Frankfurter Zeitung“ in der Weimarer Republik. Zur Grundlegung einer rhetorischen Medienforschung*. Rhetorik-Forschungen, Bd. 8. Tübingen 1996. Főleg 1–82.
- ²⁶ Wiener Weltausstellung. Die Fremden in Wien. *Pester Lloyd*, 1873. május 10. 108. sz.
- ²⁷ Wiener Weltausstellung. Vierzehn Tage nach der Eröffnung. *Pester Lloyd*, 1873. május 16. 113. sz. melléklet.
- ²⁸ Wiener Wochenchronik. *Pester Lloyd*, 1873. május 18. 115. sz. melléklet.
- ²⁹ Der Czar in Wien. *Pester Lloyd*, (A) 1873. június 3. 126. sz. melléklet.
- ³⁰ Der Czar in Wien. V. *Pester Lloyd*, (A) 1873. június 7. 130. sz. 1.
- ³¹ Die Kaiserin von Deutschland in Wien. *Pester Lloyd*, 1873. június 29. 148. sz. 2. melléklet.
- ³² Der König von Italien in Wien. IV. *Pester Lloyd* 1873. szeptember 21. 217. sz. 2.
- ³³ Der Kaiser von Deutschland in Wien. *Pester Lloyd*, (A) 1873. október 20. 241. sz. 1–2.
- ³⁴ Der Kaiser von Deutschland in Wien. *Pester Lloyd*, 1873. október 22. 243. sz. 2.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ Der Kaiser von Deutschland in Wien. *Pester Lloyd*, 1873. október 21. 242. sz. 2.
- ³⁷ Wiener Weltausstellung. Deutschland. *Pester Lloyd*, 1873. szeptember 13. 210. sz. melléklet.
- ³⁸ Wiener Weltausstellung. Die Niederlande. *Pester Lloyd*, 1873. október 3. 227. sz. 2–3.
- ³⁹ Wiener Weltausstellung. Italien I. II. *Pester Lloyd*, 1873. október 14. 236. sz. melléklet és 1873. október 18. 240. sz. melléklet.
- ⁴⁰ Uo. 236. sz.
- ⁴¹ Wiener Weltausstellung. Frankreich II. *Pester Lloyd*, 1873. október 31. 251. sz. 2–3.
- ⁴² Wiener Weltausstellung. Persien und Rumänien. *Pester Lloyd*, 1873. augusztus 6. 180. sz.

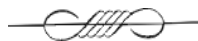
2–3. Fordítás az tőlem, U.H.

- 43 Wiener Weltausstellung. China I. *Pester Lloyd*, 1873. július 24. 169. sz. melléklet.
- 44 Wiener Weltausstellung. Ungarn im Industriepalaste. I. *Pester Lloyd*, 1873. május 27. 121. sz. melléklet.
- 45 Uo.
- 46 Wiener Weltausstellung. (Nach der Preisverleihung.) *Pester Lloyd*, 1873. augusztus 28. 197. sz. 2.
- 47 Wiener Wochenchronik. *Pester Lloyd*, 1873. augusztus 17. 189. sz. melléklet.
- 48 Uo.
- 49 Wiener Weltausstellung. Die Finale. *Pester Lloyd*, 1873. november 7. 256. sz. 3. és melléklet.
- 50 Uo.
- 51 Vom Fürsten Bismarck. *Pester Lloyd*, 1874. március 22. 69. sz. 3 és melléklet.
- 52 Uo.
- 53 A továbbiakban csak KA jelzéssel, kötet számmal (I, II) és lapszámmal utalok az aktuális vonatkozásokra.
- 54 *Von Berlin nach St. Petersburg*. In KA, I, 12.
- 55 Petersburger Briefe. I. Von Berlin nach Petersburg. *Pester Lloyd*, 1874. február 18. 41. sz. 2–3 és melléklet.
- 56 Uo.
- 57 Uo.
- 58 Uo.
- 59 Petersburger Briefe. VI. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. *Pester Lloyd*, 1874. február 21. 44. sz. 3.
- 60 Petersburger Briefe. VII. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. *Pester Lloyd*, 1874. február 22. 45. sz. 3.
- 61 Die Butterwoche in St. Petersburg. *Pester Lloyd*, (A) 1874. február 23. 43. sz. 1.
- 62 Petersburger Briefe. VIII. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. *Pester Lloyd*, 1874. február 24. 46 sz. 3 és melléklet.
- 63 KA, I, 56–62.
- 64 KA, I, 35–46.
- 65 Uo., 39.
- 66 Im russischen Rom. *Pester Lloyd*, (A) 1874. március 2. 49. sz. 2 és *Franz Josef in Moskau*. *Pester Lloyd*, 1874. március 3. 3 és melléklet.
- 67 KA, I, 70–71.
- 68 *Im russischen Rom*. In: KA, I, 75.
- 69 Egy hajóút alkalmával Andersen néhány napot Mohácson és Pest-Budán töltött. Lásd *Világirodalmi Lexikon* I. kötet. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó. 293.
- 70 *Durch Seeland*. In: KA, I, 94–95.
- 71 Uo.
- 72 *Der Deutschenhaß und seine Gründe*. In: KA, I, 123–136.
- 73 Uo., 129.
- 74 Uo.
- 75 KA, I, S. 137–146.
- 76 Isländische Briefe. II. Die Faaröer. *Pester Lloyd*, 1874. augusztus 9. 183. sz. 3 és melléklet.
- 77 Isländische Briefe. V. Die Tausendjahr-Feier. *Pester Lloyd*, 1874. október 10. 233. sz. melléklet.
- 78 Isländische Briefe. VII. Das Lager zu Thingvellir. *Pester Lloyd*, 1874. október 21. 242. sz. 2–3.
- 79 Uo.

- ⁸⁰ Fremde in Paris. *Pester Lloyd*, 1875. január 13. 9. sz. melléklet.
⁸¹ Uo.
⁸² *Provinzialbriefe aus Frankreich. Durch Burgund.* = *Pester Lloyd* 1875. április 25. 95. sz. 3 és melléklet.
⁸³ Uo.
⁸⁴ *Provinzialbriefe aus Frankreich. Der Kommunismus in Frankreich.* *Pester Lloyd*, 1875. május 30. 122. sz. melléklet.
⁸⁵ Uo.
⁸⁶ *Provinzialbriefe aus Frankreich. Aussichten.* *Pester Lloyd*, 1875. június 8. 129. sz. melléklet.
⁸⁷ Uo.
⁸⁸ Uo.
⁸⁹ Uo.
⁹⁰ *Die Heimat der Troubadours.* In: *KA*, II, 208.
⁹¹ *KA*, II, 219.
⁹² *KA*, előszó.
⁹³ Uo.
⁹⁴ *KA*, I, 4.
⁹⁵ Uo. 6.
⁹⁶ *KA*, II, 349.
⁹⁷ Dr. ADOLF DUX: Vom Kreml zur Alhambra. *Pester Lloyd*, 1879. december 23. 352. sz.

BILD ANNAMÁRIA

A Mainzer Zeitung tudósításai a magyarországi forradalomról (1848. március–október)



Előszó

2002 márciusától az Erasmus-ösztöndíj keretén belül egy évig a mainzi Johannes Gutenberg Egyetemen Buchwissenschaft tanszékén tanultam. Itt nyílt lehetőségem a korabeli cikkek tanulmányozására, megvizsgálni miként vélekedtek Magyarországról és a 1848-49-es eseményekről. A hazánkról szóló cikkek végül a városi könyvtárban leltem. Itt a katalógusban kétféle újságot találtam, amelyik a forradalmunkról tudósított. Az egyik az 1848-as Mainzer Zeitung, amelyik szinte heti rendszerességgel számolt be a hazánkban folyó történésekről, a másik az 50 évvel később Mainzer Anzeiger nevet viselő újság, amelyik néhány számában megemlékezik a '48-as magyarországi eseményekről. Végül a Mainzer Zeitung tanulmányozása mellett döntöttem. Az újság mivel már több mint 150 éves, így csak mikroformátumú dokumentumként tekinthettem meg.¹

Bevezetés

A német területeken az 1830-as években a polgári mozgalmak jelentősége megnőtt. Ismét előtérbe kerültek az alkotmány bevezetésének kérdései, s a nyugtalanságtól tartó kisebb államok több helyütt engedményre kényszerültek.² Itt-ott gyengült a cenzúra és szabadabb mozgást kapott a sajtó.

1832 tavaszán jöttek létre Pfalz területén, és terjedtek el futótűzként az ún. sajtóegyesületek (pontosabban: a sajtó és a haza egyesületei). Rövidesen ez lett a német liberálisok legfontosabb mozgalma. Tagjai között ott volt Heinrich Heine is. A mozgalom mindenekelőtt a szabad véleménynyilvánítást, a lengyel emigránsokkal való együttműködést és a politikai üldözöttek támogatását tűzte zászlajára. A polgári ellenzék legjelentősebb megmozdulására ugyancsak Rheinpfalzban került sor. Pfalz területén, 1832 nyarán ostromállapotot hirdettek ki, szigorították a cenzúrát, és betiltották a politikai egyesületeket. 1834-ben további intézkedésekre került sor a sajtócenzúra megszigorítása érdekében, és az egyetemi tanárok és diákok ellenőrzését is hatékonyabbá tették.³ Németországra ismét a despotizmus sötétsége borult.

1840-es években a liberális oppozíció vezetésében a porosz rajnai burzsoázia kezdett hangadóvá válni. A rajnaiak alapították meg ezeknek az éveknek az egyik legjelentősebb sajtóorgánumát a Rheinische Zeitungot is, amelyet Karl Marx szerkesztett. IV. Frigyes Vilmos még 1843-ban megtagadta az alkotmány elfogadását.⁴ 1848 elejére forradalmi helyzet alakult ki a német államokban. A porosz burzsoázia alkotmányos jogokat követelt. Márciusra az udvar végül engedményekre határozta el magát. A német térségben ekkor mindenütt sajtószabadságot, egyesülési és gyülekezési szabadságot követeltek.⁵

Ekkoriban Magyarország ügyeivel is sokat foglalkoztak, mivel saját sorsukat a magyar nép sorsában vélték felfedezni. Számukra a magyarok a szabadságvágyat az elnyomás elleni tiltakozást jelentették.

„Lóra nőtt és lovagias, nemes arcélú úri nép, mely örömet leli a harcban, mulatságban, cigányozásban. A háttérben ott terjed el a „puszta”, mint a magyar nép egyetlen tájformája, ahol igazán otthon van, a végtelen síkságon, a vad ménések között, átadva magát a harcias műltba merengő érzelmeinek.”⁶ – állapította meg Eckhardt Sándor, „A magyarság külföldi arcképe” című 1939-ben megjelent tanulmányában.

A mainzi újság történetéről kevés dokumentum áll a rendelkezésünkre. A mainzi sajtó 1771-ben, mint Mainzische privilegirte Zeitung alapult. Később jelen volt a közéletben, mint Mainzer National-Zeitung, Privilegirte Mainzer Zeitung, Mainzer Zeitung és Neue Mainzer Zeitung is. Tudomásunk van róla, hogy 1814-ben Weizel vezette a lapot 1816 közepéig, ezután egy tehetséges ifjú, Friedrich Lehne lépett a helyébe, aki fontosnak tartotta nemcsak a hazai, hanem a külföldi ügyek tudósítását is.⁷ 1822-ben már, mint Anzeigerblatt der Mainzer Zeitung folytatódott. Az újság 1835. január 1-jén újra fölvette immáron hatodjára a Mainzer Zeitung nevet, ezen a néven működött 1850. november 16-ig. A lap általában 7-8 oldalas volt, és a külföldi tudósításokat az utolsó oldalon közölte. Rendszeresen írtak még Itáliáról, Spanyolországról, Oroszországról, Lengyelországról és Európán kívüli államokról is.

Magyarországi tudósításait általában más nagyobb újságok közléseiből vette. A leg többjét két nagy német lap az Allgemeine Zeitung és a Deutsche Allgemeine Zeitung híradásaiból.

Az Allgemeine Zeitungot J. E. Cotta alapította 1798-ban Tübingenben. 1807-től Augsburgban jelenik meg. Rendszeresen publikáltak benne német „klasszikusok” is.⁸

A Deutsche Allgemeine Zeitungot 1837-ben alapította F. A. Brockhaus kiadó, mint lipcei Allgemeine Zeitungot, 1843-tól van jelen, mint Deutsche Allgemeine Zeitungot. Ez a nemzeti liberális újság tiltott volt Poroszországban. 1879-ig maradt fenn.⁹

Ezeket a lapokon kívül rendszeresen tudósítottak az 1764 óta kiadott német nyelvű Pressburger Zeitungból, a Pesti Hírlap ellensúlyozására megalapított, Glatz Ede, majd jún. 1. – okt 5. között Hugo Albert szerkesztésében és Landerer és Heckenast kiadásában megjelenő Pesther Zeitungból, ezenkívül a National Kurirból és az Allgemeine Österreichische Zeitungból, ami különösen veszélyes, szívós ellenfele volt az új önálló Magyarországnak, hiszen élesen elítélte a magyar kormány és főleg Kossuth politikáját.¹⁰

A Mainzer Zeitung híradásai

Az első cikk március 6-ról, és egy előző nap kitört bankjegybotrányról számolt be. Az újságíró szerint állami bankcsőd várható, az emberek panéi félelem lett úrrá, mindenki akarja váltani pénzét Budán ezüstre.¹¹ Ez a tudósítás azért is figyelemre méltó, mert Kossuth híres, 1848. március 3-án elhangzott felirati javaslata is a birodalom kedvezőtlen pénzügyi helyzetére reflektál.

A következő közlés már március 15-re vonatkozik, és az azt követő napokra. E szerint Magyarország két napja egy forradalmat élt át, ami nem az utcákon polgárvérrel, hanem törvényhozás épületében zajlott.¹² Ekkor még, mint tervről írnak az önálló magyar minisztérium léteről, amelyik az országgyűlés többségével kormányoz. Tudósítanak továbbá átfogó népképviselletekről, sajtószabadságról, nemzetőrseregről, esküdtbírásról és az egyesülésről Erdéllyel. Megtudjuk, hogy elfogadták Kossuth javaslatát a közteherviselésről és a városok gyűléseinek nyilvános szavazati jogáról. Részletesen tájékoztat, hogy a pozsonyi fiatalok fáklás felvonulással, ezer torokból jövő éljenzéssel és díszlövésekkel várták Kossuthot. Helyesen március 17-re datálja az újság, hogy a király a magyar küldöttségnek minden óhaját teljesítette, István nádort teljhatalommal ruházták föl, és ő Batthyány Lajos grófot nevezte ki miniszterelnökké. A pesti forradalom és az örömteli fordulat után az ország visszatért a törvényes útra.¹³ Név szerint közli a „rend fenntartására választott állandó választmány” tagjait, majd szinte szó szerint a 12 pontot, aminek nagyobb részét – a tudósító véleménye szerint – a nemzet már 1790 óta elő akarta terjeszteni.

Március 19-én a cikk írója már sajtószabadságról, nemzetőrseregről, felelős minisztériumról, és az egész magyarországi alkotmány átalakításáról tudósított. Ebben a cikkben számol be egy szomorú eseményről is, a pozsonyi zsidóüldözésről. Kossuth hívei fáklás menettel vonultak fel a zsidók bántalmazása és tulajdonuk felégetése ellen. Maga Kossuth is a zsidókkal való testvéri barátságra intett.¹⁴

Magyarországról szóló áprilisi tudósítás arányában kevesebb van, májusban kezdtek újból rendszeresen cikkeket közölni rólunk. Az újság május 29-én a mainziaikat arról tájékoztatta, hogy a magyarországi minisztertanács az első népképviselői országgyűlés összehívását ez év július 2-ra tervezte, melyre a meghívókat már szét is küldték.¹⁵

Egy plakáton a minisztérium önkéntes adományokra, és a veszélyben levő anyaföld védelmére hívja fel a figyelmet. Az utcákon önkéntes csapatokat toboroznak. Tudomást szerzünk arról is, hogy Ignaz Lederer magyarországi főhadparancsnok és helyettese ellen a hatóságok eljárást folytatnak, de a május 10-i macskazenéről nincs szó. A Bánságról nyug-

talánító híreket közölt a lap. A szerbek Karlócánál gyülekeztek, a királyi biztost Csernovics Pétert, a megye főispánját árulónak mondták, karlócai érseket (Rajaëiaot) megfosztották méltóságától. Supljikac „generálist”, aki valójában császári királyi ezredes, és akkoriban az Itáliában állomásozó haderőnél szolgált, vajdájukká választották. A tudósításba itt hiba csúszott, hiszen a szerb nemzeti gyűlés nem fosztotta meg Rajaëiaot a méltóságától, hanem éppen ellenkezőleg, pátriárkává választották.

Hrabovszky János altábornagy szlavóniai főhadparancsnok haderejét túl gyengének tartotta, hogy fegyveres erővel Horvátország bánja Jellaëia tábornok ellen fel tudjon lépni, ezért megegyezésre törekszik a bánnal. Hrabovszky a bécsi kormány felhatalmazása nélkül semmibe sem kezdhet bele – véli a tudósító. Ez utóbbi állítás téves, mivel a május 7-én kelt királyi kézirat a Magyarországon állomásozó császári királyi csapatokat a magyar hadügy-minisztérium alá rendelte.

Az újság az olvasókat arról is tudósítja az Allgemeine Österreichische Zeitung alapján, hogy a magyar minisztérium két kivételes tehetségű és meggyerő férfit küldött a Majnamenti Frankfurtba, hogy Magyarország Németországhoz fűződő szövetségét, valamint a kölcsönös érdekek egyeztetését megalapozzák.¹⁶ Az újság ekkor még név szerint nem említi Szalay László és ifj. Pázmándy Dénes nevét, akik a minisztertanács felhatalmazásával indultak útnak. Júniusban a két magyar követ, Pázmándy és Szalay nagy aktivitást fejtett ki a frankfurti képviselők informálásával, a magyar helyzet ismertetésével, egy szövetségkötési ajánlat jelzésével, amelyet Frankfurtban egyhangúlag helyeseltek.¹⁷

Ausztriának az alkotmányos államok körébe való belépése változást jelent külpolitikai téren is. Az eddig, Franciaországgal szemben ellenséges politikát fel kell, hogy váltsa – a lap szerint – az Oroszországgal való versengés. Németországnak támogatnia kell Ausztriát balkáni érdekei érvényesítése során. Ez az elemzés arra utal, hogy a német közvélemény egy jelentős része a magyar liberális elithez hasonlóan ez egységes Németországra alapozta külpolitikai elképzeléseit.

A császár Bécsből Innsbruckba történt menekülése miatt kialakult zűrzavaros időszakban is nagyon fontos Magyarország Ausztriához fűződő baráti hozzáállása. Ezáltal közvetve Magyarország nyomatékos eszköz a német elemek fenntartására Ausztriában, és egyúttal erőteljes gátat emel a császárság elszlávosítása és a szlávok Németországba való betörése ellen.

Május 29-én horvátországi eseményekről ad hírt a Mainzer Zeitung, egyúttal közli, hogy a magyar királyi kormánybiztost, Hrabovszky János bárót Eszéken és Vukováron éljenzéssel és fáklyásmennettel fogadták. A szlavóniaiak elmondták, hogy Magyarországgal barátságban és törvényes szövetségben akarnak maradni.¹⁸

E napon érkezett egy levél Konstantinápolyból, amely biztosította a magyarokat a horvátok és a pánszlávizmus elleni török szövetségről. A horvátok a kiáltványukban leírták, hogy céljuk a Duna-menti fejedelemségeket a délszláv királyságba bekebelezni, ezzel kiváltották a Porta haragját.

A június 9-i cikk tudósítja, hogy június 1-jén a hadügyminiszter, Mészáros Lázár vizsgálatot rendelt el azon tisztek ellen, akik kiáltványban tudatták, hogy a császárhű horvátok ellen nem akarnak harcolni. Kolozsvárról is tudósít a lap, miszerint május 29-én összeült erdélyi népgyűlés az Uniót elismerte.¹⁹

Június 7-én az újság biztos forrásból tudni véli, hogy a császári család június 16-án szándékozik Magyarországra jönni. Az utat Stájerországon keresztül Bécset kikerülve teszik meg. Az uralkodó a nyarat a Pest közelében fekvő, Grassalkovich-kastélyban, Gödöllőn

szándékozik eltölteni, ahol Mária Terézia is a veszélyes időkben élt.²⁰ Mint tudjuk, erre az utazásra sohasem került sor.

Június 19-én a Mainzer Zeitung először közöl tudósítást a polgárháborús erdélyi állapotokról. Erdélyben a felkelő havasalföldi parasztok és székely csapatok között összecsapásra került sor, amely során 14-en meghaltak és 40-en megsebesültek. A bátor székely csapatokból jelenleg 12 000 ember Szegednél áll harcra készen.²¹ Német sajtóforrásokra támaszkodva az újság úgy véli, támadás esetén Mészáros Lázár hadügyminiszternek kell a székelyek érére állni, mert más magyar tábornokban a katonák nem bíznak. Eközben egy bukovinai levél hozta a hírt, hogy június 3-án 10 000 orosz katona lépte át a határt.

Június 17-én érkezett Ungerhofer tábornok Zimonyból, és megerősítette azt a hírt, hogy Szerbia fejedelme egy katonai kordont emel a magyar határnál, s minden érintkezést megszüntetett evvel a területtel. Az illír felkelés növekszik, a kormány szükségesnek látta, hogy a környező megyékben 40 000 nemzetőrt tíz napon belül mozgósítsanak, ezen kívül két reguláris katonából álló tábort szervezzenek Eszéken és Szegeden.²²

Június 19-én tudósít az újság a Magyarországon megjelenő Nemzeti újság alapján, hogy az orosz és az osztrák konzul közreműködésével Karlócánál három napos fegyverszünetet írtak alá a szerbek és a magyarok. Jellaëia helyére Gyulai Ferenc ezredest nevezték ki, aki magyar volt.²³

Június 20-án István főherceg nádor gróf Széchenyi István kíséretében ismét Innsbruckba utazott, a szörnyű horvát felkelés lehetőség szerinti vértelen elfojtása céljából.²⁴ A tudósítás nem közölte, hogy báró Eötvös József is elkísérte a nádort.

A szerbek egy küldöttséget küldtek Innsbruckba, amely Hrabovszky Péterváradról történő eltávolítását, Rajaëia pátriárka és Jellaëia bán felszerelésének erősítését és Stevan Supljikac ezredes korlátlan hatalommal történő felruházását kérte.

Július 19-én beszámolt az újság a Lánchídnál történt balesetről. Már egy ideje azon dolgoztak, hogy a 12 tartóláncot egy gőzgép segítségével mozgatott csigassorral felhúzzák. Tizenegy láncot sikerült e módon sikeresen felhúzni, s tegnap kellett volna a tizenkettedik és egyben az utolsó láncot is a helyére tenni. A hatalmas, több ezer mázsa súlyú vastömeget már majdnem a kellő magasságba emelték, s a mű már majdnem kész volt, amikor az emelő csiga egyik gyűrűje elpattant és a hatalmas lánc iszonyatos robajjal az alatt található talpazatként szolgáló pontonra zuhant, szét törve, összenyomva azt. Számos személy tartózkodott nézőként a munkahídon, ők azonban szerencsésen megmenekültek.²⁵ A tudósítás nem számol be arról, hogy Széchenyi fiaival együtt a hajóhídon figyelte az eseményeket. Lánchíd építésének előrehaladása szemében a nemzeti felemelkedés szimbólumává vált. A Dunából kiúszó Széchenyit elfogta a kétség, az eseményeket úgy magyarázta, hogy ahogyan a híd befejezését a sors gátolja, úgy a nemzet felemelkedését is természetfeletti erők akarják az utolsó pillanatban akadályozni.²⁶

A Délvidékről nyugtalanító hírek érkeztek, a magyarok súlyos vereségeket szenvedtek el a szerbektől. Gróf Bechtold generálist, aki július 14-én a felkelő tábort Szenttamásnál megtámadta, visszaverték. Óbecség kellett visszahúzódnia, és jelenleg is szükségesnek érzi, hogy a visszavonulást fontolgassa. Az ellenség sokkal szörnyűbb, mint gondolták, sokkal több és jobban felszerelt ágyúik vannak. Bechtold generális segédtisztjét Mészáros hadügyminiszterhez küldte, hogy értesítse a katonaság és a lövegek megerősítésének szükségéről. Pesten a hírek igen nagy megdöbbenést váltottak ki, hiszen elszállt az a reményük, hogy a szerb felkelést egyetlen csapással elfojtsák. Sokkal inkább egy sötét nemzetiségi háború állt előttük.²⁷ Az

támogatta a döntést, mert a horvátok és szerbek minden nap egyre jobban veszélyeztetik Magyarországot.²⁸

A cikk szerint Kossuth úgy gondolta, hogy Magyarországnak jelen helyzetben az osztrákok barátságát kell keresni. Hazánk nem csak attól fél, hogy Ausztria a délszláv helyzetben semleges marad, hanem, hogy nyíltan az ellenség pártjára fog állni. A tudósítás jól mutatja, hogy az első pillantásra logikátlan döntésnek mélyebb okai is vannak.

Egyrészt a bécsi kormány szerint a Pragmatica Sanctio alapján a Batthyány-kormány feladata a közös védelmi kötelezettség, melyet hivatalba lépése óta az udvar sürgetett. Ugyanehhez a feltételhez kötötte az uralkodó a magyar miniszterelnök május végén és június elején előterjesztett kérvények teljesítését, hogy V. Ferdinánd székhelyét Bécsből Budára helyezze át.²⁹ Az utolsó tényező pedig, amint a lap is utalt rá, hogy Jellačić 10000 katonát ígért Bécsnek Itáliába. A jó viszony fenntartása Béccsel, most, hogy az országban polgárháború dúlt, s hogy Horvátországgal teljesen megromlottak a kapcsolatok, még inkább fontossá vált. Kossuth hangsúlyozta, hogy e megajánlás célja, hogy nyomást gyakoroljanak az olaszokra: üljenek végre tárgyalóasztalhoz.³⁰

A cikkből kiderül, hogy Kossuth a segítséget bizonyos feltételekhez kötötte, de ezeket nem részletezi. Sem azt, hogy előbb Magyarországon kell helyreállnia a belnyugalomnak, sem pedig azt, hogy a sereget nem lehet az olasz nép szabadsága ellen felhasználni.

„...Világosan megjegyezni kívánja, mikép az ellen, hogy ezen ígélet a lombard-velencei olasz nemzet elnyomásbani részvétét szándokára magyaráztassék, nyíltan tiltakozik, s ez ügyben csak arra lehet a fentebbi esetben segédkezet nyújtani hajlandó, hogy a lombard-velencei nemzettel olly béke s egység megkötése eszközöltessék, melly egy részt őfölsége méltóságának, más részt az olasz nemzet jogainak, szabadságának, s méltányos kívánatainak egyaránt megfelel.”³¹

A határozatnak konkrét következményei nem lettek, mivel 1848. július 25-én a császári hadak Custozánál legyőzték az olaszokat, s így az udvar nem szorgalmazta tovább hazánk részvétét az itáliai eseményekben.

A július 30-i tudósítás a magyar és a bécsi minisztériumok közötti feszültségekről számol be. Kossuth, aki az itáliai segítségnyújtással kapcsolatos határozatot érvénybe léptette, népszerűségét eljátszotta, és már az előző cikkben szerepelt feltételek miatt, a bécsi minisztériumot sem elégítette ki. A pénzügyminiszter kétértelmű szerepe miatt, megjelentette újságja a Kossuth Hírlapjának utolsó számát, melyben a bécsi minisztérium ellen szólal föl.³²

„A lapok mult számainak egyikében a szerkesztő úr azt jósolá, hogy a bécsi urak a dolgot törésre viszik.

Mély fájdalommal mondom – úgy látszik igaza van.”³³

Augusztus 16-án az újság a Deutsche Allgemeine Zeitung alapján egy ismeretlen katona által írt magánlevelet közöl, aki Verbász és Szenttamás között fekvő táborban él csapatával.

Július 19-én érkeztek meg, és táboroztak le ezen a helyen. Leírja, hogy Szenttamás a rácok főállása, ahol 15000 emberre becsült erőt gyűjtöttek össze. Bizakodóan írja továbbá, hogy itt tartózkodásuk fő célja, hogy az ostromot megszervezzék. Aznap érkeztek még ágyúk és jól felszerelt nemzetőrök, akiket a vármegyéből küldtek. Szenttamás újabb támadását a levél írója augusztus 5-re és 6-ra becsüli, de jelenleg még az előkészületekkel foglalkoznak.

Ezt követően részletesen beszámol mindennapjairól, a szolgálatról, és a hatalmas hősről, amely az egész táborra nyomasztóan hat. Naponta fognak el, és akasztanak fel

lázadókat. Levelében azt is tudja, hogy Csernovics Pétert leváltották, és a királyi biztos Szentkirályi Mór lett, aki egyidejűleg lovaskapitány a nemzetőrseregükben. Tőle az emberek sokat várnak.³⁴ Levelét tervekkel zárja, miként foglalják el Szenttamást, és hogyan haladnak tovább.

A cikk továbbá egy augusztus 8-i tudósítást közöl, miszerint István főherceg aláírt egy dekrétumot, melyben Josip Rajačić karlócai metropolitát felfüggesztette egyházi méltóságából, és helyébe ideiglenesen Athanackovits Plato bácskai püspököt nevezte ki.³⁵ Athanackovits 1839-ben budai, 1848. június 20-án bácsi püspök lett. Színleg a magyar kormányhoz hajlott, és Rajačić érsek ajánlatára báró Eötvös József a görög keleti vallásügyi szakosztály élére állította.³⁶

Az újságból továbbá megtudjuk, hogy az előző napi (augusztus 7.³⁷) képviselőházi ülésen Mészáros Lázár hadügyminiszter elmondta, hogy személyesen a harcok színhelyére akar menni, hogy valamennyi előkészülettel és diszpozícióval maga foglalkozzon.³⁸ A Deutsche Allgemeine Zeitungból átvett tudósítás szerint a ház ezt a hírt tetszéssel fogadta, és engedélyezte a hadügyminiszternek elhalasztani az újoncozásra vonatkozó törvénytervezet tárgyalását.

Ugyancsak ebből a cikkből értesülünk arról, hogy tegnap (augusztus 5.³⁹) óta van forgalomban a magyar egy és két forintos bankó. Az újság tudni véli, hogy az ezüstpénz hiánya máris nagy, és a 20 forintos bankó ársíója már romlott. Körülbelül 12 millió forint magyar bankjegy van forgalomban, amely tökéletes fedezettel rendelkezik.

Az újság a mainzi lakosságot augusztus 19-én arról tájékoztatta, hogy István főherceg augusztus 11-én váratlanul Bécsbe utazott, mely számos találgatásra ad okot. Nagy figyelemmel kísérik annak a hírnek a bebizonyítását, hogy Franciaország beavatkozott-e Itália ügyébe.

Az újságíró arról is tudósít, hogy báró Eötvös József vallásos iskoláztatás megmaradásának javaslata megbukott.⁴⁰ A hír nem teljesen pontos, ugyanis a már július 24-én betervezett oktatási reform augusztus 3-án került a ház elé, ahol többnyire el is fogadták. Nagyobb vita csak a felekezeti iskolák körül robbant ki. A határozatot többen úgy értelmezték, hogy megtiltja a felekezeti iskolák állítását, ami sem a kormánynak, sem az országgyűlési többségnek nem állt szándékában.⁴¹ Ezért Pázmándy Dénes mint képviselő visszatért a már letárgyalt részhez, és javasolta, hogy egyes felekezetek, ha a többségük úgy akarja, saját erejükből állítsanak iskolát.

A képviselőház végül nagy többséggel elfogadta a javaslatot. A Mainzer Zeitung eddig alaptalannak véli a hírt, miszerint a vallás és közoktatás miniszter, báró Eötvös József tárcáját átadni szándékozik a képviselőház elnökének, Pázmándy Dénesnek.

A cikk második felében a Pressurger Zeitung alapján arról értesülünk, hogy augusztus 8-án érkezett meg a magyar miniszterelnök küldöttje Jellačić bánhoz, és átadta a hírt, melyben, biztosítják a horvátokat, hogy kisebb kéréseiket teljesítik. A bánt egyúttal arra kéri, hogy legfeljebb tíz napig ne cselekedjen semmit.

Az augusztus 16-i tudósításban elszomorító hírek érkeztek. A román határőr zászlóaljából, amely Erdélyből a szegedi táborba sorozott be, 900 ember és a magyarokkal tartó székelyektől 82 ember titokban megszökött. Erdélyben a marosszéki székelyeknél zavargás tört ki, és a szlovákok magatartása Magyarország északi részén szintén nyugtalanító. A kétségbeesés a magyar ügy felől kezd általánossá válni. Még az aznapi Kossuth Hírlapja is a magyar pénz- és hadügyminisztérium megszüntetésének lehetőségéről szól. Ezt a lehetőséget a lap kétféle módon képzei el. Az egyik, hogy a bécsi minisztérium az illír felkelést annyira fogja

támogatni, hogy Jellaëia végül győztesen bevonul a fővárosunkba, és a kard törvénye által diktál majd. A másik eshetőség, hogy a szlovákok és románok felbujtásával még nagyobb zavart okoznak, egészen addig, míg egy új, „szolgalelkű” pénzügyminisztérium alakul, amely felváltja a jelenlegit, és így a magyar önállóság megszüntetését törvényes úton viszi keresztül az udvar.⁴²

A következő közlés augusztus 21–22-re vonatkozik. Eszerint délután 2 órakor Chorek⁴³ gróf azzal a hírral érkezett a háborús helyekről, hogy a magyarok megtámadták a római sáncokat, és a rácok elverték őket.

A másik téma amivel az újság foglalkozik, hogy a képviselőház ülésén Perczel Mór áru-lással vádolta a katonatisztet a katonai hadműveletek elrendelésénél és kivitelezésénél. Az újság szerint bizonyítékok állnak a rendelkezésére, amelyeket a háznak elő akar terjeszteni. Kérlemzte a ház köréből egy rendkívüli háborús bizottság kinevezését, továbbá korlátlan hatalmú biztosok kiküldését a táborba az áru-lók kivizsgálására és büntetésük kiszabására.⁴⁴

„Perczel Mór képviselő indítványt tevén az iránt, hogy miután a szenttamási ostrom tegnapelőtt a lázadók által visszaveretett, az ottani történetekről kihallgatván a ház előbb Szentkirályi Mór kormánybiztost, kebeléből a hadnak vezényletére megbizandó teljhatalmu biztosokat küldjön ki.”⁴⁵

Személyesen a hadügyminisztert sokra becsüli, de a háború tárcáját szívesen látná más kezében. Ezzel közvetett módon a hadügyminisztert megvádolta, aki éppen pár napja tért vissza a magyar tábor szemlájéről. A miniszterek rettentően kikeltek Perczel ellen, akinek azonnali kiutasítását rendelték el, és a bizalmi szavazást a minisztérium felé kabinetkérdéssé tették. Általános nyugtalanság keletkezett, amely az ülés végéig tartott, és a minisztérium megnyugvásával zárult. Az ülés folyamán azonban láthatóvá vált, hogy a miniszterek többsége egy mély áru-lásban hisz. Kossuth maga indítványozta egy bizottság kinevezését, amely előtt Perczel a bizonyítékait feltárhatja, a miniszterek többsége azonban elvetette ezt.

A tudósító úgy véli, hogy Kossuth csillaga leáldozóban van, ez a rendkívüli éjszakai ülésen is megnyilvánult. Ezt a hadügyminiszter arra használta föl, hogy saját toborzási tervét keresztülvigye. Kossuth módosító javaslata a név szerinti szavazáskor alulmaradt. Augusztus 26-án a képviselőház 226:117 arányban elfogadja a katonaállítási törvényjavaslatot. Az újon-cok egy részét a seregredek kiegészítésére fordítják, a többségből önálló honvédszázaljakat alakítanak.⁴⁶

Az augusztus 23-i újságcikk egy szenzációról számol be. Egy királyi rendelet nagy döb-benetet keltett, amelyet az augusztus 14-i országgyűlésen bocsátottak ki, és a képviselőház tegnapi ülésén (augusztus 22.⁴⁷) olvastak fel.

„Olvastatott ő királyi felségének auguszt. 14-én kelt, és a minis-terelnök által a háznak bemutatott kegyelmes leirata melyben a házat értesíti, hogy miután egészsége helyreállván az országlást ismét átvette és Bécsbe visszaérkezett, azon rendkivüli ideiglenes megbizása is megszűnt, mellyel junius 26-án kibocsátott legkegyelmesebb leirata szerint István főherczeg nádor és királyi helytartó mint a királyi felség teljhatalmu képviselőjének azon jogoknak ide-iglenes gyakorlára való hatalmat átadta, mellyek a fennálló törvények szerint a Felső-gnek vannak fenntartva.”⁴⁸

A teljhatalmat a magyar kormány javaslatára, az udvar innsbrucki tartózkodására hivat-kozva kapta meg, politikai háttérében a magyar önállóság erősítése állott.⁴⁹

A tudósító szerint sokan azt hiszik, hogy az említett királyi rendelet István főhercegtől csak a királyi előjogokhoz tartozó szankciós jogot venné el. Az a körülmény azonban, hogy

István főherceget a rendelet csak nádorként, de nem mint királyi helytartót említi, továbbá, hogy a kormányzás alatt, melyet a király maga átvész, nem csupán a törvények jóváhagyása érthető, megalapozza az aggodalmat, hogy itt egy közvetett támadásról van szó, a nádor és királyi helytartó, valamint a magyar márciusi vívmányok ellenében. Az újság úgy látja, hogy egy Budán kormányzó királyi helytartó nélkül Magyarország önálló kormánya elképzelhetetlen. Ha a minisztérium az eddigi keretek közt marad, és a király, ha átvész a kormányzást, az nem jelent mást, mint ami a korábbi helytartótanács volt.⁵⁰

Szeptember 4-én közli az újság, hogy ugyanazon a napon, amikor a magyarokat Szenttamásnál visszaverték, Fehértemplomnál és Strázsánál is kudarcot vallottak. A magyar fegyveresek hátrányukat az osztrák tisztek árulásának tudták be. Név szerint Wolnhoffer vezérőrnagy állítólagos árulása miatt Szenttamásnál kiragadták a magyarok kezéből a már félig kivívott győzelmet. Wolnhoffert a hadügyminiszter leváltotta, és helyébe Bakonyi Sándor ezredest nevezte ki.⁵¹

Mint a Zágrábról szóló hírekből tudjuk, a horvát bán felszólította szlavóniai Verőce és Szerémség megye csapatait, akik eddig Hrabovszky tábornok vezénylete alatt álltak, hogy mostantól magának a bánnak engedelmeskedjenek. A csapatok mindegyike nyomban készen állt a bánhoz átállni. A bán Hrabovszkyhoz intézett levelében kijelentette, hogy a monarchiával szembeni esküje kötelezi arra, hogy a csapatok között fenyegető anarchiának gyorsan az elejét vegye, és azokat a császár szolgálatára az ő parancsnoklata alatt egyesítse.⁵²

A szeptember 6-i cikk írója arról értesít, hogy augusztus 23-án éjfél tájban Batthyány miniszterelnök és az igazságügy-miniszter Deák Ferenc sietősen Bécsbe utaztak.⁵³ Valójában Batthyány és Deák augusztus 27-én éjfél körül indulhattak (a rendőrségi jelentés szerint), ami valószínűsíti, hogy végül nem gőzhajón, hanem gyorskocsin utaztak, így másnap az éjjeli órákban értek Bécsbe. Tárgyalásaikat tehát augusztus 29-én kezdhették meg.⁵⁴ Az újság nem tudósít arról, hogy mi is e látogatás célja. Augusztus végére a Batthyány-kormány szorult helyzetben volt. Nem sikerült a horvát kérdést rendezni, és Jellačić a Drávánál fenyegetett. Ugyanígy a szerb felkelést sem tudták megfékezni. Szenttamást másodsorra sem sikerült bevenni, s ez már a bevehetetlenség mítoszával ruházta fel e helységet. Radetzky tábornagy vezette cs. kir. hadsereg döntő győzelmet aratott július 25-én Custozzánál Károly Albert király piemonti-szárd csapatai felett, s ez megerősítette az osztrák kormány helyzetét.

Az augusztus 27-i minisztertanács amellet döntött, hogy felajánlja – Bécs közvetítésével – a horvátoknak a szövetségi viszonyt, vagyis közigazgatási értelemben a teljes elszakadást. A minisztertanács úgy döntött, hogy Batthyány Lajos és Deák Ferenc kezdjen tárgyalásokat Bécsben. Kívánságaik voltak **1.** a király hadiparancsba kötelezze a katonaságot engedelmes-ségre és hűségre, **2.** tiltsa meg a horvátoknak, hogy Magyarországot megtámadják, **3.** a szerbek támadását a király dezavválja, **4.** az országgyűlés berekesztésére a király személyesen Budára jöjjön, és tisztázzák, milyen szándéka van a dinasztíának és a bécsi kormánynak Magyarországot illetően.⁵⁵

Megtudhatjuk továbbá az újságból, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter a háborús színhelyekre indult (augusztus 27.⁵⁶). A cikk írója úgy véli, hogy itt minden egy álnok árulási eset leleplezésével függ össze. Egy közkatonára a Miklós-huszárezredből életét kockáztatva elmenekült, és a minisztériumnak azt jelentette, hogy a tisztek a közkatonákat rábeszélik, hogyha lázadókkal találkoznak, vakon lőjenek, ha a horvátok jönnek, akkor a magyarok ellen forduljanak. Hetven közkatonára elhatározta, hogy ezt a dolgot jelentik, a tábor azonban olyan szigorú ellenőrzés alatt állt, hogy az az egy közkatonára is csak véletlen tudott megszökni. Emi-

att a képviselőházi ülésen interpellációkat intéztek Kossuth pénzügyminiszter felé, ő azonban haladékokat kért az ügy felülvizsgálatára. Mészáros hadügyminiszter ugyanis személyesen fog ma egy harmadik általános támadást vezetni Szenttamásnál az ellenséges sáncok ellen.

Mészáros szeptember 5-én haditanácsot tartott, ahol az osztrák főtisztek ellenzése dacára, elhatározták Szenttamás harmadik megtámadását a Duna bal partjának, valamint Ó-és Törökbecsének védelmét és az együttműködést Kiss csapataival.⁵⁷ A támadást végül Mészáros vezette szeptember 21-én, ami kudarccal végződött.

Kossuth beszéde során mindinkább hazafias elragadtatottságának tüzébe került, hatalmas energiával utasította vissza azt a követelést, miszerint a magyar pénzügyeket Bécsben vezessék újra. Ez csak a magyarok holttestén át történhet meg.⁵⁸

Az Allgemeine Zeitungnak bizonyos levelek állnak a rendelkezésére Horvátországból és Bánságból, amelyek a véres irtózatot igazolják Fehértemplomban, és a 14 órás harcot, melyet a felkelő szerbek és rácok ellen kellett kiállnia. A német község hőiesen állta a harcot. 22-én a 4. század mozgósított helyőrsége vonult be, ennek köszönhetően sikeres támadást intéztek a város előtt táborozó sereg ellen. Újmoldvát a lázadók 21-én megtámadták és fölgyújtották.

Jellaëia bán 20-án ismét bevonult Zágrábba, ahol mámoros fogadtatásban részesült. Fiume elfoglalása miatt a háború Magyarországgal elkerülhetetlennek látszik.⁵⁹

A szeptember 8-i újságcikkből a horvát határtól tudósítanak. Egy utazó hozta a hírt, miszerint a szerbek felbátorodva a magyarok szenttamási kudarcain, elhatározták, hogy 27-én megtámadják Becskereket. A szerbek elfogtak és lefegyvereztek mintegy 80 magyar önkéntest, s azzal engedték őket szabadon, hogy mondják meg a magyaroknak, ők nem a nemzet, hanem az elnyomók ellen vonulnak hadba.

Zágrábból érkezik a hír, hogy Jellaëia szeptember 3-án és 4-én megy Vukovarra és Eszékre, hogy ott helyreállítsa a hatalmát. Korábban a magyar kormánybiztossá kinevezett Zsitvay augusztus 14-én semmisnek nyilvánította a bán hatalmának korábbi visszaállítását, és az ismert július 10-i manifestumot (amely a bán árulóvá nyilvánítja és méltóságától fosztja) jogerősként hozta nyilvánosságra. A nádor augusztus 10-én Zsitvay József kir. biztost utasította, hogy a magyar kormányhoz hű tisztviselőket helyezze vissza állásukba; az 1848. évi XVI. Törvénycikk ellenére törvénytelenül kinevezett, Jellaëiéhoz szító tisztviselőket függessze fel, Szerém megye végrehajtó hatóságát állítsa helyre, hirdesse ki a statáriumot, Hrabovszky főhadbiztost, Szentkirályi és Csányi László királyi biztosok közreműködésével.⁶⁰

Szeptember 5-én négy ponton történik a horvátok átkelése a Dráván: Varasdánál, Kaproncánál, Moravicánál és Eszéken. A hírek szerint az a szerbek szándéka, hogy a közeli Fehértemplomban található bányákat és vasműveket hatalmukba kerítik.⁶¹ A horvát határról augusztus 31-én jelentik, hogy a bán parancsa szerint a lovas katonáskodásra kötelezett polgári lakosságnak szeptember 1-én Zágrábba kell érkeznie, hogy ott további rendelkezéseket kapjanak. Ez a lovasság, mely a behívó parancs szerint az egész országban mintegy 10000 emberre vonatkozik, szabad parasztokból áll, akik lovas szolgálatot csak a háborúban kötelesek teljesíteni és magukat saját költségen felszerelni. A horvát sereg ellátására állandó buzgó intézkedéseket hoznak. Sziszekén az összes ottlevő termény- és gabonataralékot a nemzeti kormány számlájára fölvasárolták, és azonnal készpénzben fizettek.

A szeptember 12-i újság szerint elsején érkezett Pestre a magyarok vereségének a híre a római sáncoknál, Temerin és Járek között. A csata augusztus 28-án kezdődött, ekkor még a magyarok hátránya nélkül folyt. Végül Märthe főhadnagy, aki valójában Máthé János

alezredes⁶² árulása miatt a lázadók bevették, és lángba borították.

A járekiek Ókérré, a temeriniek Újvidékre menekültek; utóbbiakat az újvidéki szerb városi tanács (október 1-jén) ki akarta utasítani. „Leírhatatlan volt a menekülő lakosság jajkiáltása” – írja a szerb Dobanovácski emlékirataiban.⁶³ Dobanovácski egy különítménnyel Temerin s Járek közt a síkon nyomult elő, hogy a Járekből kiszoruló magyarok visszavonulását elvágja.⁶⁴

Az újság közlése szerint a lázadók védekező taktikájukat támadóra cserélték. Mészáros Lázár hadügyminisztert, aki augusztus 28-án Temerinből a péterváradi erődítménybe utazott, útközben majdnem elfogták a lázadók.

A tudósítás második része a budai képviselők üléséről szól, amelyen a belügyminiszter hivatalosan is bejelentette Perlasz bevételeit. Ezután Kossuth lépett a szónoki emelvényre, és közölte a házzal, hogy a minisztérium jelen körülmények között nem tarthatja magát. Arra kérte a házat, hogy hozzanak létre egy bizottságot, amely a minisztérium segítségére lenne. Továbbá kineveztek egy küldöttséget, amely azonnal Bécsbe utazik, hogy felszólítsa a királyt nyilatkozásra, óhajtja-e tovább Magyarország koronáját viselni. Igenlő válasz esetén kérni fogják, hogy a küldöttséggel azonnal utazzék Pestre, hogy innen adja ki a parancsot a horvátok és rácok üzelmei ellen. Ha megtagadja a jövetelt, akkor az ország kikiáltja a függetlenségét, és felszólítja a férfi lakosokat, hogy ragadjanak fegyvert. A külországi hatalmaknak egy nyilatkozatot küldenek szét, melyben kifejtik Magyarország hűségét a hitszegő Ausztriához, és közlik, hogy a magyaroknak más választásuk nem maradt. Végül a hadügyminiszter addig maradjon a táborban, míg egy új parancsnokot ki nem neveznek, hiszen a jelenlegit le kell váltani. Ezeket a határozatokat nagy tapsal fogadták, – írja a tudósító – és csak az Isten tudja mi lesz ennek a vége.⁶⁵

Az újság szeptember 23-án arról tájékoztatja a mainziakat, hogy Jellačić mintegy húszezer emberével átlépte a magyar határt, és megszállta Muraközt. Az ottani csapatok főparancsnoka gróf Teleki Ádám visszavonult Nagykanizsára. Ide indult szeptember 15-én Pestről 1200 magyar huszár 30 ágyúval. A frissen érkezett hírek szerint a magyar helyőrség elfoglalta a rácok táborát Vracsevgájnál. A rácok és szerbek között ellentét keletkezett, melytől a felkelés mielőbbi leverését várják.⁶⁶

Beöthy Ödön kormánybiztos közvetlen kapcsolatot teremtett Rajačić pátriárkával, hogy a befolyásos papot elfordítsa a kamarillától. Bács megyében 1848. szeptember havában új politikai, mint hadi tekintetben nagy személyi változások történtek. Szentkirályi helyébe a nádor augusztus 26-án Beöthy Ödönt, a bihari erős magyar nemzeti érzésű néptribunt nevezte ki királyi biztosul Bács, Torontál, Csongrád, Csanád megyébe és az ezekben lévő királyi városokban, ugyanolyan hatáskörrel, mint amilyenell Szentkirályi bírt.⁶⁷ Az újság szerint déli tizenkét órakor Kossuth irányításával háromezer-ötszáz emberből álló, verbuvált és kiképzett Hunyadi-ezred elindult Nagykanizsa felé. Kossuth az országház előtt lelkesítő beszédben szólt hozzájuk.⁶⁸

A tudósító arról tájékoztatta a mainziakat, hogy a miniszterelnök szeptember 14-én elrendelte egy általános népfelkelés szervezését. A Ceccopierri-ezred (cs. kir. 23. sorgyalogezred⁶⁹) katonái visszamennek Pozsonyba. Kress és Vilmos ezredek Bécsbe masíroztak. Budát megerősítik és az erődítményt honvéd tüzérséggel látják el.⁷⁰

Szeptember 7-én a Deutsche Allgemeine Zeitung alapján az újság arról tudósított, hogy Mensdorff gróf császári hírvivőként megy Jellačićhoz, hogy a visszavonulási parancsot átadja neki. Jellačić számos hírvivőjét, akik fontos leveleket továbbítottak, elfogták. E levelekben a

dinasztia több tagját is kompromittálták. Batthyány miniszterelnök ezért a levelek egy részét meg akarta semmisíteni, azonban a csökkent létszámú képviselőház az Országos Honvédelmi Bizottmánynak azt a felszólítást adta, hogy olvassák el a papírokat, és tudósítsák erről a házat. Mindennek még ma meg kell történnie.⁷¹

Nyári már előző nap említést tett Jellaëia bárónak Latour osztrák hadügyminiszterhez intézett leveléről, melyben a reménytelen helyzetről és a megígért támogatás elmaradásáról ír, illetve a királyi manifesztumról panaszkodik.

Az újságíró szerint minden várakozást felülmúlt Kossuth toborzó körútjának eredménye. A magyarok sietnek a harcba, a Pesten áthaladó seregeknek nincs vége. Mészáros Lázár hadügyminiszter azt a parancsot kapta, hogy hatezer férfival a balatoni sereghez csatlakozzék.

A rációk ellen a magyarok egyelőre védekezésre szorítkoznak. Már több gyújtogatót is elfogtak, akik ismeretlen személytől két dukátot kaptak.

Az újságcikk második fele Bródról tudósít, mely szerint Galacról tegnap megérkezett levelek szerint az ott állomásozó ötezer fős török sereg a teljes orosz hivatali személyzettel Serath városán átment, hogy onnan Bukarestbe menjen a román nép kivívott szabadságának megfosztása, és a régi rend visszaállítása érdekében. Csupán néhány alig említésre méltó kérényt hagytak a románoknak jóvá. Nem valószínű, hogy a törökök bevonulásakor ellenállásba ütköznek, miután Gyurgyevóban húszezer fős török sereg tartózkodik. Az orosz befolyás győzhetett a Portánál, és így orosz közreműködéssel megfosztották a román népet dicsőséges forradalmának gyümölcseitől.⁷² A tudósítás egy szeptember 19-i hírral zárul, miszerint este egy montenegrói küldött Zágrábba érkezett, és Blodika nevében tizenegyezer fős katonai segítséget ajánlott föl, amely csak a bán intésére vár. A Mainzer Zeitung október 17-i cikke egy október 3-i hírral foglalkozik. Eszerint körbejár egy hír egy jelentősebb pénzösszegről, mely a Jellačić táborban köztudott volt. Ezen pénzösszeget a felség sértő, kivégzett kálózi Zichy Ödön gróf pincéjében találták meg. A pénzesláda mellett volt egy másik láda tele arannyal és ezüsttel, ami korábban a gróf tulajdonában volt. Ezt Vásárhelyi főhadnagy tegnapelőtt, október 2-án a kálózi grófi kastélyban lefoglalta, majd Pestre a városházára vitette. Pár órával később megjelent egy ellenséges egység ezernégyszáz emberrel, akik mind a kincset keresték. Szerencsére a pénzt már korábban kiemelték.⁷³ Szeptember 30-án Görgey Artúr hadnagy a Csepel-szigeti Lóréven hadbírói ítélettel felakasztatja a Jellaëia számára futárszolgálatot teljesítő Zichy Ödön gróft.⁷⁴

A Mainzer Zeitung nem tudósítja az olvasóit arról, hogy V. Ferdinánd október 3-án felmenti Batthyányt miniszterelnöki tisztségéből és Récsey Ádám tábornagyt, ellenjegyzés nélkül, tehát érvénytelenül kinevezi miniszterelnökké. Egy október 7-i eseményről ad hírt az újság. Délután fél kettőkor a képviselőház zárt ülésén egy királyi rendeletet Récsey Ádám, mint miniszterelnök ellenjegyzett, melyben Jellaëiaot Lamberg gróf helyére királyi megbízottnak nevezte ki Magyarország és a szomszédos országok felett. Ezt az országgyűlés törvénytelennek nyilvánította. A ház ezt a rendeletet egy nevetséges komédiának tartotta.⁷⁵ A cikk nem tudósít arról, hogy a képviselőház honáru lóként bűnvád alá helyezi Récseyt, aki még e napon lemond.

Kossuth tegnap este második alföldi toborzóútról visszatért, a mai ülésen megjelent és leírhatatlan éljenzéssel köszöntötték. Elmondta, hogy ötvenezer ember követi őt, és a háznak csak egy szavába kerül és háromszázezer ember fegyverben lesz.

Összegzés

Véleményem szerint a cikkek elég pontosak voltak, részletesen tájékoztatták a mainziakat a magyarországi eseményekről. Meglepő volt számomra, hogy szinte heti rendszerességgel közöltek cikkeket Magyarország eseményeiről. Sokszor a lényegesebb események közlése elmarad, gyakran elvész a részletekben. Nem említi a pákozdi csatát, sem az ozorai diadalt. A Batthyány-kormány lemondását sem részletezi, csak Récseyt mint új miniszterelnököt emlegeti.

Megfigyelhető, hogy a legnagyobb hangsúlyt a délvidéki háborúra helyezi, a Pestről szóló tudósítások többsége is a szerb és horvát eseményekkel áll kapcsolatban. Szinte alig esik szó az erdélyi eseményekről, néha egy-egy mondatban utal rá, de bővebben nem fejti ki a történeteket. A tudósítások írói és az újság többnyire szimpatizál velünk, magyarokkal, igaz a források két magyarellenes lapból is az Allgemeine Österreichische Zeitung és a Pesther Zeitungból származnak. A mainzi újság nem formál véleményt, nincsenek benne elemző cikkek, csak tárgyilagosan az eseményekre koncentrálnak.

A szimpátia ötven évvel később is érezhető, amikor már Mainzer Anzeiger nevet viselő újságban megemlékeznek a magyar forradalomról. Több cikkben említik az 1848-as eseményeket, és a március 16-i esti számban tudósítanak az egy nappal korábbi hazai megemlékezésekről.

BIBLIOGRÁFIA

- KÓKAY GYÖRGY (szerk.): *A magyar sajtó története* I. Budapest, 1979.
- KOSÁRY DOMOKOS – NÉMETH BÉLA (szerk.): *A magyar sajtó története*. II/1. Budapest, 1985.
- F. KISS ERZSÉBET (szerk.): *Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. Budapest, 1989.
- BEÉR JÁNOS (szerk.): *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Budapest, 1954.
- BIRÁNYI ÁKOS: *Pesti forradalom*. Pest, 1848.
- BONA GÁBOR: *Tábormok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, 1983.
- Brockhaus die Enzyklopädie* I. Leipzig, 1996.
- Brockhaus die Enzyklopädie* V. Leipzig, 1996.
- FULBROOK, MARY: *Németország története*. Budapest, 1997.
- GERGELY ANDRÁS: *1848-ban hogy is volt?* Budapest, 2001.
- HAJNAL ISTVÁN: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, 1987.
- KAJTÁR ISTVÁN: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. I. Budapest–Pécs, 1997.
- KOSÁRY DOMOKOS: *Újjáépítés és polgárosodás. 1711–1867*. Budapest, 2001.
- KOSSUTH LAJOS: *Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Budapest, 1987.
- KOSSUTH FERENC (sajtó alá rendezte): *Kossuth Lajos iratai*. XIII. 1843–48 okt. 30-ig megjelent Hírlapi cikkek. Budapest, 1911.
- Mainzer Zeitung*. 1848. 75. sz. (március 15.) – 1848. 278. sz. (október 17.)
- Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1847.
- SZEKFÚ GYULA (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, 1939.
- OLCHVÁRY ÖDÖN: *A magyar függetlenségi harc 1848-1849-ben a Délvidéken*. Budapest, é.n.
- SALAMON, LUDWIG: *Geschichte des Deutschen Zeitungswesens*. Oldenburg–Leipzig, 1906.
- SH atlasz*. Világtörténelem. Budapest, 1995.
- THIM JÓZSEF: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története*. I. Budapest, 1940.
- TOKODY GYULA – NIEDERHAUSER EMIL: *Németország története*. Budapest, 1972.
- URBÁN ALADÁR: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986.
- URBÁN ALADÁR: *Újkori egyetemes történet 1789–1918*. Budapest, 1979.

WURZBACH, KONSTANTIN: *Biographisches Lexikon des Kaiserthumes Österreich*. Bécs 1865.
1848–1849. *A szabadságharc és forradalom története*. Szerk. Hermann Róbert. Budapest,
1996.

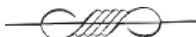
JEGYZETEK

- ¹ Köszönetemet fejezem ki konzulens tanáromnak, Zakar Péternek, hogy segítette munkámat.
- ² TOKODY GYULA – NIEDERHAUSER EMIL: *Németország története*. Budapest, 1972. 159.
- ³ FULBROOK, MARY: *Németország története*. Budapest, 1997. 111.
- ⁴ *SH Atlasz*. Világtörténelem. Budapest, 1995. 325.
- ⁵ KAJTÁR ISTVÁN: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. I. Budapest–Pécs, 1997. 154.
- ⁶ *Mi a magyar?* Szerk. Szekfű Gyula. Budapest, 1939. 130.
- ⁷ Salamon, Ludwig: *Geschichte des Deutschen Zeitungswesens*. Oldenburg-Leipzig, 1906. 142.
- ⁸ *Brockhaus die Enzyklopädie* I. Leipzig, 1996. 401.
- ⁹ *Brockhaus die Enzyklopädie* V. Leipzig, 1996. 272.
- ¹⁰ *A magyar sajtó története* II/1. kötet Szerk. Kosáry Domokos, Németh Béla. Budapest, 1985. 226.
- ¹¹ *Mainzer Zeitung*, 1848. 75. sz. (március 15.)
- ¹² *Mainzer Zeitung*, 1848. 83. sz. (március 23.)
- ¹³ *Mainzer Zeitung*, 1848. 85. sz. (március 25.)
- ¹⁴ *Mainzer Zeitung*, 1848. 86. sz. (március 26.)
- ¹⁵ *Mainzer Zeitung*, 1848. 149. sz. (május 29.)
- ¹⁶ *Mainzer Zeitung*, 1848. 152. sz. (június 1.)
- ¹⁷ Gergely András: 1848-ban hogy is volt? Budapest, 2001. 22.
- ¹⁸ *Mainzer Zeitung*, 1848. 158. sz. (június 7.)
- ¹⁹ *Mainzer Zeitung*, 1848. 160. sz. (június 9.)
- ²⁰ *Mainzer Zeitung*, 1848. 164. sz. (június 14.)
- ²¹ *Mainzer Zeitung*, 1848. 169. sz. (június 19.)
- ²² *Mainzer Zeitung*, 1848. 179. sz. (június 30.)
- ²³ *Mainzer Zeitung*, 1848. 179. sz. (június 30.)
- ²⁴ *Mainzer Zeitung*, 1848. 179. sz. (június 30.)
- ²⁵ *Mainzer Zeitung*, 1848. 207. sz. (július 27.)
- ²⁶ 1848–1849. *A szabadságharc és forradalom története*. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 1996. 19.
- ²⁷ *Mainzer Zeitung*, 1848. 207. sz. (július 27.)
- ²⁸ *Mainzer Zeitung*, 1848. 209. sz. (július 29.)
- ²⁹ Hermann: i. m. 121.
- ³⁰ Gergely: i. m. 300.
- ³¹ *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Szerk. Beér János. Budapest, 1954. 164–165.
- ³² *Mainzer Zeitung*. 1848. 218. sz. (augusztus 8.)
- ³³ Kossuth Lajos iratai. XIII. kötet. 507.
- ³⁴ *Mainzer Zeitung*, 1848. 225. sz. (augusztus 16.)
- ³⁵ *Mainzer Zeitung*, 1848. 225. sz. (augusztus 16.)
- ³⁶ Thim: i. m. 499.
- ³⁷ Beér: i. m. 181–182. szerint.
- ³⁸ *Mainzer Zeitung*, 1848. 225. sz. (augusztus 16.)

- ³⁹ Hermann: i. m. 128-129. szerint.
⁴⁰ *Mainzer Zeitung*, 1848. 228. sz. (augusztus 19.)
⁴¹ Hermann: i. m. 132.
⁴² *Mainzer Zeitung*, 1848. 233. sz. (augusztus 25.)
⁴³ Wurzbach, Konstantin: Biographisches Lexikon des Kaiserthumes Österreich. Bécs, 1865.
által nem ismert személy
⁴⁴ *Mainzer Zeitung*, 1848. 237. sz. (augusztus 30.)
⁴⁵ Beér: i. m. 194.
⁴⁶ Hermann: i. m. 139.
⁴⁷ Beér: i. m. 197. szerint.
⁴⁸ Uo.
⁴⁹ Gergely: i. m. 102.
⁵⁰ *Mainzer Zeitung*, 1848. 239. sz. (szeptember 1.)
⁵¹ *Mainzer Zeitung*, 1848. 241. sz. (szeptember 4.)
⁵² *Mainzer Zeitung*, 1848. 241. sz. (szeptember 4.)
⁵³ *Mainzer Zeitung*, 1848. 243. sz. (szeptember 6.)
⁵⁴ Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.464.
⁵⁵ Thim: i. m. 194.
⁵⁶ Thim: i. m. 218. szerint.
⁵⁷ Idézi Thim: i. m. 219.
⁵⁸ *Mainzer Zeitung*, 1848. 243. sz. (szeptember 6.)
⁵⁹ *Mainzer Zeitung*, 1848. 243. sz. (szeptember 6.)
⁶⁰ Thim: i. m. 187.
⁶¹ *Mainzer Zeitung*, 1848. 245. sz. (szeptember 8.)
⁶² Thim: i. m. 218.
⁶³ Idézi Thim: i. m. 218.
⁶⁴ Olchváry: i. m. 57.
⁶⁵ *Mainzer Zeitung*, 1848. 248. sz. (szeptember 12.)
⁶⁶ *Mainzer Zeitung*, 1848. 248. sz. (szeptember 12.)
⁶⁷ Thim: i. m. 216.
⁶⁸ Az általam felhasznált könyvek ezt az információt nem említik.
⁶⁹ Hermann: i. m. 163.
⁷⁰ *Mainzer Zeitung*, 1848. 258. sz. (szeptember 23.)
⁷¹ *Mainzer Zeitung*, 1848. 268. sz. (október 5.)
⁷² *Mainzer Zeitung*, 1848. 268. sz. (október 5.)
⁷³ *Mainzer Zeitung*, 1848. 278. sz. (október 17.)
⁷⁴ Hermann: 170.
⁷⁵ *Mainzer Zeitung*, 1848. 278. sz. (október 17.)

JAKAB ANDREA

A második bécsi döntés a korabeli magyar sajtóban



Röviden a sajtóviszonyokról

1918-ban, az első világháború befejeztével eltörölték Magyarországon is a sajtócenzúrát.¹ A cenzúra eltörlése azonban nem jelentett egyet a sajtószabadság érvényesülésével. Hivatalosan lehetőség volt az egyéni vélemények szabad kinyilvánítására, a hírek megjelenítésére, a valóságban azonban ez korlátozottan valósult csak meg.

A húszas években, a Bethlen-kormány a sajtóirányításban is liberális elveket követett. Bár néhány lapot betiltottak, az állami szubvenció eszközével sikerült a lapok többségét rákényszeríteni a megfelelő (kormánybarát) hangnem kialakítására. Némi szigorítást hoztak a harmincas évek. A náci szellemiséget propagáló miniszterelnökségi sajtóosztály (vezetője: Kolosváry-Borcsa Mihály) a kormányzati politika pártolásától tette függővé a kezében összpontosuló pénzlapok szétosztását. Immáron nyíltan a kritikai hangnem hiánya lett az anyagi támogatás feltétele.² A külügyminisztérium sajtóosztálya – Ullein-Reviczky Antal vezetésével – pedig az angolszász hatalmakkal igyekezett jó kapcsolatokat fenntartani. Ez a szándékos taktikázó kettősség a német hadsereg sikereinek idején, 1940 nyaratól kezdett háttérbe szorulni, hogy az egyértelműen németbarát szellemiség fokozatosan teret nyerjen.

Az első zsidótörvény 1938-ban elrendelte a sajtókamara felállítását. Kötelező tagságot írt elő a kiadók, szerkesztők, újságírók számára. A zsidó tagok létszámát 20%-ban, 1939-ben a második zsidótörvény 6%-ban maximalta. A kamara a miniszterelnökségi sajtóosztály irányítása alá került, vezetőjévé Kolosváry-Borcsa Mihályt választották.

Teleki Pál miniszterelnöksége a sajtóélet reformját jelentette. 1939. szeptember 1-jén ismét bevezették a cenzúrát. Elrendelték az engedély nélküli lapok megszüntetését. Létrehozták az Ullein-Reviczky Antal vezette Sajtóellenőrző Bizottságot. Az előzetes és kötelező cenzúra nem sokáig maradt érvényben, túl nagy felháborodást keltett itthon és külföldön egyaránt. A december 10-én kiadott újabb sajtórendelet fakultatívvá tette, ugyanis a szerkesztő és kiadó jogában állt eldönteni, bemutatja-e a cikkeket a cenzúrabizottságnak vagy sem. Végül az 1940. augusztus 28-án (két nappal a második bécsi döntés kihirdetése előtt) kiadott kormányrendelet valamennyi sajtótermékre kiterjesztette a cenzúrát. A Sajtóellenőrző Bizottság tagjai a miniszterelnökséget, a pénzügyi, a külügyi, a honvédelmi minisztériumot és a vezérkart képviselték. A vidéki bizottságokban az ügyészség és a rendőrség megbízottjai kaptak helyet. Tevékenységükért a miniszterelnöknek és sajtófőnökének tartoztak felelősséggel.

A Magyar Távirati Iroda 1921 óta magánkézben volt. Teleki – első miniszterelnöksége idején – bizalmi emberét és barátját, Kozma Miklóst nevezte ki az MTI élére, aki egészen 1941-ig töltötte be a posztot. Teleki második miniszterelnöksége alatt tökéletes együttműködés alakult ki a miniszterelnökség és a magyar hírügynökség között. A kormányzó vidéki útjairól mindig az MTI egy megbízható újságírója tudósított, így csak ezen a központi szerven keresztül juthattak el az információk a bel- és külföldi sajtóhoz. A minisztériumok-

nak is a hírügynökséghez kellett közleményeiket eljuttatniuk a publikálás előtt. Nem túlzás a kormány (fél)hivatalos szócsövének tekinteni az MTI-t.

Egyre inkább szűkült, de a német megszállásig, 1944. március 19-ig fennállt egyfajta korlátozott „sajtószabadság” Magyarországon. A lavírozó politika a sajtóban is sokáig érvényesült. A politikai vezető körök próbáltak eleget tenni a német elvárásoknak, de közben Nyugat-Európával is igyekeztek fenntartani a jó viszonyt, mindez a sajtó viszonylagos mozgásszabadságát és sokrétűségét volt hivatott biztosítani. 1940-ben még Magyarország kívül tudott maradni a háborún, a szélsőjobboldali erőket sikerült féken tartani, voltak országgyűlési választások,³ az ellenzék helyet foglalhatott a parlament soraiban. A revíziós sikereknek azonban később meg kellett fizetni az árát. A területgyarapodások fokozatos jobbrtolódást eredményeztek a bel- és külpolitika mellett a sajtóban is.

A revíziós törekvések okai

Az irredenta közhangulat már az első világháború lezárásával egyidejűleg megjelent Magyarországon. Ekkor születtek meg az első revíziós jelszavak: „Mindent vissza!” „Nem! Nem! Soha!”⁴ stb. A társadalom nagy részét személyesen is érintette a terület- és lakosságvesztés. Több millióra tehető azok száma, akiknek rokonaik, ismerőseik, házuk, földjük került a határokon túlra.

Bár igaz, hogy a magyarországi nemzetiségpolitika nem tudott/akart mit kezdeni a kisebbségi kérdéssel, a trianoni rendezés kirívóan méltánytalan volt hazánkra nézve. Az új határok kialakításában a stratégiai szempontok, a győztes államok gazdasági érdekei, és a „vae victis” elve diadalmaskodtak. Ez még azok számára is lehetetlenné tette Trianon igazságos rendezésként való tudomásul vételét, akik egyébként elfogadták a nemzetiségi elvet mint államszervezési alapot, és belátták a történelmi magyar állam felbomlásának szükségességét. Bibó István mondta: „Az 1918. évi békecsinálók alapgondolata, hogy ti. Ausztria-Magyarországot fel kell osztani, és a nyelvi határok és önrendelkezési jog alapján nemzeti államokat kell létesíteni, teljességgel jó volt. Az volt a katasztrófa, hogy a békecsinálók nem követték saját alapelveiket.”⁵ Magyarország területe (Horvátország nélkül) 283 ezer km²-ről 93 ezer km²-re, lakosainak száma 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent.⁶ Minden harmadik magyar állampolgár a szomszédos országok valamelyikéhez került. Jelentős részük a határok mentén egységes tömbökben élt. Magyarország soknemzetiségű országból etnikailag homogén országgá vált,⁷ míg a környező országok soknemzetiségűvé.

A trianoni szerződést kisebbségvédelmi szerződésekkel egészítették ki, amelyek betartását a Nemzetek Szövetsége garantálta. A szomszédos országokban a magyar kisebbségekkel szemben elkövetett jogsértéseknek azonban ez nem szabott határt. Hiába érkeztek tömegesen panaszok a szövetséghez, formai, eljárásjogi okokra hivatkozva ezek nagy részét elutasították, vagy elveszték a bürokrácia útvesztőiben, alig néhány jutott el az elbírálásra jogosult Tanácshoz.⁸

Az indokolt Trianon-ellenes érzelmekből, hangulatból a szervezett propaganda alakított ki kultuszt.⁹ Már a húszas években tartottak megemlékezéseket és tiltakozó gyűléseket a trianoni évfordulókon, elterjedtek az irredenta emlékművek, emlék-, illetve használati tárgyak. Az irredentizmus¹⁰ és a revízió¹¹ fokozatosan a mindennapok részévé vált, ezt támogatni, sőt követelni evidencia lett, állást foglalni ellene viszont a nemzetárulással volt egyenlő. A

közgondolkodásban a revízió – figyelmen kívül hagyva a realitásokat – a történelmi Magyarország visszaállítását jelentette. Trianon pedig a dicső múlt végét, amivel a Monarchia – ezen belül Magyarország – elveszítette nagyhatalmi presztízsét, a Duna-medencében betöltött katonai, gazdasági befolyását.

A trianoni békeszerződés tiltotta a revíziós propagandát. A politikai vezetésnek határozottan fel kellett volna lépnie ezen szervezetek ellen, de a valóságban nem ez történt. A legradikálisabb egyesületek túlzásait igyekeztek megfékezni, a mérsékeltabb irányvonalat képviselő szervezeteknek azonban anyagi támogatást is nyújtottak. A kormánynak ugyanis szüksége volt ezen szervezetek munkájára abban, hogy a Trianon-ellenes hangulat a hazai közgondolkodásban és a magyar revízió kérdése külföldön folyamatosan jelen legyen.

A magyar revíziós célok és a nagyhatalmak

A nemzetközi jogi szempontból aggályos tevékenységet folytató propaganda szervezetek¹² mellett, színvonalas, tudományos munkát végző egyesületek is voltak. Ezek közül talán a legjelentősebb, a Magyar Külügyi Társaság 1920-ban alakult. Bel- és külföldön egyaránt nagy hangsúlyt fektetett a közvélemény helyes tájékoztatására és a realitásokat szem előtt tartva – jogi keretek között – etnikai revíziót sürgetett. A tudósokból, diplomákból, politikusokból álló szervezet felhívta a nagyhatalmak figyelmét a magyar kisebbségeket ért sérelmekre. Tudományosan alátámasztott történelmi, etnikai szempontokra hivatkozva érvelt a békeszerződés felülvizsgálatának szükségessége mellett.¹³ Mindez összhangban volt a hivatalos politika felfogásával, amely igyekezett külföldön pártfogókat találni.

A revíziós propaganda felerősödése külföldön a Lord Rothermere által 1927-ben megindított sajtókampánnyal vette kezdetét. A Daily Mail-ben megjelent cikkében a lord élesen bírálta a trianoni rendezést. Hangsúlyozta, hogy az új határok megrajzolásakor a győztesek figyelmen kívül hagyták a népek önrendelkezési jogát, amely a wilsoni pontokból¹⁴ következett volna. A térségben a béke megteremtésének elengedhetetlen feltétele – véleménye szerint – a békeszerződés felülvizsgálata. A túlnyomórészt magyarlakta határ menti területek visszaadását javasolta, ahol mintegy kétmillió magyar élt. Rothermere haladéktalan fellépésre szólította fel hazája kormányát, arra figyelmeztetve: „Ha a tűzvész kitör, már késő lesz.”¹⁵ A lord cikke Európa-szerte nagy feltűnést keltett, álláspontját azonban nem sikerült befolyásos körökben elfogadtatnia. Anglia elismerte a trianoni határok igazságtalan voltát, de tényleges segítséget a magyar revízió megvalósításában sosem ígért.

A Rothermere-kampány támogatására alakult meg a Magyar Revíziós Liga 1927-ben. A szervezet célja az volt, hogy a Magyar Külügyi Társaság tudományos tevékenységéhez hasonlóan, színvonalas ország propagandát végezzen külföldön, belföldön pedig folyamatosan fenntartsa a közvélemény érdeklődését a revízió iránt. Azonban konkrét revíziós program híján, csak a Magyarországot ért sérelmeket taglalta, gyarapítva a Trianont elítélők táborát.

Leginkább az olasz külpolitika mutatott hajlandóságot a magyar revíziós törekvések támogatására. Az 1927-ben Rómában aláírt olasz-magyar szerződés szentesítette a két ország közötti örök békét és barátságot. 1934-ben ez politikai és gazdasági együttműködéssel egészült ki. A revíziós célokért küzdő Magyarország első számú külföldi szövetségese tehát az első világháborút lezáró békeszerződések felülvizsgálatában szintén érdekelt Olaszország lett. A háború legnagyobb vesztesével, a náci Németországgal szembeni fenntartásoknak

részben ideológiai, részben külpolitikai okai voltak. A német és a magyar érdekek nem voltak összeegyeztethetők. A német revízió első számú célpontjához, Lengyelországhoz nagy múltra visszatekintő baráti kapcsolat fűzte Magyarországot. A Romániával és Jugoszláviával szembeni magyar revízió megvalósulása Németországnak nem volt érdeke. Csehszlovákia volt az egyetlen állam, amellyel kapcsolatos német és magyar törekvéseket összhangba lehetett hozni.

A harmincas évek második felében a fasiszta államok közötti közeledés szerződészerű elkötelezettségekben nyilvánult meg. 1936-ban Németország és Olaszország vállalta, hogy külpolitikájukat a jövőben összehangolják (Berlin–Róma tengely). A Németország és Japán közötti antikomintern paktumhoz 1937-ben Olaszország is csatlakozott. A katonailag és gazdaságilag egyre erősödő Németország átvette a térségben az irányító szerepet. A német-olasz együttműködés pedig alkalmazkodásra kényszerítette a revíziós céljai megvalósításában külső szövetségesre utalt Magyarországot.

Ausztria bekebelezése (1938. március 12–13.), majd a csehszlovákiai német kisebbség által lakott Szudéta-vidék Németországhoz történő csatolása (müncheni szerződés, 1938. szeptember 29.) arról győzte meg Hitlert, hogy nem kell tartania a nyugati hatalmak beavatkozásától a térségben.¹⁶ A német-olasz döntőbíráskodás értelmében (bécsi döntés, 1938. november 2.) a magyarlakta területek visszakerültek Csehszlovákiától az anyaországhoz. 1939 márciusában létrehozták a Tiso vezette szlovák bábállamot, Kárpátalját megszállta a Magyar Honvédség, a Cseh-Morva Protektorátus felállításával pedig – huszonegy évvel megalakulása után – megszűnt létezni Csehszlovákia.

Az első bécsi döntés tovább növelte Németország politikai és gazdasági befolyását hazánkban. A kormány engedélyezte a magyarországi német kisebbség náci befolyás alatt álló szervezetének, a Volksbund megalakulását, Magyarország csatlakozott az antikomintern paktumhoz, és kilépett a Népszövetségből. 1939 februárjában a kormányzó gróf Teleki Pált nevezte ki miniszterelnökké. A Horthy bizalmasának számító, nagy tiszteletnek örvendő földrajztudós „[...] személye garanciának tűnt arra, hogy a revízióhoz nélkülözhetetlen németbarátság nem vezet más irányú fontos kapcsolatokat feladó egyoldalú csatlakozáshoz. Telekinek lesz bátorsága és ügyessége a szemben álló hatalmi csoportok között úgy lavírozni, hogy az ország szuverenitását megőrizze. És megvalósulhat, hogy nemzetközileg elfogadható módon, tartós érvénnyel gyarapodik az ország, az agresszor oldalán való kompromittálódás elkerülésével.”¹⁷ Mindez azonban hiú ábránd volt. Az ugyanis, hogy Teleki úgy próbál hasznot húzni a német szövetségből, hogy közben fenntartja az ország szuverenitását, eleve kudarcra volt ítélve.

A „történelmi bécsi nap”

„Szatmár, Zilah, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely és a Székelyföld visszatér!” – írta a kormányközeli *Függetlenség* augusztus 31-én a címloldalon. „Az igazság győzelmét ünnepli az ország.”¹⁸ „Hitler és Mussolini igazságot szolgáltatott.”¹⁹ „Hitler és Mussolini megmentette Keleteurópa [sic!] békéjét.”²⁰ „Lelkes tüntetés a bécsi döntés estéjén a német és olasz követség palotái előtt.”²¹ Fotókkal illusztrálva: „Történelmi pillanat a bécsi Belvedere-palotában.”²² „Ünnepélyesen, kivilágítással, leírhatatlan lelkesedéssel fogadja a magyar főváros Teleki Pált és Csáky Istvánt.”²³ A Keleti pályaudvaron készült fényképeket közölt a lap

a hazatérő miniszterelnökről és a külügyminiszterről. Pátoszszal teli hangon fogalmazott: „Gondoljunk e percben mindnyájan a legelső magyar emberre.”²⁴ (A kormányzóra gondolt természetesen – a szerző.)

A döntés meghozatalának másnapján a liberális *Pesti Hírlap* címloldalán, szalagcímekben a következők szerepeltek: „Visszatért a Székelyföld, Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely. [...] A német–olasz döntőbíráskodás 45 000 km²-t és 2,4 millió lakost ítelt vissza az országnak.”²⁵ Az első oldalon szereplő, terjedelmes cikkben még ez olvasható: „[...] 1940. augusztus 30. – ez az új magyar történelmi dátum, vörösbetűs napja a Trianon elleni küzdelemnek, a méltatlanul megalázott [...] nemzet igazságharcának. [...] A mai napon Csonka-Magyarország bomladozó határain innen és túl minden magyar szeme nedves volt az örömkönnyekeztől. [...] A Führer és a Duce a lángelméjű emberek ösztönös megsejtésével tudta, miközben saját nemzete jogaiért küzd, a világ tartós békéjét szolgálja, ha nem felejtkezik meg a párizsi békeműben megrabolt kisebb nemzetek igazságáról sem.”²⁶ A lap beszámolt arról, hogy augusztus 30-án „[...] fényárban úszott az egész főváros.”²⁷ Kozma Miklós, a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Rádió igazgatója a rádión keresztül tudatta az ország lakosságával az örömteli hírt, vagyis már a döntés napján értesülhetett az ország Erdély nagy részének visszacsatolásáról. A rádióban elhangzott Budapest polgármesterének felhívása is: a főváros lakossága „[...] három napra lobogózza fel az épületeket és [...] világítsa ki ablakait.”²⁸ A hazatérő kormányférfiakat kitörő örömmel fogadta Budapest.

A címlapon háborús hírek nem voltak. Szinte az egész lap a döntéssel foglalkozott, az előző nap eseményeit óráról órára pontosan rekonstruálva. Először Horthynak, majd Telekinek, Csákyinak, Ribbentropnak és végül Ciano-nak mondott köszönetet. Fotókat is közölt az államférfiakról. A lap térképet is közzétett, amely feltüntette a „Bécsben megállapított új határt”, az „ezeréves határt” és a „trianoni határt”.

Augusztus 31-ei számában a *Népszava* is a címlapon sorolta a visszacsatolt erdélyi városokat. Közölte azt is, mekkora terület és hány millió lakos került vissza az anyaországhoz. A szociáldemokrata lap szintén részletesen, óráról-órára beszámolt a bécsi eseményekről. A szélsőjobboldali, ellenzéki *Magyarság* eufórikus hangulatban adta hírül „Erdély visszatértét”. „Hitler és Mussolini igazságot szolgáltatott Magyarországnak.”²⁹ „Berlin lakossága ujjongva ünnepli a német, olasz, magyar, román külügyminisztereket.”³⁰ „Köszöntünk Székelyföld!”³¹ „Lelkes tüntetés a német és olasz követség előtt Budapesten.”³²

A Magyarság is közöl térképet az új határról, illetve közzétette Hitler és Mussolini fényképét. „Fékezhetetlen, szilaj lelkesedéssel ünnepel a magyarság Erdélyben.”³³

Még az ellenzéki és a fasizmus elleni harcban főszerepet játszó *Magyar Nemzet* is szünni



nem akaró ujjongással számolt be a „békés revízió”-ról, amelynek megvalósulását a „tengely érdemének” tulajdonította³⁴: „Német–olasz döntőbíróági ítélettel vonták meg az új határt. [...] Visszatért Erdély északi fele Kolozsvárral és a Székelyfölddel. [...] Budapest népe túlárado lelkesedéssel ünnepelte a hazaérkező Telekit és Csákyt. [...] Fáklyás tüntetés a német és olasz követség előtt. [...] Magyarország hálával fordul [...] erős barátai felé, akiknek közbelépése megkönnyítette a magyar igények érvényesülését, [...] a történelmi, földrajzi és népi igazság [...] megközelítését.”³⁵ Szintén közölték Hitler, Mussolini, Ribbentrop és Ciano fotóját, térképet a „megnagyobbodott Magyarország”-ról, adatokat a lakosságról.

Erdély „határtalan lelkesedéssel fogadta a felszabadítókat”³⁶: „A Himnusz és a kormányzó éltetése Nagyvárad utcáin.”³⁷ „Horthy Miklós vezetésével bevonult a honvédség Szatmárnémetibe.”³⁸ „Virágosóben vonultak be honvédeink az ujjongó Szilágysomlyóba.”³⁹ Erdély és az erdélyi magyarság visszatéréssel egy álom vált valóra...

Kétségtelen, hogy valamennyi lap lelkesen ünnepelte a területek visszajuttatását, függetlenül attól, hogy jobboldali vagy baloldali, konzervatív vagy liberális, kormánypárti vagy ellenzéki orgánumnak számított.⁴⁰ Hiába figyelmeztette Kozma Miklós a politikai vezetők körét, hogy „[...] önmaguk által mások számára csinált propagandájukkal önmagukat ne hagyják befolyásolni, mert helyes nagypolitikai elhatározások csak abszolút tárgyilagos alapon hozhatók.”⁴¹ A józan és reális döntések egyre kevésbé jellemezték a politikai elitet.

Korabeli magyar lapokról/lapokból

A Függetlenséget alapításától (1933) Hubay Kálmán, majd az Anschlusst követően Kolosváry-Borcsa Mihály szerkesztette. A lap fasiszta nézeteket és célkitűzéseket hirdetett,⁴² erősen németbarát propagandát folytatott.⁴³ „A magyarországi némettség hűsége a magyar hazához [...] veleszületett népi sajátosság, jellemének egyik alapvonása és őseitől áthagyományozott szent örökség [...]”⁴⁴ Nyugat-Európa lerohanását így indokolta: „A háború döntő fázisához érkezett a belgiumi, hollandiai és luxemburgi eseményekkel. [...] a birodalmi hadsereg békés szándékkal lépte át a határt és kizárólag célja a három ország veszélyeztetett semlegességének biztosítása. [...] csak egy a beszéd tárgya. A társalgásokból kiderül, hogy minden rendű [sic!] és rangú ember felismerte a nyugati hatalmak fenyegetésére feleletül adott német ellenakció szükségességét. [...] a német birodalom létéről vagy nemlétéről van szó.”⁴⁵ „[...] a szövetségesek ezeken az országokon keresztül akartak támadást indítani a Ruhrvidék [sic!] ellen, [...] lényegében [...] Németország egy tempóval megelőzte ellenfeleit.”⁴⁶ A német nép tehát „elszántan állja az élet-halálharcot”. Majd június 18-án a címdoldalon írta a lap, hogy Franciaország (is) letette a fegyvert. A propaganda célú fotók sem maradtak el: „Német katona harc közben elsősegélyt nyújt [sic!] egy sebesült francia katonának.”⁴⁷ „A német nemzeti szocializmus népjóléti akció szervezetei élelmiszert osztanak ki a megszállt területek lakosainak.”⁴⁸ Az Anglia elleni háborút „Churchill akarja, [...] önös érdekek vezérlik, [...] feláldozza saját népét.”⁴⁹ A támadás megindítása előtt Hitler „még egy utolsó felszólítást intézett Anglia kormányához: [...] Mint győztes az értelemhez fordulok. [...]”⁵⁰ Németország tehát mindent megtett, hogy elkerülje a háborút, de minden hiába, Churchill elszánt.

A hazai lapok közül a Függetlenség számolt be a német hadi eseményekről a legnagyobb terjedelemben, a legrészletesebben, itt figyelhető meg a legerősebb németbarát hang. Az

utolsó oldalon szinte kivétel nélkül minden szám fotókat közölt, kedvező színben feltüntetve a német, illetve olasz hadsereg részvételét a hadszíntereken. A lap nem titkolt szándéka volt, hogy ismert szélsőjobboldali politikusok által írt cikkeken keresztül terjessze a fajvédők szókincsét.

Az eseményekért az első világháborút lezáró békeszerződéseket tették felelőssé: „[...] Bölcs öregek és csökönyös vénék állították, hogy ez a béke örökkévaló s nincs földi hatalom, amely rést tudna ütni rajta. [...] békét és igazságot kértünk 20 éven keresztül és mindig elfojtotta hangjainkat a gyűlölet, a rövidlátás szelleme. [...] A fegyvereket [...], ott töltötték meg Verasillesban [sic!], Trianonban.”⁵¹

A lap tájékoztatta olvasóit Teleki és Csáky júliusi németországi utazásáról, amelynek során „[...] napirenden lesz a délkelet-európai [sic!] kérdés.”⁵² Persze a vezető politikai elit igyekezett titokban tartani a tárgyalások valódi hátterét, a sajtó tudtára szinte semmit sem hoztak.⁵³ Mint ahogy az augusztus 16-24. között Turnu-Severinben zajló kétoldalú tárgyalásokról sem. Csak annyit lehetett olvasni: „[...] a Zsófia hajón elindult a magyar küldöttség [...]”⁵⁴ Majd: „[...] megszakadtak a [...] tárgyalások.”⁵⁵ A főbb eseményeket megírta a lap, de arról, hogy mi zajlott a színpad mögött, nem tudott beszámolni. A kormány (fél) hivatalos szócsöveként a németek iránti szimpátia erősítése mellett nagy hangsúlyt fektetett a Románia ellenes hangulatkeltésre. A tárgyalások megszakadásáért is kizárólag a románokat terhelte felelősség, akik „csökönyös magatartással késleltetik” az erdélyi kérdés rendezését. A magyarok tettek bizonyos területi engedményeket, de a román delegáció nem volt hajlandó javaslatot tenni a határ módosítására, ragaszkodott a népességcseréhez. A Függetlenség teljesen elfogadhatatlannak ítélte a román javaslatot.

A közvélemény megnyerésében nem véletlenül játszott vezető szerepet a Függetlenség. Mint a hatalmi elithez lojális sajtótermék, kritikus hangnem egyáltalán nem jellemezte a lapot, sem a hazai, sem a német kül- és belpolitikát illetően. De hiába fáradozott oly lelkesen a Németország melletti szimpátia erősítésében, a német megszállást követően – nemcsak az ellenzéki lapokat, – a Függetlenséget is betiltották.

A Pesti Hírlap az ország egyik legolvasottabb napilapjának számított. A liberálisok sokáig az etnikai revízió mellett foglaltak állást, megelégedtek volna a határ menti területek visszaszerzésével. De Teleki az optimális revízióra törekedett, vagyis a lehetséges maximum elérésére. Ezért a miniszterelnök politikáját támogató Pesti Hírlapban is egyre több cikk foglalkozott Erdély szükségzerű visszacsatolásával. Ezek nem tudományos okfejtések alapján, inkább csak a közérthetőség nyelvén fogalmazták meg a történelmi, földrajzi, etnikai érveket, amellyel az Erdélyre vonatkozó magyar jogot akarták bizonyítani.

Miután Besszarábiát és Észak-Bukovinát Románia átengedte a Szovjetuniónak, minden szám címlapon írt az erdélyi kérdésről. A július 3-ai szalagcímek: „Romániában nem szűnnek meg a zavargások.” Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztése radikális belpolitikai változásokat eredményezett: „Romániában vasgárdista-nacionalista-antiszemita kormány alakult.”⁵⁶ „A vasgárda röpiratot adott ki arról, hogy Erdélyről nem szabad lemondani.”⁵⁷

A magyar–román tárgyalások állomásairól rendszeresen beszámolt a lap, mindig a címlapon. „Teleki miniszterelnök és Csáky külügyminiszter Németországba utaztak.”⁵⁸ „Hitler két és fél órás tanácskozása Telekivel és Csákyval.”⁵⁹ „A román államférfiak németországi útja azzal függ össze, hogy a délkelet-európai viszonyokat a béke szellemében rendezzék. A salzburgi értekezlet előreláthatólag tényleges eredményekkel végződik.”⁶⁰ „Hitler Berchtesgadenben kihallgatáson fogadta a román miniszterelnököt és a külügyminisztert.”⁶¹

Többször is jelent meg térkép a lapban „Nagy-Magyarország” határaitól és a trianoni határokról, szemléltetve a területvesztéseket. Gyakran közölt olyan tudósításokat külföldi lapokból, amelyek a revíziót propagálták. „Okulhatnak azok az országok és államférfiak, akik múltó győzelemtől elvakítva elfelejtették, hogy végül is van igazság a világon és az igazság soha nem megy veszendőbe.”⁶² – kommentálta a bolgár sajtó Besszarábia és Észak-Bukovina szovjet megszállását. „Oroszország akciója felvetette Magyarország revíziós követeléseit is. [...] Romániának is érdeke, hogy Besszarábia elvesztése után megegyezésre jusson szomszédai saját békéjének megóvása érdekében.”⁶³ – vélekedett egy genfi lap. A szófiai újságok szinte minden nap írtak az erdélyi kérdésről, adatokat közöltek az elcsatolt területekről, „Trianoni által elrabolt földről” beszéltek.

Mindez azt a célt szolgálta, hogy a közvélemény még inkább a revízió bűvkörébe kerüljön. Sikerült ezzel elvonni a figyelmet más problémákról. Magyarország sokáig „a béke szigetének” számított a háborús Európában, távol esett tőlünk a frontvonal. A hivatalos propaganda igyekezett úgy beállítani a revíziós sikereket, mintha azok gyógyírt jelentettek volna a gazdasági és társadalmi problémákra. Csak olyan külföldi újságokból idéztek, amelyek pártfogolták a revíziót. A Pesti Hírlap kivételt jelent, ugyanis átvett cikkeket angol lapokból, melyek védték Romániát egy erőszakos rendezéstől. A Times szerint: „[...] a magyarok olyan területeket akarnak, amelyek Romániát illetik.”⁶⁴ A Figaro hasonlóan vélekedett: „Erdély jelenlegi állapota megfelel a legszigorúbb igazságosságnak.”⁶⁵ A salzburgi tárgyalást követően az angol sajtó rokonszenvvel írt a románok „szembehelyezkedési kísérletéről.” A Turnu-Severinben megfogalmazott román álláspontot, a lakosságcserere alapozott megegyezést a Times szintén védte.⁶⁶

Az, hogy Németország és Olaszország, ellentétben Nagy-Britanniával segítette Magyarországot Erdély visszaszerzésében, – Londonnal szemben – a tengelyhatalmak mellé állította az olvasók jelentős részét. Ezzel párhuzamosan a kormány szította a Románia ellenes hangulatot, ezt erősítve a Pesti Hírlap is idézett román laptudósításokat: „Az Erdély feletti vita nemcsak az erdélyi román parasztok kaszáit élesíti ki, hanem egész Románia összes románjának kaszáit is.”⁶⁷ „Aradon megtiltották a lakosságnak, hogy a magyar rádió műsorát hallgathassa, tilos minden rádión szerzett hír továbbítása. Az ez ellen vétő személyeket huszonnégy órán belül hadbíróság elé állítják.”⁶⁸ A közvetlen tárgyalások megszakadása után, de még a bécsi találkozó előtt a lap szemelvényeket közölt „Románia igazi arcáról”. Nevezetesen arról, „Hogyan írt a román sajtó Hitlerről és Mussoliniról [...]”⁶⁹: „A Hitler rezsim sikere nem más, mint egy gengszterbanda hatalomra jutása. [...] Mussolinit sem kímélték, [...] esztelenségében hajlandó országát behajszolni egy abesszíniai háborúba, amely Itália részére semmit nem jelent. [...] vajon mit jelent a románok hirtelen pálfordulása, amely a nagy német győzelmek [...] és [...] olasz sikerek óta meglepték a világot?”⁷⁰ Míg Magyarországot őszinte és régmúlta visszatekintő barátság fűzi a tengelyhatalmakhoz, – sugallja a lap – addig Románia képmutató, elvtelen magatartást tanúsít. Magyarországnak bíznia kell abban, hogy Hitler és Mussolini segítségével hamarosan véget lehet vetni a trianoni igazságtalanságnak.

Az ellenzéki Pesti Hírlap külpolitikai téren maximálisan támogatta a kormánypolitikát. Teleki és a liberálisok is az ország függetlenségének megőrzésére törekedtek, és arra, hogy az ország ne kötelezze el magát végérvényesen a németek oldalán. Észak-Erdély és a Székelyföld német-olasz döntőbíróági ítélettel történő visszaszerzése azonban e törekvések kudarcát jelentette. A lehetséges „következményeket” azonban nem vizionálta olvasói előtt a lap,

mérsékelt kritikával sem illette a kormányt a revízió megvalósulásának körülményei miatt.

„A Népszava nem ferdít, nem szédít, nem tévelyeg. Terjesszéték mindenütt!” „A nép szava: Népszava.” „A Népszava minden befolyástól mentes, független, szociáldemokrata napilap.” „Érted küzd a Népszava, te is küzdj érte.” „Igaz, bátor harcos a Népszava. Az igazság bátor harcosa.” Ilyen és ehhez hasonló szlogenekkel hirdette magát a lap. Gyakran helyezkedett kritikai álláspontra a kormány politikájával szemben. Többször betiltották (például a zsidótörvényekkel szembeni állásfoglalása miatt), de 1944 márciusáig kisebb-nagyobb szünetekkel kiadták. Egy viszonylag kis példányszámban megjelenő újságnak mondható,⁷¹ de stabil olvasókörrrel rendelkezett. A szociáldemokrata sajtó legfontosabb lapjának számított.⁷²

A kritikus hangnem elsősorban a kormány belpolitikájával szemben jellemezte a Népszavát. A lapok többsége nem tájékoztatta olvasóit a cenzúra bevezetéséről. A Népszava azonban beszámolt a kormányrendelet kiadásáról: „Teljes cenzúra! Kivétel nélkül minden közleményt be kell majd mutatni a sajtóellenőrző bizottságnak.”⁷³ Felhívta az olvasók figyelmét arra, hogy az adminisztrációs feladatok, többletmunkák miatt előfordulhat, hogy a lap megjelenése késni fog.

1939 szeptemberében a Miniszterelnökség irányelveket fogalmazott meg a sajtó magatartására vonatkozólag. Felszólították a lapokat, törekedjenek tárgyilagosságra a külpolitika tekintetében, és ez feleljen meg a kormány külpolitikai orientációjának. A hírek elosztása olyan legyen, hogy az angol, francia és lengyel hírek összességében ne haladják meg a német híreket. Az első helyre – általában – a német hírek kerüljenek. Azonban Németország ellenfeleinek sértegetése nem megengedett.⁷⁴ Igaza volt Rác Dezsőnek, az MTI londoni megbízottjának, amikor ezt írta: „A háború első halottja a hírszolgalat.”⁷⁵

A renitens Népszava is kénytelen volt az előírásoknak eleget tenni. Általában az utolsó oldalon számolt be a külpolitikai eseményekről, az európai hadszíntérről. Kivétel jelent a következő címdoldali hír: „A brit külügyminiszter elutasító választ adott a német békefelhívásra.”⁷⁶ A lap közölte Halifax rádióbeszédét is: „Az angol birodalom nem fogadja el azt az új világot, amelyet Németország tervez. Az az új rend, melyért Anglia síkra száll, szabad nemzetek egymás javára való együttműködése.”⁷⁷ Fontosnak tartotta tehát a lap (és volt bátorsága) – szemben más napilapokkal – tudatni az olvasókkal, hogyan vélekedett az angol kormány a német terjeszkedésről.

Az erdélyi kérdést érintő tárgyalásokról, illetve a Romániával kapcsolatos egyéb eseményekről a Népszava is napról-napra tájékoztatta olvasóit: „Szovjet-Oroszország ultimátumára Románia kész Besszarábia visszaadásáról és Észak-Bukovina átengedéséről tárgyalni.”⁷⁸ „A vasságdisták bevonásával átalakult a román kormány.”⁷⁹ „Szovjet [...] hadosztályok bevonultak az átengedett Besszarábia és Észak-Bukovina területére.”⁸⁰ „Gigurtu szélsőjobboldali kormányt alakított Romániában.”⁸¹ „Teleki és Csáky Münchenben tárgyal a Magyarországot érintő kérdésekről.”⁸² A lap feltételezi, hogy Délkelet-Európáról lesz szó a tárgyaláson, de közli, hogy biztosat nem lehet tudni. „Románia és Bulgária miniszterelnökeit és külügyminisztereit Salzburgba hívták.”⁸³ „Délkelet-Európa problémája az [...] értekezlet napirendjén.”⁸⁴ „Bukarest javaslatait várják. Romániának kell a kezdeményező lépést tennie.”⁸⁵ „Románia előkészíti a Magyarországgal és Bulgáriával kapcsolatos tárgyalásokat.”⁸⁶ „A római román követ Bukarestbe érkezett kormánya utasításáért [...]”⁸⁷ „Bossy [...] követ megbeszélése Telekivel és Csákyval.”⁸⁸ „Turnu-Severinben megindultak a tárgyalások a magyar és a román megbízottak között.”⁸⁹ „Hóri [sic!] András jelentésétét után holnap reggel

utazik vissza Turnu-Severinbe.⁹⁰ „Megszakadtak a [...] tárgyalások. Kilátás van arra, hogy a legrövidebb időn belül újra felveszik a megbeszéléseket.”⁹¹ „Holnap Szegeden folytatják a magyar-román tárgyalásokat.”⁹² „A tengelyhatalmak budapesti és bukaresti jelen-téstételre kormányaikhoz utaztak.”⁹³

„Berlin és Róma álláspontja: Közvetlen tárgyalásokkal kell rendezni a Délkelet-Európai [sic!] kérdéseket.”⁹⁴ „A tengelyhatalmak nemcsak tanácsolják, hanem követelik is Románia megegyezését Magyarországgal és Bulgáriával.”⁹⁵ „Svájci lapvélemény szerint Bukarestben a tengelyhatalmak döntőbíráskodását kérvényezik.”⁹⁶ „A külföldi lapok megállapították Románia csökönységét.”⁹⁷ „Románia még nem válaszolt a tárgyalások újrakezdését indítványozó magyar javaslatra.”⁹⁸ A tárgyalások elhúzódásáért a Népszava is kizárólag Romániát tette felelőssé. Kétszínűséggel, köntörfalazással vádolta a tárgyalópartnert.

Bár készségét nyilvánította Románia a fennálló ellentétek békés rendezésére, de belső propagandával olyan helyzet megteremtésére törekedett, amely a dolgok legveszedelmesebb összekuszálását vonhatja maga után. A román sajtóviszonyok, az a szellem, ahogy Bukarestben a közvéleményt irányították, érvénytelenítette azt a bismarcki mondást, mely szerint minden újságcikk mögött egy ember áll. Ahogy a román lapok írtak az nem egy cikkíró felfogása volt.⁹⁹ „[...] központi vezényszóra nyilatkoznak, amikor ellenkezést hirdetnek a revíziós igényekkel szemben.”¹⁰⁰ Irredenta mozgalom címen letartóztattak több magyart. Több külföldi laptudósítót kiutasítottak.¹⁰¹ Román lapok azt bizonygatták, hogy bár nemrég csatlakozott csak Románia a tengelyhatalmak politikájához, valójában „[...] a román nép előbb állt a tengelyhatalmak mellé, mint bárki más.”¹⁰² Ezt persze cáfolja a Népszava. Tehát a szociáldemokrata lap is részt vesz a románellenes hangulatkeltésben.

Elgondolkodtató idézet olvasható a döntés másnapján. Miután a küldöttséget szállító vonat befutott Budapestre, a pályaudvaron a miniszterelnök komor hangú beszédet tartott. Lelkiismeret vizsgálatra szólított fel, és arra, hogy tanuljunk a múltból. „A visszatért nemzetiségeket ne nézze a nemzet az elmúlt idők szemüvegén keresztül [...]. Senki a nemzet bizalmával és értekeivel vissza ne éljen [...]. Nagy pillanatokban nem az örömujjongás a fontos, hanem az, hogy komolyan gondolkozzunk, magunkba szálljunk, meglássuk őseink, apáink hibáit és tanuljunk belőlük a jövőre.”¹⁰³ Teleki itt arra gondolt, a terület visszacsatolásokkal ismét soknemzetiségűvé vált Magyarországon, a nemzetiségi kérdés újra napirendre kerül. De nem szabad azt az elnyomó nemzetiségpolitikát folytatni, ami korábban jellemezte az országot. A nemzetiségekkel szemben elkövetett méltánytalanságok beismerését csak a Népszava vállalta fel, a többi lap nem.

Szintén csak a Népszava hívta fel a figyelmet a Közel- és Távol-Keletet Németországgal összekötő kereskedelmi utak jelentőségére, ezzel (is) magyarázta a német aktivitást a Duna-medencében: „[...] a Közép-Európai [sic!] és a balkáni területek nemcsak nyersanyagforrást és nemcsak piacot jelentenek a német és olasz gazdaság számára, hanem fontos átjárót is.”¹⁰⁴ „A háború jelenlegi szakaszában rendkívül fontos szerepe van Délkelet-Európának a katonai háborút kiegészítő nyersanyagháborúban. [...] a salzburgi tárgyalásokat ebbe az általános német-olasz tervbe kell beleillesztenünk.”¹⁰⁵ Mindez új megvilágításba helyezte a német szerepvállalást a térségben.

„[...] legtöbbször nem az események valódi irányának felderítésére törekszenek [...]. Nincs semmi okunk arra, hogy ne merjünk őszintén szembenézni a valósággal. Nem vagyunk hajlandók a tényeket letagadni, vagy félremagyarázni, akkor sem, ha nem szájunk íze szerint valók, nem vagyunk hajlandók jelentőségüket eltúlozni még akkor sem, ha alakulásuk

nekünk kedvez.”¹⁰⁶ A bekeretezett cikk „A háború” címet kapta, és tekinthetjük a Népszava ars poeticá-jának.

A Magyarságot Milotay István és Pethő Sándor alapította 1920-ban. A jobboldali ellenzéki lap kommunista ellenes, antiliberális és antiszemita volt egyszerre. 1934-ben kilépett Milotay, és megalapította a fasiszta nézeteket propagáló Új Magyarságot. 1938-ban a nyilaskeresztes párt vezéré, Hubay Kálmánt nevezték ki a lap főszerkesztőjévé.¹⁰⁷ Ezután a náci Németország terjeszkedési törekvéseivel kapcsolatos félelmeit nyíltan hangoztató Pethő Sándor is elhagyta a lapot, és megalapította az antifasiszta Magyar Nemzetet. Hubay vezetése alatt a Magyarság lett a legolvasottabb nemzetiszocializmust hirdető lap.

A német és olasz hadisikerekről a Magyarság számolt be a legnagyobb elragadtatással: „Nagylelkű és lovagias a franciáknak adott fegyverszüneti szerződés. Németországnak nincs szüksége a francia flottára, és ünnepélyesen kijelentette, [...] erre [...] nem tart igényt.”¹⁰⁸ „A német bűvárhajók megsemmisítő tevékenysége Anglia körül.”¹⁰⁹ „Hitler, a győzedelmes hadvezér bevonult a fővárosba. Berlin egész lakossága felsorakozott a lobogókkal és virágokkal díszített útvonalon. Példa nélküli lelkesedés viharzik a Führerhez.”¹¹⁰ „Sivatagi olasz támadás Egyiptom ellen.”¹¹¹ „Olasz repülők nagy sikerű támadása Málta ellen.”¹¹² „Az olaszok elől visszavonult az angol flotta az első tengeri ütközetben.”¹¹³

A németek nyugati-európai győzelmei hatására a szélsőjobboldali pártok fokozták tevékenységüket. A zsidótörvény szigorú végrehajtását követelték, a kormány külpolitikájának határozott német orientációját, és Teleki lemondását. Valójában azonban a nyilas mozgalom hanyatlani kezdett, taglétszámuk megfogyatkozott, Imrédy és támogatói is elhatárolták magukat tőlük. Volt néhány látványos megmozdulásuk, de tömegbefolyásuk ebben az időben nem jelentős.

A Magyarság, különösen miután Hubay lett a lap vezetője, fokozott hangsúlyt helyezett az antiszemita nézetek terjesztésére: „Hogyan oldották meg a zsidókérdést a Protektorátusban?”¹¹⁴ „Mit mond a zsidók nemzeti kátéja? Mi is a zsidók alapigazsága?”¹¹⁵ „Meddig zsidó valaki?”¹¹⁶ „Zsidó csillag, gettórendszer és munkakényszer! A teljes elkülönítés alapján oldották meg a zsidókérdést a lengyel főkormányzóságban.”¹¹⁷ „Helyezzék zár alá az összes zsidó birtokot!”¹¹⁸ A lap rendszeresen beszámolt a Nyilaskeresztes Párt, a Magyar Nemzetiszocialista Párt és a Turul Szövetség rendezvényeiről, felhívásairól, közleményeiről.

„Hitler Európája” címmel a következő cikk olvasható: „A régi Európa nagyobbik része, a liberalizmus, a demokrácia, s a feudalizmus eszmevilága szerint [...] élt. Nem kétséges [...], ezek helyett [...] korszerűbb elveket fognak alkalmazni az európai népek felelős vezetői, hiszen ezeknek az elveknek a gyakorlatban való sikerét a német és olasz építőmunka eredményei már igazolják. Maga Roosevel, a legnagyobb demokrácia vezérfia, az Egyesült Államok elnöke jelentette ki, hogy a háborús sikerek kétségtelenül összefüggésben vannak a totális elvekkel, amely elvek valamely nép belső egységét oly tökéletesen megvalósítják, ahogy erre a demokráciák képtelenek. [...] Hitler Adolf több mint államfő és több mint hadvezér. Reformer és filozófus is, akinek nemcsak a fegyverei, hanem az eszméi is győzelmessé lettek Európában, amelynek jövőjét immár ő maga fogja megszabni [...] azzal a szellemiséggel, amellyel megteremtette a maga legyőzhetetlen, megelégedett és boldog birodalmát.”¹¹⁹

Saját ideológiájuk mellett a revíziós célokat is ugyanolyan céltudatosan hirdették. A „Mindent vissza!” és a „Nem, nem, soha!” jelszavakat leginkább a nyilasok vallották magukénak. Nem elégedtek meg az etnikai revízióval, 1940-ben egész Erdélyt követelték. Mindezt Németország és Olaszország segítségével kívánták megvalósítani. A tengely támogatása nélkül

nem tartották megvalósíthatónak Erdély visszacsatolását. Ezért a lap a Hitler és Mussolini iránti szimpátiát napról-napra erősíteni igyekezett olvasóiban. „A tengelyhatalmak soha nem feledkeztek meg Magyarország jogos revíziós igényeiről.”¹²⁰ „Teleki miniszterelnök és Csáky külügyminiszter Münchenben. Sorsdöntő tanácskozás a nemzetiszocialista birodalom fővárosában.”¹²¹

A lap nagy lelkesedéssel tájékoztatta olvasóit, hogy a közeljövőben valószínű előrelépés fog történni a magyar-román kérdésben, ugyanis „a román miniszterelnök és külügyminiszter meghallgatásukat kérték Berlinben.”¹²² „Románia bejelentette Budapesten, hogy hajlandó a barátságos eszmecserék felvételére.”¹²³ „A tengelyhatalmak teljes megértést tanúsítanak a magyar ügy iránt. Romániának tudomásul kell venni [...] a magyar követeléseket.”¹²⁴ „Olasz hivatalos vélemény: A közeljövőben valóra válik a délkelet-európai [sic!] kérdés békés rendezése.”¹²⁵ Genfi lap: „Romániának meg kellene elégednie harminc év előtti határaival.”¹²⁶ Felháborodva írja, hogy a francia sajtó viszont csak „nem tagadja meg magát”. „A farkas” című cikkben Magyarországot és Bulgáriát azzal vádolja, hogy „[...] azon Románia területére éheznek, amelynek a páriszkörnyéki [sic!] békék oly igazságos módon szolgáltatnak elégtételt.”¹²⁷ „Bukaresti hírek: Románia a jövő héten adja át Magyarországnak és Bulgáriának első javaslatát.”¹²⁸ „Bukaresti sajtóhadjárat az igazságos és méltányos magyar követelések ellen: [...] a legnagyobb boldogság Romániában kisebbségben élni.”¹²⁹ „Újabb figyelmeztetés a románoknak: Azokat a sebeket, amelyeket Versailles ütött, végleg meg kell gyógyítani!”¹³⁰ „Turn-Severin [sic!] után tárgyalás – Bécsben!”¹³¹

A döntést kommentálva pedig így írt: „Egy nagy tanulsága még van az új bécsi döntőbírói ítéletnek. S az, hogy Délkelet-európában [sic!] megszűnt mindörökre a nyugati demokrácia befolyása, [...] ez a nagy és sokat szenvedett terület a jövőben az európai politikát uraló tengelyhatalmak gazdasági és politikai célkitűzéseivel párhuzamosan kell hogy berendezze új életét.”¹³² A Magyarság szélsőjobboldali lapként a tengelyhez történő csatlakozást nemcsak kívánatos, hanem elkerülhetetlen következménynek is tartja. Ezt más újságok nem merték megjósolni...

„A Magyar Nemzet küzd, hogy Magyarország magyar ország maradjon.” Az 1938-ban Pethő Sándor által alapított lap náciellenes szellemiséget képviselt. Finanszírozását főként liberális gyárosok és bankárok biztosították. 1940-ben Pethő távozását követően Hegedüs Gyula került a szerkesztői székbe.¹³³ Hivatalosan ellenzéki lapnak számított, de a Pesti Hírlaphoz hasonlóan a Teleki-kormány kül- és belpolitikáját maximálisan támogatta, legalábbis a tárgyalat időszakban.

A németek és olaszok iránti szimpátiát a háború előtti időkben még igyekezett erősíteni olvasóiban. „Napok vagy órák kérdése lesz Anglia elfoglalása.”¹³⁴ „Anglia a felelős azért, hogy folytatódik a háború, amely Anglia megsemmisítésére vezet majd.”¹³⁵ Vagy Pethő cikke az „öngyilkos fölényérzet”-ről: „[...] semmi se jogosíthatta fel a nyugati népek vezetőit arra a fennhéjázó és elbizakodott magatartásra a németekkel szemben, mint aminőt még Hitler gigászi fegyverkezése után is tanúsítottak.”¹³⁶ „Alázat kellett volna.” – vélekedik a szerkesztő. „[...] egész [...] Európa meg nem értéssel nézett ránk, csak Olaszországból és Németországból hangzott felénk egy-egy megértő szó, egy-egy meleg üzenet és nyílt felénk egy-egy baráti kézfogás, [...] soha a történelem során még nem volt államférfi, aki a hatalomra jutás után annyira beváltotta és betartotta volna azt, amit a hatalomra jutás előtt ígért, mint Benito Mussolini.”¹³⁷ A lap köszönti a „génuszt” születésnapján: „Benito Mussolini, Olaszország nagy Duceja most tölti be 57. születésnapját. [...] Itália nagy ünnepe egyben a mi ünnepünk.

[...] Magyarország tudja: Mussolini volt az első, aki felismerte a Trianon utáni magyar revíziós igények igazságosságát és mindent megtett [...] ezek megvalósítására.”¹³⁸ (Olaszország aktív szerepére emlékezett a Magyar Nemzet az első bécsi döntés meghozatalában – a szerző.) Nem a Magyarságban vagy más szélsőjobboldali lapban, hanem itt olvashatjuk, hogy „a fasizmus szelleme a fiatalság lendülete”.

Erdélyi utazás során látott „székely szöttek”-ről olvashatunk, „[...] láttam, hogy ké-szül. Sok százból tevődik össze. A fehér mellett leginkább feketéből és pirosból. Ahogy a Székelyföld története is tele van fekete szenvedéssel és elpusztíthatatlan élni akarással.”¹³⁹ A cikk írója tiszteletét fejezi ki az erdélyi magyarság előtt, akik a megpróbáltatásokat jelentő a román elnyomás alatt is kitartottak szülőföldjük mellett. Az Országos Magyar Párt tevékenységét, küzdelmeit ecseteli Wesselényi Miklós „20 év kisebbségi politika” című írása. „A párizskörnyéki [sic!] békével kapcsolatosan aláírt kisebbségi szerződések [...] széles körű jogokat biztosítottak volna romániai nemzetiségeknek. Csakhamar nyilvánvaló lett azonban, hogy a román kormány nem gondol komolyan nemzetközi kötelezettségeinek betartására, és a kisebbségek, elsősorban a magyar kisebbség tökéletes elnyomására törekszik.”¹⁴⁰ A magyar helytállás hangsúlyozását és a románellenes hangulatkeltést tehát a Magyar Nemzet is fontosnak tartotta.

A revíziót megelőző eseményekről szintén beszámolt, a többi újsághoz hasonlóan mindig a címdaloldon: „Hitler Ribbentrop jelenlétében fogadta Gigurtut és Manoilescut. [...] A román lapok éles magyarellenes hangja megnehezíti a kiegyezést.”¹⁴¹ „A magyar küldöttség Hóry [sic!] András vezetésével különhajón elindult a magyar-román tárgyalás színhelyére.”¹⁴² „Turnu Severin-ben átadták a magyar javaslatot.”¹⁴³ „Félbemaradt a megbeszélés, mert nem válaszolt Románia a magyar javaslatra.”¹⁴⁴ Érdemi információkkal tehát a Magyar Nemzet sem tudta ellátni az olvasókat, csak megírta a főbb történéseket, de nem kommentálta azokat.

A döntés után a nemzetiségek jogainak tiszteletben tartása mellett érvelt, amellel hogy ne kövessük el azokat a hibákat a románokkal, amit ők elkövettek az erdélyi magyarsággal: „A politikai veszélyesség és emberiség egyformán követeli, hogy a magyarság méltányosan forduljon Erdély földje felé. [...] a magyar politika [...] vezetői is ezekre az elvekre alapozzák erdélyi politikájukat, ahogy az világosan látható a miniszterelnök megnyilatkozásaiból. A népek természeti joga követeli, hogy minden nép szabadon fejthesse ki [...] nemzeti egyéniségét. Úgy hisszük, ez a szabad fejlődés az alapelve annak is, hogy több nép együtt élhessen egyetlen állam határai között és ez az elv be nem tartatott, ezen bukott meg Nagy-Románia.”¹⁴⁵ (A Trianon előtti elnyomó magyar nemzetiségpolitikát persze nem említi a románellenes cikk.)

A Magyar Nemzet sem viselkedik „igazi” ellenzéki lap módjára. A fasizmus elleni harcban betöltött későbbi fontos szerepe nem jelenik meg meg. A kritikai vélemények hiánya tapasztalható a kormánypolitikát illetően. Talán még nem láthatóak egyértelműen aggasztó jelek az újságírók előtt, illetve nemcsak az olvasókat nem tájékoztatják, ők maguk sem rendelkeznek információkkal ahhoz, hogy teljes képünk legyen a háttérben zajló diplomáciai manőverekről.

A korabeli magyar lapok nem jelentettek meg markáns ellenzéki vagy kormánypárti jelleget.

Ami a lapokból kimaradt...

Az erdélyi revízió megvalósítása a nyugat-európai német hadisikerek után kezdett realitássá válni a magyar külpolitika számára. Nyugat után Kelet felé „tekintett” a német hadigépezet. Meg kellett azonban teremteni a hátteret a Szovjetunió elleni háborúhoz. Ahhoz, hogy a haderő átvonulását biztosítani lehessen, ki kellett küszöbölni néhány akadályozó tényezőt. Ilyen volt a magyar–román területi vita.

Ugyanúgy fontosak voltak Németország számára a magyar vasútvonalak, mint a román kőolaj. A kérdést Hitler úgy kívánta megoldani, hogy egyik fél igényét sem elégíti ki teljesen, de mindkettőnek tesz engedményeket. Miután a Szovjetunió felszólította Romániát Besszarábia és Észak-Bukovina átadására, a magyar diplomácia is támadásba lendült Románia ellen, és az 1920-ban elcsatolt területek visszaadását követelte. A román kormány – német javaslatra – elfogadta a szovjet ultimátumot. Július 4-ei II. Károly román királynak küldött levelében Hitler az erdélyi kérdést illetően is egyértelműen fogalmazta meg álláspontját, nevezetesen, indokoltnak tartotta a magyarlakta területek átengedését. A király válaszul ígéretet tett a tárgyalások megkezdésére Magyarországgal. Tehát júliusban még Németország elzárkózott a kérdés közvetlen rendezésétől, de valószínűsíteni lehetett, hogy a felek nem fognak kompromisszumos megoldást találni. Ezen eseményekről természetesen a korabeli újságolvasónak semmit sem hoztak a tudomására.

Mintahogy a július 10-én Münchenbe látogató magyar delegációval folytatott megbeszélések, és a Berchtesgadenben tett román látogatás részleteiről sem. A két megbeszélés között Hitler immár határozottabb hangú levélben hívta fel a román király figyelmét a területi engedmények elkerülhetetlenségére. Ennek eredményeképp 14 ezer km² nagyságú területet ajánlott fel Gigurto miniszterelnök Ribbentrop közvetítésével Magyarországnak. A magyar követelés 72 ezer km²-re vonatkozott, a román ajánlat így elfogadhatatlan volt. Augusztusra mindkét fél engedni kényszerült. Azonban így sem jutottak megegyezésre a Turnu Severinben (Szörényvár) tartott kétoldalú megbeszélések során. A románok ugyanis lakosságcserét ajánlottak, a magyar küldöttség viszont 60 ezer km²-nyi területre tartott igényt. Nyilvánvalóvá vált, az álláspontok olyan távol esnek egymástól, hogy a közvetlen megállapodás nem lehetséges. Románia döntőbíráskodásra kérte fel a tengelyhatalmakat.

Egyértelműen sikerként könyvelhette el a magyar kormány Erdély revízióját, mégha ez részleges is volt (valamennyi korabeli magyar újság egyként ünnepelt a döntés másnapján, szemrehányás sehol nem tapasztalható). 400 ezer magyar maradt Romániában, és több mint egymillió román került magyar fennhatóság alá. Erdély bonyolult nemzetiségi viszonyai azonban nem tették lehetővé egy igazságos határ meghúzását. Döntésével Hitler Magyarországnak kedvezett, a magyar delegáció győzelemként ünnepelte döntőbíráskodást, a románok tragédiaként fogták fel. A döntés kihirdetésének pillanatairól Ciano a következőket jegyezte fel: „A magyarok örömeikben képtelenek uralkodni magukon, amikor meglátják a térképet. Aztán tompa zuhanást hallunk, Manoilescutól (a román külügyminiszter – a szerző) ered, ajultában az asztalra esett...”¹⁴⁶

Az ország területi gyarapodása és lakosságának növekedése a kormány presztízsét erősítette. Magyarország ünnepelt, Erdélyben pedig virágesőt szórtak a bevonuló honvédek lába elé (ahogy a korabeli lapok erről beszámoltak). Az elszakított területek közül Erdélynek különleges jelentősége volt. Itt élt a legtöbb magyar, ez volt a legnagyobb elcsatolt terület (nagyobb, mint ami Trianon után megmaradt az országból), megtestesítette évszázadokon

át a magyar államiságot, a kultúra és a politikai élet sok neves képviselőjének szülőhelye volt. A döntést követően Magyarország a tengelyhatalmak mellett szerződészerű elkötelezettséget volt kénytelen vállalni. 1940. november 20-án a magyar kormány csatlakozott a Németországot, Olaszországot és Japánt tömörítő háromhatalmi egyezményhez. 1941. június 26-án Németország oldalán beléptünk a Szovjetunió elleni háborúba.

A siker azonban – tudjuk – nem volt tartós. A második világháború utáni párizsi békeszerződés az 1920-as trianoni határok helyreállításáról rendelkezett.

BIBLIOGRÁFIA

I. Felhasznált sajtótermékek

Függetlenség, 1940. Felelős szerkesztő: Kolosváry-Borcsa Mihály.

Magyar Nemzet, 1940. Felelős szerkesztő: Erdélyi György.

Magyarság, 1940. Felelős szerkesztő: Rattkay R. Kálmán.

Népszava, 1940. Felelős szerkesztő: Szakasits Árpád.

Pesti Hírlap, 1940. Felelős szerkesztő: Kovács Dezső.

II. Felhasznált irodalom

ÁDÁM MAGDA: A versailles-i Közép-Európa összeomlása. *Századok*, 1999. 4. sz.

BÁN D. ANDRÁS: *Illúziók és csalódások*. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.

BARCZA GYÖRGY: *Diplomataemlékeim 1911-1945*. 1-2. k. Szerk. Antal László. Európa–História, 1994.

BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok*. I–IV. kötet. Budapest, 1986–90, Magvető.

CZETTLER ANTAL: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*. Budapest, 1997, Magvető Kiadó.

CSATÁRI DÁNIEL: *Forgószeleken*. Magyar–román viszony 1940–1945. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.

DIÓSZEGI ISTVÁN: *A revízió bűvöletében*. Külpolitikai alternatívák Trianon után. *Rubicon*, 1993. 5. sz.

GERGELY JENŐ – PRITZ PÁL: *A trianoni Magyarország 1918–1945*. Budapest, 1998, Vince Kiadó.

GERGELY JENŐ – GLATZ FERENC – PÖLÖSKEI FERENC (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. Budapest, 1991, Kossuth Könyvkiadó.

GLATZ FERENC: Trianon tegnap és ma. *História*, 1990. 3. sz.

HANÁK PÉTER: Egy széttört régió nyomorúsága. *Rubicon*, 1993. 5. sz.

HORTHY MIKLÓS: Emlékirataim. Szerk. Antal László. Budapest, 1990, Európa–História.

HORY ANDRÁS: *Bukaresttől Varsóig*. Visszaemlékezések. Szerk. Pritz Pál. Budapest, 1987, Gondolat.

JUHÁSZ GYULA: *A háború és Magyarország. 1938–1945*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.

JUHÁSZ GYULA: A magyar revíziós célok és a nagyhatalmak. *História*, 1990. 3. sz.

JUHÁSZ GYULA: A második bécsi döntés. In Kiss Gy. Csaba (szerk.): *Magyarságkutatás*. Budapest, 1987, Magvető.

JUHÁSZ GYULA: *A Teleki kormány külpolitikája 1939–1941*. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó.

JUHÁSZ GYULA (összeállította): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*. V. k. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.

KEMÉNY ISTVÁN – SÁRKÖZI MÁTYÁS (sajtó alá rendezte): *Bibó István összegyűjtött munkái*. I. kötet.

- Bern, 1985, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- KIM JIYOUNG: *A nagyhatalmi politika és az erdélyi kérdés a második világháború alatt és után*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
- KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR: *A magyar sajtó története*. Budapest, 2001, Sajtóház Kiadó.
- L. BALOGH BÉNI: A második bécsi döntés. *Rubicon*, 2005. 6. sz.
- L. NAGY ZSUZSA: Igazságot Magyarországnak. Lord Rothermere helye a nap alatt. *Rubicon*, 1993. 5. sz.
- L. NAGY ZSUZSA: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.
- L. NAGY ZSUZSA: Trianon – a magyarság és Európa ügye. *História*, 1990. 3. sz.
- MACARTNEY, CARLYLE AYLMER: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941*. Budapest, 1993, Occidental Press.
- ORMOS MÁRIA: *Kozma Miklós*. Egy nemesen konzervatív magyar propagandapolitikus. *Rubicon*, 2001. 1.sz.
- PÁVA ISTVÁN: *Trianon–Belvedere–Hadbálépés*. Pécs, 1995, Pannónia Kiadó.
- RÁNKI GYÖRGY: *A második világháború története*. Budapest, 1982, Gondolat.
- RÁNKI GYÖRGY–PAMLÉNYI ERVIN–TILKOVSKY LÓRÁNT–JUHÁSZ GYULA (összeáll.): *A Wilhelmstraße és Magyarország*. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó.
- RÁNKI GYÖRGY (főszerk.): *Magyarország története 10 kötetben*. 8/2. 1918–1919, 1919–1945. Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC: *Bethlen István*. Politikai életrajz. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században*. Budapest, 1997, Teleki László Alapítvány.
- ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép-Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás. 1920–1953*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó.
- ROTSCHILD, JOSEPH: *Románia története a két világháború között*. Szeged, 1995, JATE Történész Diákkör.
- SZABÓ MIKLÓS: Trianon múltja és jelene. *Rubicon*, 1993. 5.sz.
- SZÁSZ ZOLTÁN: *A románok története*. Budapest, 1993, Bereményi Kiadó.
- SZÁSZ ZOLTÁN (szerk.): *Erdély története III. k. 1830-tól napjainkig*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó.
- SZINAI MIKLÓS – SZÜCS LÁSZLÓ (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai*. Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó.
- TELEKI PÁL: Válogatott politikai írások és beszédek. Szerk. Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
- TILKOVSKY LÓRÁNT: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.
- ZEDLER MIKLÓS: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.

¹ 1914-től szigorú háborús cenzúra működött.

² Az ellenzéki liberális lapok megjelenését bankok és gyáripárosok segítették hirdetések, fizetett közleményeken keresztül.

³ Az utolsó választásokat 1939 májusában tartották.

⁴ Trianon jelentése: háromszoros nem (tria non).

⁵ BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok*. I–IV. kötet. Budapest, 1986–90, Magvető. I. köt. 353–354.

⁶ Románia kapta a legnagyobb területet, 102 ezer km²-t, több mint ötmillió lakossal.

- ⁷ 1910-ben míg a nemzetiségek aránya 45,6%, 1920-ban már csak 10,5%. ZEIDLER MIKLÓS: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó. 45.
- ⁸ Zeidler: i. m. 37–38.
- ⁹ Ez a kormány jóváhagyásával és jobboldali társadalmi szervezetek közreműködésével zajlott.
- ¹⁰ Jelentése: politikai mozgalom, amely egy ország területi követeléseit történelmi jogokra vagy nemzetiségi összetartozásra alapozza.
- ¹¹ Jelentése: felülvizsgálat, itt: nemzetközi szerződések újratárgyalása. Revíziós mozgalom: az elszakított területek visszaszerzését célzó politikai törekvés.
- ¹² Az ismertebbek: Országos Propaganda Bizottság, Területvédő Liga, Magyar Országos Véderő Egyesület, Ébredő Magyarok Egyesülete, Turul Szövetség, Magyar Nemzeti Szövetség, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége stb.
- ¹³ Különbféle kiadványokban ismertette a revízióval kapcsolatos álláspontját. Ezek közül a legnagyobb visszhangot keltett munka: *Igazságot Magyarországnak* című tanulmánykötet, amely angol nyelven is megjelent *Justice for Hungary* címmel.
- ¹⁴ Thomas Woodrow Wilson (1856–1924) amerikai elnök 14 pontban foglalta össze az első világháborút lezáró békeszerződések irányelveit.
- ¹⁵ KIM JIYOUNG: *A nagyhatalmi politika és az erdélyi kérdés a második világháború alatt és után*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó. 54.
- ¹⁶ A nyugati hatalmak Németországgal szembeni határozott fellépésére csak Lengyelország megtámadása (1939. szeptember 1.) után került sor.
- ¹⁷ Ránki et al: i. m. 16.
- ¹⁸ *Függetlenség*, 1940. augusztus 31. 1.
- ¹⁹ *Függetlenség*, 1940. augusztus 31. 1.
- ²⁰ *Függetlenség*, 1940. szeptember 1. 1.
- ²¹ *Függetlenség*, 1940. szeptember 1. 12.
- ²² *Függetlenség*, 1940. szeptember 1. 4.
- ²³ *Függetlenség*, 1940. augusztus 31. 1.
- ²⁴ *Függetlenség*, 1940. augusztus 31. 4.
- ²⁵ *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 31. 1.
- ²⁶ *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 31. 1.
- ²⁷ *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 31. 6.
- ²⁸ *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 31. 6.
- ²⁹ *Magyarság*, 1940. augusztus 31. 1.
- ³⁰ *Magyarság*, 1940. augusztus 31. 2.
- ³¹ *Magyarság*, 1940. augusztus 31. 3.
- ³² *Magyarság*, 1940. augusztus 31. 4.
- ³³ *Magyarság*, 1940. szeptember 3. 2.
- ³⁴ „[...] a tengelyhatalmak Magyarországra iránti őszinte barátságát semmi sem fejezi ki annyira, mint az, hogy akkor, midőn történelmük legsorsdöntőbb, legviharosabb harcaival vannak elfoglalva, időt találtak arra, hogy a magyar nemzetnek igazságot szolgáltatassanak. Ez nemcsak a magyarság megbecsülését jelenti, de a tengelyhatalmak erejét is, mert élet-halál-harcukban [sic!] is meg tudták mutatni, hogy délkelet-európában [sic!] a békét stabilizáló, a konfliktusokat elrendező feladatuk és hivatásuk van.” *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 5. 5.
- ³⁵ *Magyar Nemzet*, 1940. augusztus 31. 1.
- ³⁶ *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 6. 1.
- ³⁷ *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 3. 5.
- ³⁸ *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 6. 1.
- ³⁹ *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 10. 1.
- ⁴⁰ Egyetlen párt volt, amely a revíziót helytelenítette, a kommunisták pártja. Ez a párt azonban

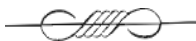
csak illegálisban működött, számottevő bázisa nem volt.

- 41 ORMOS MÁRIA: *Kozma Miklós*. Egy nemesen konzervatív magyar propagandapolitikus. *Rubicon*, 2001. 1.sz., 77.
- 42 Imrédy Béla vezércikkét átvette egy olasz lapból: „Nemcsak azért állottunk a tengelyhatalmak mellé, mert ők ugyanúgy életjogaikat és igazságukat követelik a sorstól, hanem azért is, mert érezzük, hogy ma minden nemzetnek szüksége van erre a friss erőket felszabadító társadalmi megújulásra.” *Függetlenség*, 1940. május 26. 3.
- 43 KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR: *A magyar sajtó története*. Budapest, 2001, Sajtóház Kiadó. 186.
- 44 *Függetlenség*, 1940. május 7. 4.
- 45 *Függetlenség*, 1940. május 11. 5.
- 46 *Függetlenség*, 1940. május 11. 2.
- 47 *Függetlenség*, 1940. június 20. 8.
- 48 *Függetlenség*, 1940. június 29. 12.
- 49 *Függetlenség*, 1940. július 20. 1.
- 50 *Függetlenség*, 1940. július 20. 1.
- 51 *Függetlenség*, 1940. június 4. 4.
- 52 *Függetlenség*, 1940. július 10. 1.
- 53 Hitler ígéretet tett a magyar delegációnak, hogy felszólítja a román kormányt, kezdeményezzen közvetlen tárgyalásokat Magyarországgal az erdélyi kérdésről. (Betartotta ígéretét.) A müncheni tárgyalás részleteiről azonban nem számoltak be a korabeli magyar lapok.
- 54 *Függetlenség*, 1940. augusztus 15. 1.
- 55 *Függetlenség*, 1940. augusztus 25. 1.
- 56 *Pesti Hírlap*, 1940. július 5. 1.
- 57 *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 7. 1.
- 58 *Pesti Hírlap*, 1940. július 10. 1.
- 59 *Pesti Hírlap*, 1940. július 11. 1.
- 60 *Pesti Hírlap*, 1940. július 25. 1.
- 61 *Pesti Hírlap*, 1940. július 27. 1.
- 62 *Pesti Hírlap*, 1940. július 2. 3.
- 63 *Pesti Hírlap*, 1940. július 5. 2.
- 64 *Pesti Hírlap*, 1940. július 30. 4.
- 65 *Pesti Hírlap*, 1940. július 30. 4.
- 66 *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 20. 3.
- 67 *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 7. 1.
- 68 *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 9. 9.
- 69 *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 28. 3.
- 70 *Pesti Hírlap*, 1940. augusztus 28. 3.
- 71 1940-ben 25 ezer példányban jelent meg.
- 72 JUHÁSZ GYULA: A második bécsi döntés. In *Magyarságkutatás*. Szerk. Kiss Gy. Csaba. Budapest, 1987, Magvető. 126.
- 73 *Népszava*, 1940. augusztus 29. 6.
- 74 Juhász: i. m. 123–124.
- 75 L. NAGY ZSUZSA: *Liberális pártmozgalmak. 1931–1945*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó. 124.
- 76 *Népszava*, 1940. július 23. 1.
- 77 *Népszava*, 1940. július 23. 2.
- 78 *Népszava*, 1940. június 28. 1.
- 79 *Népszava*, 1940. június 29. 1.
- 80 *Népszava*, 1940. június 29. 1.

- 81 *Népszava*, 1940. július 5. 1.
82 *Népszava*, 1940. július 10. 1.
83 *Népszava*, 1940. július 24. 1.
84 *Népszava*, 1940. július 25. 1.
85 *Népszava*, 1940. július 31. 1.
86 *Népszava*, 1940. augusztus 3. 1.
87 *Népszava*, 1940. augusztus 6. 1.
88 *Népszava*, 1940. augusztus 8. 1.
89 *Népszava*, 1940. augusztus 17. 1.
90 *Népszava*, 1940. augusztus 22. 1.
91 *Népszava*, 1940. augusztus 25. 1.
92 *Népszava*, 1940. augusztus 27. 1.
93 *Népszava*, 1940. augusztus 28. 1.
94 *Népszava*, 1940. július 30. 1.
95 *Népszava*, 1940. augusztus 10. 1.
96 *Népszava*, 1940. augusztus 23. 1.
97 *Népszava*, 1940. augusztus 24. 1.
98 *Népszava*, 1940. augusztus 28. 1.
99 *Népszava*, 1940. augusztus 3. 1.
100 *Népszava*, 1940. augusztus 3. 1.
101 *Népszava*, 1940. augusztus 17. 1.
102 *Népszava*, 1940. augusztus 23. 1.
103 *Népszava*, 1940. augusztus 31. 6.
104 *Népszava*, 1940. július 26. 1.
105 *Népszava*, 1940. július 25. 1.
106 *Népszava*, 1940. augusztus 17. 4.
107 Kókay et al: i. m. 185.
108 *Magyarság*, 1940. június 26. 1.
109 *Magyarság*, 1940. július 7. 1.
110 *Magyarság*, 1940. július 7. 2.
111 *Magyarság*, 1940. július 6. 2.
112 *Magyarság*, 1940. július 9. 2.
113 *Magyarság*, 1940. július 11. 1.
114 *Magyarság*, 1940. július 10. 5.
115 *Magyarság*, 1940. július 13. 6.
116 *Magyarság*, 1940. július 16. 7.
117 *Magyarság*, 1940. augusztus 9. 5.
118 *Magyarság*, 1940. augusztus 17. 4.
119 *Magyarság*, 1940. július 7. 3.
120 *Magyarság*, 1940. június 25. 2.
121 *Magyarság*, 1940. július 10. 1.
122 *Magyarság*, 1940. július 24. 1.
123 *Magyarság*, 1940. július 25. 1.
124 *Magyarság*, 1940. július 26. 1.
125 *Magyarság*, 1940. július 27. 1.
126 *Magyarság*, 1940. július 27. 2.
127 *Magyarság*, 1940. július 27. 2.
128 *Magyarság*, 1940. augusztus 2. 1.
129 *Magyarság*, 1940. augusztus 3. 2.
130 *Magyarság*, 1940. augusztus 3. 1.

- 131 *Magyarság*, 1940. augusztus 29. 1.
 132 *Magyarság*, 1940. augusztus 31. 1.
 133 Kókay et al: i. m. 189.
 134 *Magyar Nemzet*, 1940. július 16. 1.
 135 *Magyar Nemzet*, 1940. július 25. 4.
 136 *Magyar Nemzet*, 1940. június 2. 5.
 137 *Magyar Nemzet*, 1940. július 16. 6.
 138 *Magyar Nemzet*, 1940. augusztus 30. 4.
 139 *Magyar Nemzet*, 1940. augusztus 10. 9.
 140 *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 15. 7.
 141 *Magyar Nemzet*, 1940. július 27. 1.
 142 *Magyar Nemzet*, 1940. augusztus 15. 1.
 143 *Magyar Nemzet*, 1940. augusztus 17. 1.
 144 *Magyar Nemzet*, 1940. augusztus 25. 1.
 145 *Magyar Nemzet*, 1940. szeptember 7. 6.
 146 Juhász: i. m. 92.

A Jelenkor 1832. évi évfolyamának statisztikai vizsgálata



A 2005/2006-os tanév I. félévében az SZTE JGYTFK Történettudományi Tanszékén meghirdetésre kerülő „Történeti periodikák” című, Széchenyi István és a Jelenkor folyóirat kapcsolatával foglalkozó speciálkollégium keretében került sor arra a kutatásra és adatgyűjtésre, melynek köszönhetően a lentebb található statisztikai adatok, és diagramok összeállításra kerülhettek. Mindezt köszönet illeti az adatgyűjtést végzőket.*

I. Az 1820-as évek végén Magyarországon megjelent egy olyan program, amelynek a rendi politika széttagolt, megyei szintű hatósugara helyett országos nyilvánosságra volt szüksége, s amely ismerte a sajtó szerepét. *Széchenyi István* 1829-ben indította el a Jelenkor engedélyeztetési eljárását, a kiszemelt szerkesztő, Kisfaludy Károly azonban, aki már súlyos betegen tette meg az előkészítő lépéseket, 1830. november 21-én meghalt. A szerkesztő végül *Helmezy* (Bierbrauer) *Mihály* lett (1792–1853) – aki a Magyar Tudós Társaság és Kisfaludyhoz hasonlóan az Aurora-kör tagja is volt –, miután a kormányzások pozitív állásfoglalása után az udvar 1831. március 11-én rá ruházta át a lapengedélyt. Az új lap első

* Bakonyi Noémi, Baracs Róbert István, Bugyi Adrienn, Cseh András, Darabos Katalin, Döbör András, Dudás Roland, Fellner László, Gabányi Edina Anna, Joó Anita Julianna, Kis Erika, Kistelegi Szilvia, Kovács Orsolya, Majnár Ágnes Györgyi, Restás Tünde, Rózsa Andrea, Szabó Katalin Irma, Szabó Margit, Takács Adrienn, Tomcsányi László, Tóth Ágnes, Tózsér Kitti.

száma 1832. január 4-én látott napvilágot. Hetenként kétszer követték ezt a továbbiak. A lap pályafutása 1848. júniusáig tartott, végigélve a reformkoron. Teljes címe így hangzott: „Jelenkor, politikai tekintetben a »két haza« s külföld hírleveleiből szerkeszti s kiadja Helmezy Mihály”.

A cél a még hiányzó, új típusú, olyan magyar politikai lap megteremtése volt, amely a korszerű igényeknek a Kulcsárné-féle *Hazai és Külföldi Tudósítások*nál jobban megfelel. Széchenyi a szerkesztés munkájában közvetlenül, személyesen nem vett részt ez nemcsak vállalkozásainak sokféleségével, gyakori utazásaival, hanem egész életformájával és társadalmi helyzetével sem igen lett volna összeegyeztethető. De maga szívesen publikált a lapban, a harmincas években elsősorban melléklapjában, a Társalkodóban.

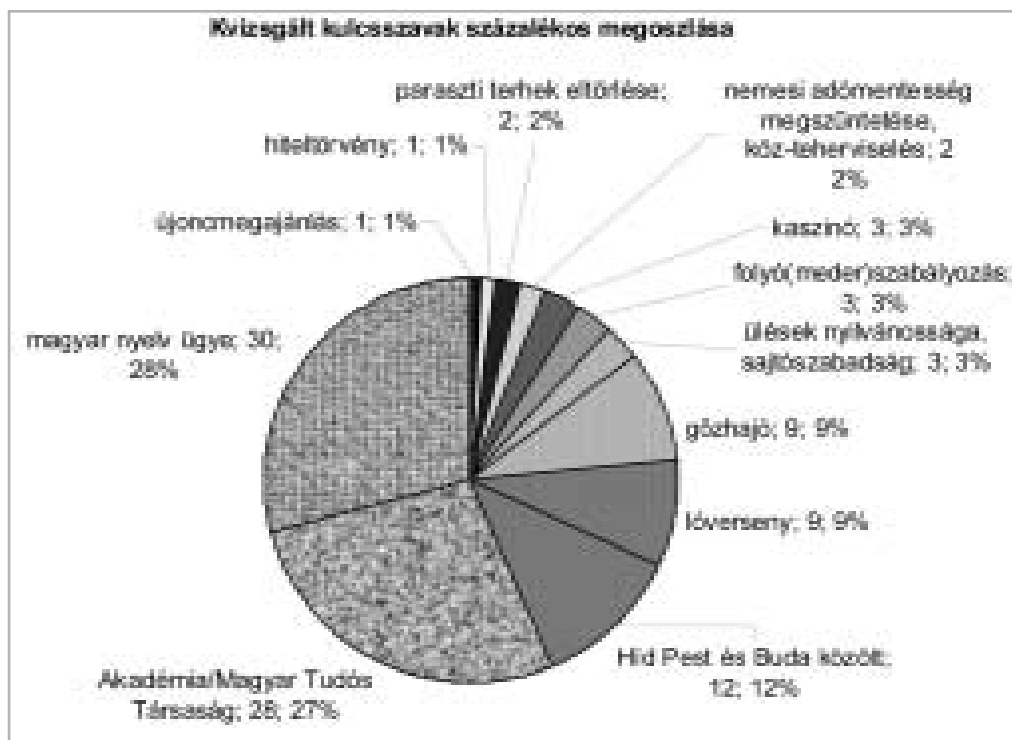
A *Jelenkor* tipográfiaiilag is jelképezi a magyar sajtótörténet új korszakának kezdetét: a hagyományos negyedréti formában, kéthasábos szedéssel indult, 1836-tól azonban – Széchenyi javaslatára – áttért a nagy, angol újságformátumra és a háromhasábos szedésre. A közönségigény és a politikai hírlap közti újfajta kapcsolatot jelzik mindaddig ismeretlen nagyságú példányszámai: 1835-ben 3000 fölött, 1837-ben pedig már több mint 4000-en fizettek rá elő.

II. Az 1832-es év lapszámain vizsgálva elmondható, hogy rövidebb volt az általában az első két oldalon található magyarországi és erdélyi híryanag, mint az utána következő külföldi. Ennek azonban a cenzúra volt az oka. Kifejezetten politikai, például megyei gyűlésekről szóló beszámolókat szűkre szabott terjedelemben közölhetett, s az egyéb, társadalmi, kulturális jellegű anyagból is sűrűn kihúzta a cenzor a liberális-gyanús szövegeket. A belpolitikai hírek a korábbi lapokhoz hasonlóan igen szerények, rövidek és színtelenebbek, mint a külföldiek.

Amint a *Vizsgált kulcsszavak százalékos megoszlása* című grafikon mutatja, a nemzeti nyelv (30 hír) és a tudós társaság (28) ügye került előtérbe, talán nem véletlenül – ebben haladó és maradi nemesek mind egyet tudtak érteni. Sok helyet szentelt a lap helyi olvasó társaságoknak, az új irodalmi kiadványoknak, és főként a magyar nyelv terjedéséről, a magyarosodásról beszámoló híreknek. A *Jelenkor* már 1832-ben is figyelemmel kísérte és próbálta „népszerűsíteni” Széchenyi tevékenységét, programjában, kezdeményezéseit – lásd a Pest és Buda közötti állóhíd ügyével kapcsolatba hozható híreket (12), a lóversenyekkel és gőzhajózással kapcsolatos tudósításokat (9-9), míg olyan a korszak politikusait foglalkoztató témák, mint a nyilvánosság, a közteherviselés, vagy az újoncmegajánlás, stb. alig szerepelnek a lapban. És kísérletek sem fedezhetők fel olyan elvi, publicisztikai műfaj kialakítására, mint amilyen majd a vezércikk lesz majd a Kossuth szerkesztette Pesti Hírlapnál.

A cenzúrával azonban a lap így is állandó súrlódásban állt. Széchenyi naplójában már 1832. február 22-én olvasható: „*Helmetzy bekam ein Lavatorium*”; vagyis a szerkesztő figyelemztetést, „fejmosást” kapott a cenzúrától. Február 25-én jegyzi le a következőt: „*Komáromi streicht den (!) alten Helmetzy eine Menge – und ruft bei jeder liberalen Stelle aus – Adhuc principia Comitatus Széchenyi*”; tehát Komáromi Péter helytartótanácsos cenzori minőségében a liberális szövegrészek nagy részét kihúzza, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek már megint Széchenyi elvei. A magyar rendek fogadtatása is felemás, erről tanúskodik naplójának 1832. február 10-i bejegyzése: „*O mon Dieu, das auch noch! – C. Z.: Sieben Comitaten haben an Palatin geschrieben, 'es sollte der Jelenkor verboten werden'*”, azaz; Ó istenem, még ez is! Zichy Károly: Hét vármegye írt a nádornak, „be kellene tiltani a *Jelenkort*”.

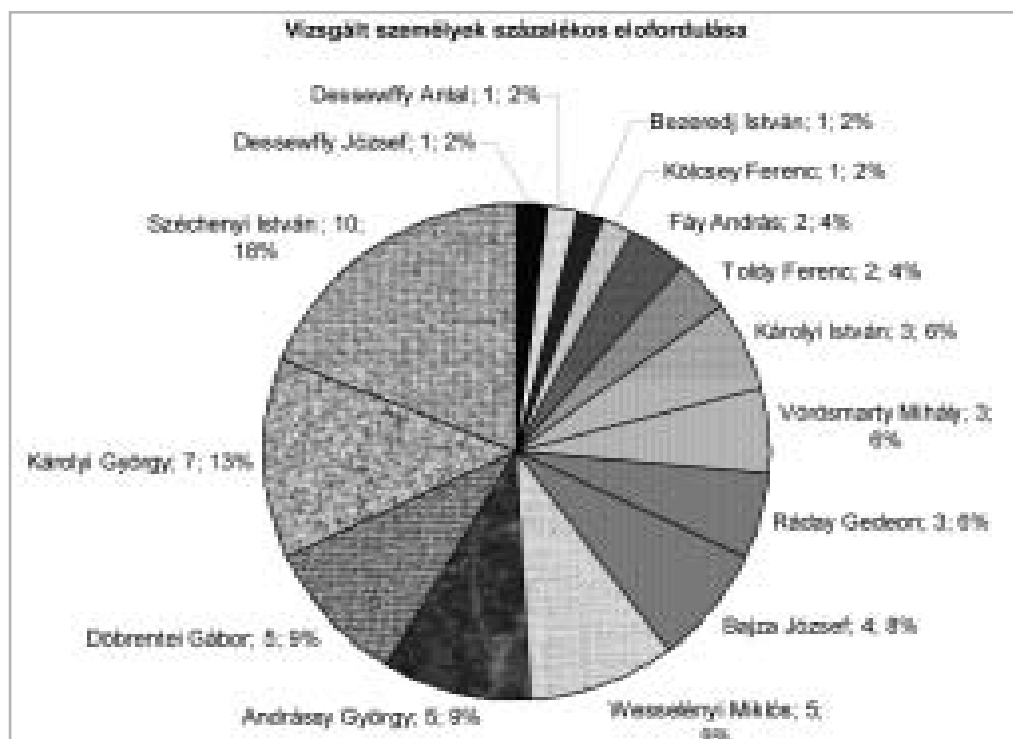
A naplóbejegyzések, főleg a helytartótanácsosról szóló rész alátámasztják azt a megállapítást, hogy valóban Széchenyi elveinek, politikai programjának támogatása lehetett a cél,



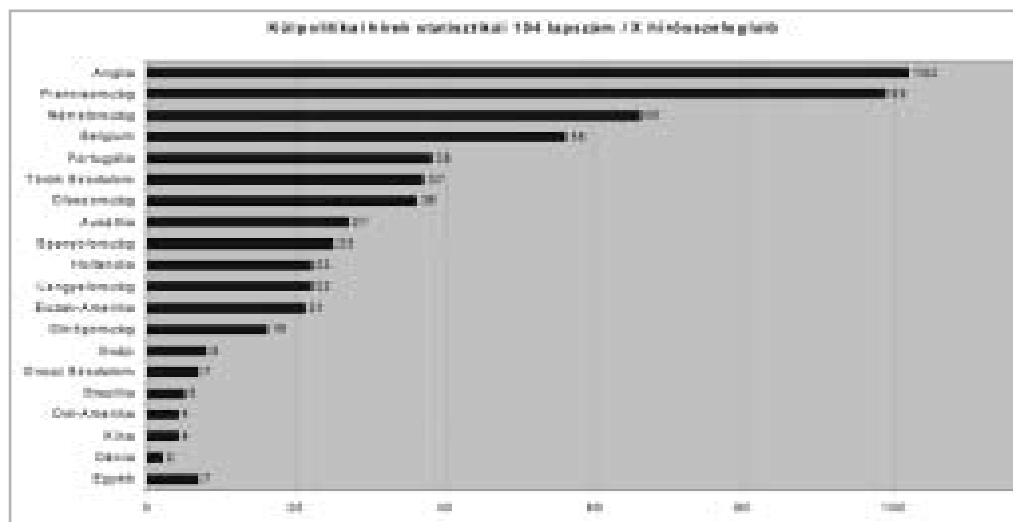
és ezt az ellenfelek is tudták.

Széchenyi és elvtársai kiemelt szerepét mutatja a *Vizsgált személyek százalékos előfordulása diagram*, mely pusztán statisztikai alapon mutatja, hogy a korszak legfontosabb liberális személyeit, politikusait, művészeit, közéleti szereplőinek nevét keresve a lap hasábjain, az említések több mint 60 százalékában Széchenyihez közel álló személyekre leltünk a két jó barát, a Károlyi grófok, a következő londoni útitárs, Andrássy György, a tudós társaság titkára, Döbrentei Gábor, vagy az ekkor még közeli barátjának tekinthető Wesselényi báró személyében. Természetesen e nevek abszolút kisebbségben vannak az udvari adminisztráció különböző hivatalnokai és kitüntetettjei mellett, kiknek emlékét nem őrizte meg a történelmi emlékezet.

Végezetül kitekintve a külföldi hírekre, azt vizsgáltuk, hogy a felvilágosodás korának magyar sajtójának hagyományai, miszerint a külföldi hírek leginkább a francia bel- és külpolitikai eseményekkel, azaz a francia forradalommal, az amerikai függetlenségi háborúval, a földrajzi- és egyéb természettudományos felfedezésekkel foglalkoztak, átestek e valamiféle változáson. A *Külpolitikai hírek statisztikai* című diagram mutatja a vizsgálat számszerűsíthető eredményét, miszerint Széchenyi, és az ő nézeteit támogató lap vigyázó szeméit immár Londonra vetette, két szám kivételével nem hiányozhatnak az Angliából érkező hírösszefoglalók, nem beszélve arról, hogy ezek terjedelme bősegebb a többiekénél. A második helyen álló Franciaország csak megerősíti azt a véleményt, ami a tudósításokba beleolvasva immáron nyilvánvalóvá válik, hogy a Jelenkor külföldi hírei a polgári átalakulásban, ipari fejlődésben és közgazdasági fejlődésben élen járó Nyugat-Európát, annak politikai és gazdasági kultúráját



kívánta a magyar olvasóközönség elé tárni. Lehetőséget nyújtott arra, hogy közvetve a lap bizonyos politikai tanulságokkal szolgáljon a hazai olvasóknak. Részletesen beszámolt az angol parlament vitáiról, vagy éppen a francia politikai küzdelmekről, az olvasó végeredményben azon is elgondolkozhatott, hogy ha külföldön vannak „politikai eszmék”, „haladók” és „konzervatívok”, akik egymással keményen küzdenek, és a politikai pártok „folyvást forrognak”, és „hírlapokat törekszenek maguknak szervezni”, akkor a hasonló hazai jelenségek



miért nem érvényesülhetnek a politika, s főleg a sajtó terén.

Érdekes próbálkozás lenne e kutatás folytatása, további évfolyamok hasonló vizsgálataival, amelynek köszönhetően megfigyelhetővé válnának a lap modern politikai hírlappá fejlődésének állomásai az 1830-as években.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- SZABOLCSI MIKLÓS (főszerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Budapest, 1979.
BUZINKAY GÉZA: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, 1993.
FERENCZY JÓZSEF: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest, 1887.
KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR: *A magyar sajtó története*. Szerk.: Földes Anna, Bajnai Zsolt. Budapest, 2001.
OPLATKA ANDRÁS: *Széchenyi István*. Budapest, 2005.

FORRÁSOK

- VISZOTA GYULA (szerk.): *Gróf Széchenyi István naplói. IV. 1830-1836*. Gróf Széchenyi István minden írása CD-ROM, Bp., Logod Bt., 2001.
HELMECZY MIHÁLY (szerk.): *Jelenkor. Politikai tekintetben a' két haza 's külföld hírleveleiből 1832. évfolyam*. Lelőhely: SZTE EK Folyóirat Raktár J/FI ÚÚ52829

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: DÖBÖR ANDRÁS

HOGYAN NYERJÜK MEG A VÁLASZTÁSOKAT?

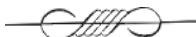
Quintus Tullius
Cicero

A hivatalra pályázók
kézikönyve

LEKTOR
HARGO

Stílusosan, az országos képviselő-választásokra időzítve jelentette meg Dr. Nótári Tamás – a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa és a Szegedi Tudományegyetem oktatója – legújabb munkáját, Quintus Tullius Cicero „Commentariolum petitionis” vagyis „A hivatalra pályázók kézikönyve” című művének magyarázatokkal és utótanulmánnyal ellátott magyar nyelvű fordítását, amelyhez Németh György, az ELTE és a Debreceni Tudományegyetem tanszékvezető professzora is írt egy értékes kísérő tanulmányt. Eredetileg a művet az író a bátyjának, a szónoklatairól ismert Marcus Tullius Cicerónak szánta, amikor az a consuli tisztségért indult harcba.

Kedves Elvtársak! Kedves Elvtársnők! – egy beszéd históriája



KÁDÁR JÁNOS:

Kedves Elvtársak! Kedves Elvtársnők!

Manapság a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség háza táján a következő kérdésekkel foglalkoznak: nyújtanak-e a pártszervezetek kellő támogatást a fiataloknak, az Ifjűmunkás Szövetség funkcionáriusai foglalkoznak-e kellő mértékben az Úttörők kérdésével, lesz-e ifjúsági törvény, kevés a segítsége az Ifjűmunkás Szövetségnek, a tagfelvételben helyenként a merev elzárkózás politikája érvényesül. Ehhez hasonló számtalan kérdés van napirenden. Ezek valamennyien olyan kérdések, amelyek megkívánják a beható foglalkozást, a vitát, a döntést és az intézkedést. De ha az ember csak ezeket a kérdéseket nézné, és felsorakoztatja őket kellő mennyiségben, akkor olyan nyomasztó érzése keletkezik, hogy mennyi minden baj és megoldatlan kérdés van ebben az Ifjűmunkás Szövetségben!

Azt hiszem, hogy ezen az értekezleten, a sok napirenden lévő kérdés mellett, és azokat le nem becslve, foglalkozni kell az alapvető és döntő kérdéssel. Miről van itt szó? Mindezek a problémák, amelyeket az elvtársak itt felvetettek, egy élő. Fejlődő, eleven Kommunista Ifjűsági Szövetség mindennapos kérdései. Ezek a döntő dolgok. Ezek a normális élethez tartozó kérdések, jövőre is és azután is lesznek ilyenfajta kérdések.

Most azonban számunkra legdöntőbb a következő. Ennek az évnek első hónapjaiban, februárban, március elején új támadásra készült a hazai és a nemzetközi reakció, - elsősorban az ifjűség vonalán. Kiadták azt a kezdetben fenyegető és hírbedt, később pedig nevetségessé vált jelszót, a MUK-ot: „márciusban újra kezdjük!” Úgy tervezték, hogy újra forradalmat fognak kirobbantani. Tényleg nagyon sokat vitatkoz-

tunk arról, hogy forradalom vagy ellenforradalom volt-e? Erthető okoknál fogva ők nagyon ragaszkodnak ahhoz, hogy az ellenforradalmi felkelést valahogy forradalomként tartsák számon az emberek.

Mi nevezzük úgy, hogy a Dulles-, Mindszenthy-, Nagy Ferenc- és Nagy Imre-féle forradalom februárban-márciusban új támadásra készült. Komolyan készültek rá. Mi ezzel a támadással szemben eredményesen védekeztünk. Semmit sem tudtak csinálni. Nevetségbe fulladt a jelszó. Ellenben más történt. Ellentámadásba ment – éppen az ifjűség vonalán – a forradalom, de most már az igazi forradalom, a szocialista forradalom, a munkásforradalom. Mert a szocialista forradalom ellentámadása volt az, hogy amikor ők hamis jelszóval próbáltak támadni, akkor mi tényleg újra kezdtünk valamit ez év márciusában, – de mi azt el is kezdtük. Elkezdtük az ifjűség kérdésében komolyan és mélyen megvívni a csatát.

Az első döntés, amely a leghaladóbb fiatalokkal egyetértésben történt, hogy eszmeileg, politikailag tiszta helyzetet kell teremteni az ifjűség soraiban. Meg kell vívni az eszmei és a politikai harcot. Ilyen körülmények között, amit ez év márciusában a magyar fiatalok bizonyos rétegeiben fennálló zavar jellemzett, bennünket nem segített volna ki a bajból egy általános jellegű Demokratikus Ifjűsági Szervezet, és egyenesen bajba vitt volna arra a helyzetre, hogy 4-5 ifjűsági réteg-szervezet maradjon az országban. Miért? Mert a rétegszervezetekben tömörülhet az egész magyar ifjűség, s attól még senki sem tudja, hogy az a rétegszervezet melyik osztály, a munkásosztály, vagy a burzsoázia irányítása alatt áll? Ezért alakult ki az a vélemény, hogy

hozzunk csak létre egy Kommunista Ifjúsági Szövetséget, ha ez harcot kíván, megvívjuk a harcot. Hogy ez az Ifjúsági Szövetség kisebb lesz egy kicsit, vagy nagyobb lesz, azt még nem tudjuk, de egy – azt hiszem – senki előtt sem lesz vitás, hogy a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség a szocialista forradalom, a kommunizmus, a munkásosztály szervezete, – méghozzá nem is rossz szervezete.

Eltársak! Hét hónappal ezelőtt kezdődött el a mi ellentámadásunk. Most, hogy két hónap után találkoznak az ifjúság képviselői, – mindig óva intek a nagy szavaktól, de azt hiszem, történelmi tényként állapíthatjuk meg, hogy a szocialista forradalom támadása az ifjúság frontján sikeres volt, mert hét hónap után a magyar fiatalok 170 ezres tömege gyülekezett, szervezkedett – senki számára földre nem magyarázható módon – a kommunizmus zászlaja alatt. Ez nagy győzelme a magyar ifjúságnak, de az egész magyar kommunista mozgalomnak is. Azt hiszem, ez most sokkal fontosabb számunkra, mint az, hogy magában a mozgalomban még nagyon sok megoldandó kérdés van.

A Kommunista Ifjúsági Szövetség zászlaja – a kommunizmus zászlaja. Erre a zászlóra fel van írva – mint célkitűzés – a szocialista társadalom felépítése. Magyarországon épül a szocializmus. De van itt egy kérdés, amelyet szeretnék felvetni.

Hétfőn találkoztunk a japán Szocialista Párt küldötteivel itt Magyarországon. Meg kell mondani, hogy a Japán Szocialista Párt küldöttsége velünk szemben a baráti érdeklődés hangját hallatta. Felvetettek sok olyan kérdést, amely azonban megmutatta, hogy részben ellenségeink rágalmainak hatása alatt vannak, részben pedig nem ismerik a tényeket. A tárgyalás során felvettem egy olyan kérdést is, amit ők nem mondtak ki, de az összes többi kimondott kérdés mögött tulajdonképpen ez volt. Arról beszélünk: Önök eljöttek ide Magyarországra, tudják azt, hogy Magyarországot 1945-ben a szovjet hadsereg szabadította fel: tudják azt, hogy 1956-ban a Magyar Népköztársaságot megvédeni szovjet

csapatok segítettek. Tudják azt, hogy Magyarországon népi demokrácia van ma, hogy Magyarországon, a szocializmust építik. Ezt a három tényt rendszerünk ellenségei rágalmazó módon úgy hozzák összefüggésbe, hogy Magyarországon azért van népi demokratikus rendszer, azért épül a szocializmus, mert a szovjet katonák szabadították fel 1945-ben az országot és mert szovjet katonák nyújtottak segítséget 1956 őszén.

De ezt nemcsak ellenségeink mondják, hanem a föld különböző országaiban nagyon sok jóhiszemű ember is ebben a feltevésben él. Mi tudjuk és különösen ezekben a napokban nagy örömmel emlegetjük, hogy Magyarországra a szocializmus eszméit a megvalósítás gyakorlatában a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, Lenin tanításait hozták. Tudjuk azt, hogy a Szovjetunió segítségével az 1945-ös felszabadítás során, és 1956-ban felbecsülhetetlen és kellő módon meg nem hálálható segítség a magyar munkásosztály, a magyar szocializmus ügyének.

Ugyanakkor azonban utalni kell a következőkre. Aki helyesen akarja megítélni a szocializmus kérdését Magyarországon, annak gondolnia kell arra, hogy harminc évvel ezelőtt a Szovjetunió népe után először a világon összefogtak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméitől megihletett magyar munkás, szegény-paraszti tömegek, a leghaladóbb magyar értelmiségiek és kivívták a néphatalom első államát a Magyar Tanácsköztársaságot, és elkezdődött a szocializmus építése Magyarországon, harmincnégy évvel ezelőtt. Ez nekünk nagy nemzeti büszkeségünk.

De ennél a vitatott kérdésnél rá kell mutatni arra is, hogy 1919 kezdetén, amikor a magyar dolgozók rohamra indultak, hogy megteremtsék az első magyar proletárdiktatúrát, abban az időszakban kívülről senki nem nyújtott, nem tudott nyújtani egyetlen egy puska erejéig sem segítséget a magyar proletáriátusnak. Mindenki tudja, hogy 1919-ben a szovjet hatalom élet-halál harcot vívott a 14 ország imperialista körei által ellenük indított harcban, mindenki tudja, hogy az 1919-es évben a szovjet hatalom a Szovjetunió

óban – lehet mondani –, hogy Közép-Oroszország egyes vidékein vetette meg a lábát, és gyűjtötte az erőt ahhoz a diadalmas hadjáratához, amelyet aztán további egy-másfél esztendő alatt be is fejezett, hogy az egész szovjet földről kiűzték az ellenforradalmárokat és az imperialistákat. De abban az időben nem tudott segítséget nyújtani a magyar proletárdiktatúrának.

Hát hogyan állíthatja lelkiismeretes ember azt, hogy Magyarországon azért épül a szocializmus, mert szovjet katonák segítettek a magyar népnek? Hát miért nem gondolnak a lelkiismeretes emberek arra, hogy Magyarországon különlegesen kiélezett viszonyok között harmincnégy esztendeje folyik a harc a szocialista forradalom és az ellenforradalom erői, a munkásosztály a proletariátus erői a nemzetközi kapitalista imperializmus és a proletársolidaritás erői között? Ez egy történelmi harc, ez egy népnek a saját maga által választott történelmi útja. És mi elvárhatjuk, hogy akik igényt tartanak arra, hogy jóindulattal vizsgálják Magyarország viszonyait elsősorban erre gondoljanak és akkor sokkal könnyebben megértene minden mást.

1919-ben a magyar proletárdiktatúra az ENTENTE-hadsereggel vívta a maga harcát. Támadókat kaptunk az ország batárain túlról, nem segítöket. És a szocializmus eszméje olyan erős volt a magyar dolgozó tömegekben – már akkor is, frissen és fiatalon –, hogy ez az igazán nem nagyon erős magyar proletárdiktatúra fennállásának egész időszaka alatt, hősies, igazán hősies harcot vívott a külső imperialista támadókkal, az entente csapatokkal, a francia marsalokkal szemben és a belső ellenséggel szemben.

Van egy olyan nemzeti büszkesége a mi népünknek, amit mi nem adhatunk oda senkinek. A magyar munkásosztály eljegyezte magát 1919-ben egyszer s mindenkorra a szocialista forradalommal. (Nagy taps.) Tizenkilencben a Szovjetunió nem volt abban a helyzetben, hogy segítséget nyújthatott volna a magyar proletariátusnak. Elég baj elvtársak. Elég baj, hogy olyan volt a történelmi helyzet. A második világháború

során a Szovjetunió olyan segítséget adott a mi népünknek, amit egy népnek egyáltalán valaki adhat: kiűzték a hitlerista hadakat Magyarországról. 1956-ben olyan segítséget nyújtott nekünk a Szovjetunió, amit egyáltalán valaki egy népnek nyújthat: segítette szabadságunkat megvédeni. S mi büszkéek vagyunk arra, hogy kértük ezt a segítséget, örülünk annak, hogy a világ nemzetközi viszonyai annyira megváltoztak ezalatt a néhány évtized alatt, hogy a Szovjetunió tudta ezt a segítséget adni, és mi hálásak vagyunk a Szovjetunióknak, hogy ezt a segítséget adta. (Viharos taps.)

Van itt egy kisebb kérdés. Mostanában az imperialisták támadásuk minden tüztét egyetlen egy kérdésre összpontosítják, az úgynevezett kegyetlenkedések kérdésére. Nincs nekik most más céljuk azzal, hogy az ötös bizottság kérdését napirendre tűzték az ENSZ-ben, azzal sem volt más céljuk, egyetlenegy céljuk van, hogy hogyan tudnák valami módon elérni, hogy Magyarországon az ellenforradalmárokat ne büntessék. Ez az ő központi célkitűzésük. Na most, mivel ők ezért harcolnak, minden eszközt felhasználnak olyan rágalmat is, hogy a mi kormányunk, rendszerünk a szovjet csapatok ereje mögött megbújva kegyetlenkedik. Ilyen rágalmat hangoztatnak velünk szemben. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban szeretném itt megemlíteni, hogy eben a kérdésben a szovjet csapatok szerepe a következő:

Az ellenforradalom fegyveres felkelésének leverésében a szovjet csapatok akkor számunkra nem nélkülözhető segítséget nyújtottak nekünk De mi újjászerveztük a saját erőnket is. És meg lehet mondani – nem az újságokban, meg a rádióban kell ezt mondani, hanem a hőbörgőknek meg lehet mondani – hogy minket köt az illendőség is. Az a tény, hogy az ellenforradalmat, hogy az ellenforradalmat a szovjet csapatok segítettek leverni. De azt mondhatjuk minden ilyenfajta rágalmazónak, hogy a szovjet csapatok nem lennének most Magyarországon és az ellenforradalom agresszív provokációra adná a fejét – rosszabbul jártak volna az elmúlt hónapokban és ma is és holnap is rosszabbul járnak,

mint a jelen viszonyok között, amikor minket bizonyos mértékig a mi népiünket köti az illem, hogy mi a szovjet csapatok itt tartózkodása idején – hogy magyarul mondjam – ne úgy sózunk oda ahogy kedvünk tartja. (Lelkes taps.)

Ismeretes, kedves elvtársak, hogy a szovjet kormánynak van egy javaslata, amivel a nemzetközi feszültség csökkentését kívánja előmozdítani, a béke ügyét kívánja előmozdítani. A javaslat úgy szól, hogy vonják ki Európa országaiból az idegen csapatokat. A Szovjetunió ezt részletesen kifejtette, hogy ezalatt érti az amerikai csapatokat, a többi, de természetesen érti azt is, hogy a Varsói Szerződés értelmében már országokban tartózkodó szovjet csapatokat vonják ki.

Mi, a magyar kormány ezt a javaslatot támogatjuk. De most, ezzel összefüggésben akarom megemlíteni, nem lehet tudni, hogy ezt mikor lehet valójában megvalósítani, mert ennek az amerikaiak sem nagyon hívei – az összes idegen csapatok kivonásának, a föld minden országából – de az lehet, hogy ez történelmi realitássá, ténnyé válik. De ha ehhez netalán az ellenforradalommal rokonszenvezők valamiféle reményeket fűznének, hát meg kell mondani, rettenetesen keserves csalódás fog rájuk várni. (Nagy taps.)

Úgyhogy a Kommunista Ifjúsági Szövetség zászlaján ez a cél, a szocializmus építése teljesen törvényesen és jogosan foglal helyet. Ehhez hozzá kell fűzni, hogy a magyar ifjúság legjobbjai, talán a korai harcok idejéből a Lékai Jánosok, a későbbiekből a Kilián, Ságvári és mások harmincnégy esztendeje harcoltak és harcolnak azért, hogy Magyarországon a szocialista társadalom valóság legyen. Nem új cél, és jogosan van ezen a zászlón a szocializmus felépítése, mint célkitűzés.

Ezen a zászlón szerepel a nép demokratikus jogainak jelszava is. Ezzel kapcsolatban szeretném a következőkre felhívni a figyelmet. Minden fiatalnak, aki igényt tart arra, hogy össznépi, nemzeti ügyekbe beleszóljon, meg kell tanulnia, hogy ha demokráciát és szabadságot követelnek általában, akkor logikusan egy rend-

szerral szemben mindig annak számára követeltem a demokráciát és szabadságot, aki abban az időszakban azt nem élvezte. Ha általában követelik a demokráciát mondjuk az Egyesült Államokban, szerintem teljesen jogos és az emberiség haladásának megfelelő követelés, mert az Egyesült Államokban vagy más kapitalista, imperialista államban általában szabadságot követelni azt jelenti, hogy az elnyomott munkássztyá, az elnyomott nép számára követelik a szabadságot és a demokráciát. A Magyar Népköztársaságban általában a demokráciát és a szabadságot követelni, ez a burzsoázia és a fasizmus szabadságának és jogainak követelése, a fasiszták jogának visszaállítás és nem a demokrácia és szabadság követelése. Nálunk a népnek van demokrácia, van szabadság, azóta van, mióta népi demokratikus rendszer és Népköztársaság van. A burzsoázia egy kicsit szűk demokrácia közé van szorítva (Derűtlenség.) de ez nem is lehet másképp. Amíg osztályok állnak fenn, vagy az egyiknek van szabadsága és demokráciája – ha már a kapitalisták ragaszkodnak ehhez a kifejezéshez – vagy a másiknak. Itt nem élhet mindkettőnek. Ezért tanulják meg azok, akik a múlt év őszén csak úgy a levegőbe demokráciát és szabadságot kiabáltak hogy rögtön hozzá is tehettek volna, hogy demokráciát és szabadságot követelünk a nagytőkések, a nagybirtokosok, a fasiszták, a nyilasok, az imperialisták számára, mert ez gyakorlatilag a Magyar Népköztársasággal szemben ezt jelenti. És mi nem vagyunk hívei, hogy a nagybirtokosok, a nagytőkések és a fasiszták demokráciát, vagy jogot élvezzenek.

A KISZ célkitűzései között ott van a harc a népjóléért, a magasabb életszínvonalért és helyesen van ott. Nem először került a magyar forradalmi ifjúság zászlajára ez a jelszó. Ezért is folyik ez a harc 1918 óta, hogy a nép jobban éljen. Én nem akarok itt belemenni a részletekbe, sokan beszéltek erről, Komócsin elvtárs, ma Gergely elvtárs és mások is.

A népjólétnél, az életszínvonal kérdésénél nagyon fontos az összehasonlítási alap, és helyesen a népjólét, az életszínvonal kérdését csak az

illető ország korábbi viszonyaihoz lehet mérni. Helyesen máshoz nem lehet mérni. Meg kell mondani, hogy 1945-ben a magyar nép olyan országot és olyan szociális viszonyokat örökölt a régi világ uraitól, amibe képest a népjólét, az életszínvonal óriási mértékben növekedett. Ez nem azt jelenti, hogy önmagában nagyon magas. A mi viszonyainkat tehát elvileg nem helyes az Egyesült Államok, Nyugatnémetország, vagy Franciaország életviszonyaival összehasonlítani. De gyakorlatilag ezt az összehasonlítást is kiálljuk, feltétlenül kiálljuk. Végre már egy néhány értelmes ember hozzáfogott és egy-két értelmes cikket írtak is erről a kérdésről, hogy igenis reálisan össze lehet hasonlítani még az Egyesült Államok életszínvonalával is a Magyar Népköztársaságban uralkodó életkörülményeket, és az összehasonlítás nem válik a Magyar Népköztársaság hátrányára. Megmondom őszintén, hogy nálunk ezidő szerint a propaganda és agitáció még sok kívánnivalót hagy maga után. Így például az antiimperialista és a tőkés rendszer elleni agitáció még gyenge nálunk. Az agitátorok maguk is kicsikét gyenge lábon állnak és azt hiszem túlzás nélkül el lehet mondani, hogy jelenleg a szomszéd kapitalista országokban és itthon nálunk is azok az emberek a legjobb tőke ellenes agitátorok, akik a múlt év őszén kiszaladtak és a saját szemükkel megnézték, saját bőrükön is kipróbálták, mi a nyugati paradicsom. Jelenleg ezek a legjobb agitátorok, meg kell mondani. Mert hozzászórtak nálunk az emberek sok mindenhez. Százával lehetne elmondani történeteket, hogy kifutott valamilyen fiatalember innen, azután mindenféle viszontagság után egy szép napon valamelyik gyárba bekerült dolgozni. Hát nem bírja a munkatempót, nem bírja a munka intenzitását, azután délben csodálkozik, hogy még ebédidő sincs. Ha beteg, csodálkozik, hogy nincs ingyenes társadalombiztosítás, nincs gyógyszer, nem jut kórházhoz.

Önök is bizonyára ismernek tucatnyi adatot. Kanadából írtak olyan emberek, akik jó helyre kerültek, akik szépen keresnek, négy vagy öt hónapon át nem tudom mennyi dollárt kerestek.

Beütött egy betegség, és két hét múlva vége volt annak, amit 5 hónap alatt összekuporgattak. Úgyhogy az összehasonlítást kibírjuk, erre szükség is van, ezt csinálni is kell.

De van itt egy sokkal fontosabb kérdés és ez a következő: miből lesz a népjólét. Ezt a kérdést már 1919-ben is felvetették. a forradalom zászlóvivői és nekünk is fel kell vetnünk és nagyon sokat kell arról beszélnünk, hogy miből születik a népjólét. Demagógiával népjólét, életszínvonal nem lesz. Népjólét, életszínvonal, ennek továbbemlése kizárólag csak az alkotó termelőmunkából születethetik.

Ehltársak! Jelenleg nálunk az a helyzet, hogy az életszínvonal emelésében a kormány elment addig a szélső határig, ami még azt jelenthette, hogy meg lehet tartani ezt a felemelt nívót. Megmondom ehltársak, tovább menni – akár miről van szó, akár nyugdíj-felemelésről, akár a fiataloknak sportlapról – csak akkor tudunk, ha a termelés növekszik, ha a megtermelt érték mennyisége gyarapszik. Nem lehet sehol olyan kiadásokat realizálni, amelyek mögött nincs reális termelési érték Ezt tudomásul kell venni ehltársak. Mert ha mi ezt megengednénk, vagy megtennénk, az ugyanannyi lenne, mintha elhatároznánk, hogy megszervezzük azt, hogy lerontjuk a pénz értékét. Ez aztán tönkretétele lenne az életszínvonalnak és éppen a munkások életszínvonalának s ezt nem lehet megcsinálni. A fiataloknak, amikor vannak még igényeik – hál, istennek igényekben nem állunk rosszul /Derűtség/ – meg kell magyarázni, hogy semmiből nem lesz semmi, érték csak az alkotó munkában születik. Előbb létre kell hozni az értéket, és utána nagyon hosszan vitatkozhatunk azon, hogy ezt az értéket hova osszuk el, hova fordítsuk és meg fogjuk találni a legjobb helyét. De ehhez előbb meg kell termelni.

Nálunk általában nagyon büszkéek az emberek a nemzeti öntudatra. Én azt hiszem, hogy az egészséges nemzeti öntudatra mindenki büszke lehet. Mindnyájunknak éreznünk kell a nemzeti önérzetet és büszkéek lehetünk rá. De ehhez hozzá tartozik a nemzeti önérzet

olyan esetekben is, amikor arról van szó, hogy nem mindig csak a kérő tenyerünket nyújtjuk a testvérek felé, hanem emberként álljunk helyt önmagunkért. Senki sem kíván tőlünk semmit. Mi nem vagyunk olyan történelmi helyzetben, hogy nekünk kelljen támogatnunk más országokat, hogy álljanak a lábukon. De azt joggal elvárhatják tőlünk az összes szocializmust építő népek, hogy no, derék magyar barátaink, most már csináltak proletárdiktatúrát is, ellenforradalmat is, forradalmi ellentámadást is, no, most legyenek szívesek álljatok meg a saját lábatokon. (Derűltség.) Azt hiszem, hogy a mi nemzeti büszkeségünk megköveteli, hogy azzal a segítséggel, amelyet kaptunk és amely teljesen elég abhoz, hogy a saját lábunkra álljunk gazdaságilag is, álljunk tényleg a saját lábunkra. Ezt még a fiataloknak is meg kell érteniök.

Végül egy-két szót a nemzeti függetlenségről, mert a szocializmus, a szabadságjogok, a jólét mellett a negyedik ilyen nagy dolog talán a nemzeti függetlenség. A nemzeti függetlenség kérdésében a helyzet az, hogy, ha visszaemlékeznek, a XIX. kongresszuson Sztálin zárszavában volt egy nagyon figyelmeztető tétel, ahol Sztálin arról beszélt, hogy a nemzeti függetlenség zászlaját a burzsoázia már réges rég a földre dobta, és a munkásosztály ha igényt tart a társadalom vezetésére, a nemzet vezető osztályának rangjára, akkor kötelezve van, hogy a nemzeti függetlenség zászlaját vegye a kezébe. Lehetséges, hogy ez a tétel bizonyos vonásában helyesbítésre szorul, mert hiszen látjuk a példáját Egyiptomban, Szíriában, hogy bizonyos körülmények között még a burzsoázia is képes a nemzeti függetlenségért – ott persze a proletariátussal együtt – harcolni. De azt hiszem, hogy a fejlett kapitalista országokra ez a tétel úgy fog maradni, ahogy ki lett mondva, mert teljesen igaz. Úgy hogy amikor itt rajtunk keresik a nemzeti függetlenséget, az ellenforradalmárokat, mert az amerikai imperialisták, akkor meg lehet mondani, hogy Magyarország már réges régen a földre dobta a burzsoázia a nemzeti függetlenség zászlaját, és azt már réges régen a magyar munkásosztály

vette a kezébe.

Nem akarok itt nagy történelmi kérdésekkel hebeburgyán foglalkozni, de azt hiszem, hogy a magyar burzsoáziának amikor kifejlődött, mondjuk, nagyjából felnőtté vált, az első történelmi aktusa az volt, hogy 1867-ben letette a nemzeti függetlenség zászlaját a Habsburgok lábaihoz. Azt hiszem, ez volt az első felnőtt cselekedete a magyar burzsoáziának, és azóta sem tud senki egyetlen tényt sem mondani, amikor a magyar burzsoázia a nemzeti függetlenségért szállt volna síkra, de a magyar proletariátus igen, mert a magyar proletariátus volt az, amely az első világháború végén a Habsburg-házzal szemben 1919-ben, a proletárdiktatúra idején az Entente összes mozgósított erejével szemben, Hitler benyomulása időszakában Hitlerrel szemben, és amikor Hitler babérajaira az amerikai imperialisták kezdtek pályázni, 1945 második felétől, 1946-tól az amerikai imperialistákkal szemben, a magyar munkásosztály és azon belül is a magyar kommunisták voltak, akik a nemzeti függetlenség ügyét védelmezték.

Nézzék meg, mit csinált a burzsoázia! 1919-ben Bethlen, Apponyi, Horthy – nem akarom a burzsoázia többi „bőseit” is felsorolni – Bécsben és Szegeden felesben árulta a hazát. A magyar népnek azt a sötét korszakát amely azután következett negyedszázadon át, a Horthy-féle ellenforradalmat – meg kell mondanom – főképpen a nyugati imperialistáknak köszönhetjük. Ők most – bocsánat a kifejezésért – arról ugatnak, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt a Szovjetunió katonai segítsége stb. támogatja. De hát hogyan jutott uralomra Magyarországon Horthy és a Horthy-féle fasiszta társaság, ha nem az entente csapatok agresszív támadása és a magyar proletárdiktatúrának az entente csapatok által történt megsemmisítése után? A francia, az angol és az amerikai tisztek patronátusa alatt került uralomra a Horthy-rendszer.

A két világháború között Horthy, Gömbös és Imrédy stb. – néha már el is felejtjük a neveket –, tálcán vitte Magyarországot Hitlernek. A

második világháború után a magyar burzsoázia képviselői, Eckhardt, akit már a harmincas évek végén biztosítékként kiküldtek az Egyesült Államokba, ma is létezik, a legbefolyásosabb magyar emigráns Amerikában, csak nem szeret az előtérben mozogni, – azután később Nagy Ferenc, majd Nagy Imre, aki 1956. november 3-án és 4-én az amerikai imperialistákhoz fordult a magyar burzsoázia szellemében és érdekében járt el. Mindez történelmi tény. Ezért amikor a KISZ-re gondolunk, mint Ifjúsági Szövetségre, és annak makulátlan, tiszta zászlajára, amelyre a szocializmus, a népszabadság, a népjólét és a nemzeti függetlenség van írva, akkor azt mondom, hogy minden fiatal ember és leány, aki ezalatt a zászló alatt menetel, emelt fővel menetelhet és büszke lehet arra, hogy egy ilyen tiszta zászló alatt tömörülhet, harcolhat és építheti új életét, a szocialista jövőt. (Taps.)

Megengedik, hogy még egy-két mostanában vitatott kérdéstről szóljak. Lassan lekerül már a napirendről az ifjúság vezető szerepe – természetesen a nemzet életében.

Mi Marxisták vagyunk, tudjuk, hogy osztályharc van a világon. Azt is tudjuk, hogy a társadalmat, egy ország életét valamely társadalmi osztály vezetheti csak és nem korosztály, sem fiatalok, sem öregek, sem ehhez hasonlók. Ezt mi tudjuk. Ami az ifjúság vezető szerepét illeti: itt fiatalok vannak és a világért senkit meg ne sértődjék, de meg kell mondanom – ahogyan Gergely Sándor mondotta –, néhányan a régebbi fiatalok közül úgy szoktunk erről beszélni: honnan van erkölcsi bátorsága egy olyan fiatalnak bejelenteni az igényét a nemzet vezetésére, aki életében még egy kiló kenyeret sem keresett meg saját munkájával, saját maga számára? (Nagy taps.)

A múlt év októberi ellenforradalmi támadás napjaiban voltak bizonyos mozzanatok, amikor az ifjúság „átvette a nemzet vezetését”. (Derűltség.) Meg kell azt is mondani, körülbelül úgy vette át a nemzet vezetését, mint az a légy, amely a kocsí rúdján ül, és azt hiszi, hogy ő húzza a kocsit. (Derűltség és taps.) De ha

tréfálni akarunk, akkor megmondhatjuk ezeknek a fiataloknak: na, drága barátaim, ki volt próbálva, hát vezettétek a nemzetet, vagy két-három napig. Na, mi jött ki belőle? A nemzet, a nép számára és a ti számotokra abból a világon semmi jó nem jött ki. Álljatok vissza szépen a saját helyetekre és végezzétek azt, ami a nép életéből rátok vár, rátok hárul.

Én azt gondolom, hogy az ifjúságnak igen komoly joga a nemzet életét illetően. Nincs joga a vezetésre, mint korosztálynak joga van arra, hogy ezekért a szent célokért vívott nagy csata első soraiban harcolhasson. Ez nagy jog és ha ennek eleget tud tenni a magyar ifjúság, olyan történelmi érdemet szerez magának, amiért tisztelni és becsülni fogja őt az egész nép és az egész nemzet, vagyis ha a céljainkért vívott harcban az első sorban jár munkában is, eszmei harcban is, politikai harcban is, stb.

A vezetés a munkásosztályé, a munkásosztály történelmi kötelessége. Mert a vezetés nemcsak jog, hanem kötelesség is, olyan kötelesség, amelynek kielégítő módon eleget tenni nem könnyű feladat. És a fiataloknak egyelőre jobb dolguk van, ha azon kell vitatkozniuk, hogy hány centi széles nadrágot illik felvenni, vagy hogy a leckéből hogyan lehet jobban készülni. És nem a nemzet vezetésével foglalkozzanak ők.

Ami a vezetést illeti, komoly leckét kaptunk az utóbbi időszakban. Bebizonyosodott: ha a vezetés lazítja a kapcsolatot a tömegekkel, ha elszakad a tömegtől, akkor egy elszigetelt klikk vagy magyarul: elszigetelt csoport helyzetébe kerül, amelynek nincs több ereje, befolyása a dolgok menetére. Ilyesmit láthattunk a múlt év tavaszán. Ha a vezetés és a tömegek között szakadás áll be, a tömeg is rosszul jár: olyanná válik, mint az oldott kéve, mint az erőtlen víz, amely szétfolyik.

Sokszor vitatkoznak az elvtársak arról, hogy azokban a kritikus időkben hol voltak ezek a százazrek, és az a sok százezer ember, aki most ott áll a posztján a pártban, a KISZ-ben, a hadseregben, a rendőrségnél, a tanácsoknál és védi a nép hatalmát és – igazán mondom – nem

is fél már az ellenségtől. Hol van ez az erő? Meg volt ez az erő, tudott volna harcolni is, de nem volt vezetése. És ahogy a vezetésnek nincs ereje, nincs módja az ügyeket befolyásolni, ha a tömeggel nincs együtt, ugyanígy a tömeg nem tud vezetés nélkül semmit a világon csinálni. Az a sok százezer ember odahaza a lakásán, meg a munkahelyén kesergett, a fogát csikorgatta, kétségbeesett, rettegett és félt de cselekedni nem volt képes. Ez ma már nemcsak a fiataloknak, hanem a magunk számára is mondom, hogy ami a vezetést illeti, ez a szerep a munkásosztályé. Ezt a vezetést a munkásosztály forradalmi párta, a Magyar Szocialista Munkáspárt realizálja, és mindnyájunk számára fő történelmi tanulság, hogy a vezetés és a tömege egységes legyen. (Taps.)

A vitában felmerült olyan kérdés, hogy bizonyos kulturális értekezleten nem valami lelkes fogadtatásra találtak a KISZ képviselői. Ez persze lehetséges, de megszeretném mondani az elvtársaknak, hogy a párt számít a Kommunista Ifjúsági Szövetségre, és az állami, gazdasági, kulturális, sport területen dolgozó rendes hazafiak – párttagok és nem párttagok – óhajtják és kívánják, hogy legyen egy olyan Kommunista Ifjúsági Szövetség, amely meg tudja adni a gazdasági vezetőknek, a hadsereg vezetőinek, a rendőrség, a kulturális élet vezetőinek ezt a segítséget, amit csak egy jó Kommunista Ifjúsági Szövetség adhat. Higgyék el, elvtársak, nagyon sokat beszélünk vezető elvtársakkal, s igaz az, hogy a komoly, rendes vezető emberek minden területen kívánják, várják, elősegíteni akarják, hogy legyen egy olyan Kommunista Ifjúsági Szövetség, amely azon a területen elvégzi a maga munkáját!

Ebben akkor se kételkedjenek, ha itt-ott valami értetlenséggel találkozunk, mert van öröksége a múltnak, itt is van öröksége. Igenis volt egy olyan időszak, amikor az ifjúsági szövetség úgy jelentkezett, mint akinek a szeme mindig könnyes, az orra mindig nedves, a zsebe mindig üres, mindig csak bajban van, mindig csak kér, de amikor a zsák egyik sarkát meg kell fogni,

vagy a szekeret előre kell tolni, akkor valahogy nem látható. (Derűtség.) Ilyen tapasztalataink is voltak. Ha az elvtársak azt szeretnék – mint mindnyájan szeretnénk – hogy minden társadalmi vezető és minden állami vezető segítse a KISZ-t, akkor mi Önöknek, fiataloknak azt tanácsoljuk, próbáljanak előbb valamit a saját erejükből segíteni annak a katonai parancsnoknak, kulturális vezetőnek, gyárigazgatónak és higgyék el, ha egyszer valamiben segítettek annak az embernek, akinek szintén meg van a maga gondja, akkor azután már ő is úgy fogja számon tartani, hogy ez a KISZ nekem tud segíteni, én is segítem őt, mert azután még többet fog nekem segíteni. De ha ilyen sirdogáló embert lát maga előtt, akkor örül, ha kívül tudja az ajtón, és ha valamit mégis kicsikarnak tőle, akkor mintha a szívének egy darabját szakítanák le, s kidobott pénznek tekinti azt. (Derűtség.)

Úgy hogy ezt a közszellemet – ahol még meg van – a fiatalok a maguk területén győzzék le. Mi igyekezni fogunk, hogy a felnőtt funkcionáriusoknál – ha van előítélet, helytelen előítélet – mert van ilyen is – legyőzzük, s így együtt egész bizonyos, hogy a KISZ meg fog kapni minden támogatást, nemcsak a párt részéről, hanem a társadalmi élet, az állami vezetés különböző területén is, mert minden felelős embernek szüksége van egy jól dolgozó ifjúsági szövetségre, szükség van, s várják is, hogy ez mennél előbb valóság legyen.

Na, most persze a fiataloknak is szükségük van erre a KISZ-re. Itt van ilyen probléma, hogy több szórakozás? Kevesebb szórakozás? Mennyit foglalkozunk munkával, a brigádok kérdésével, mennyit a párttal? Nagyon nehéz ezt meghatározni. De egyet meg kell érteni, hogy a KISZ-nek az ifjúság minden lényeges kérdésével kell foglalkoznia, s ezek közé tartozik a szórakozás és a sport is, de ugyanakkor jegyezzük meg azt is, hogy a magyar kommunisták ifjúsági szövetsége a maga egészében, de minden helyi szervezete elsősorban az ifjúság szocialista, forradalmi, politikai szervezete.

A Kommunista Ifjúsági Szövetség nem

sportegyesület, nem lövészegylet, mégcsak nem is termelési brigád, nem a tánctanárok egyesülete, hanem egy kommunista, politikai szervezet és ezt a jellegét őrizték meg. Mert ha mi a táncra helyezzük a fősúlyt, akkor jobb lett volna, nem tudom én milyen táncmesterek szövetségét létrehozni és nem a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetséget, mert a tánchoz a táncmester jobban ért, mint egy KISZ funkcionárius, a sporthoz egy sportszakvezető jobban ért, mint egy KISZ funkcionárius, s így tovább, de a fiatalok közötti politikai munka legfőbb mestereinek a KISZ funkcionáriusainak és tagjainak kell lenniük. Ez a rendeltetése, a politikai rendeltetése ennek a szövetségnek, s minden mást mozdítson elő és segítsen elő ez a feladata.

Van itt egy jelszó, vita is van felette. Ez úgy szól, hogy „Együtt az egész ifjúsággal”. Azt hiszem ez a jelszavunk. Meg kell mondani, a jelszót ismerem, vagy két-három héttel ezelőtt már láttam leírva. Első látásra szimpatikus volt nekem is. De érdemes rajta gondolkodni... De még előbb valamit:

Én a következőt kérem: A jelszavaknak ne tulajdonítsanak varázserőt: ne tulajdonítsanak, a jelszó az jelszó. Közismert az a keleti mese Ali babáról és a 40 rablóról. Hát ott a jelszó egy szörnyű hatalmas dolog volt, egy bűverő, mert a barlangból nem lehetett anélkül kijutni. De azért itt a politikai harcban, a mindennapi életben a jelszavaknak nincs varázsserejük, higgyék el elvtársak. Egy jó jelszó segít, mert talán politikailag összefoglal, világosabbá tesz bizonyos kérdéseket. De ennek több varázssereje nincs.

Mindig az számút, mi történik a jelszó alatt – az számút az életben. Nos, ezzel a jelszóval, hogy „együtt az egész ifjúsággal” az a baj, hogy még mielőtt kiment volna igazán a köztudatba, máris politikai zavarokra és vitákra vezet. Akkor lehet, hogy nem szolgálja jól a célt és talán olyasmit is lehetne mondani, hogy „Együtt az ifjúsági tömegekkel” mert az alapgondolat és az, hogy nem izolálódjon ez a 170 000 fiatal a többi ifjútól, hanem azok között éljen, velük együtt harcoljon. S lehet, hogy megtenné

a szolgálatot az is, hogy „Együtt az ifjúsági tömegekkel!”, mert „az egész ifjúsággal” az egy bonyolultabb dolog, ami a perspektívára szól, ami azt jelenti, hogy a politikai munkában az ifjúsági szövetségnél nem lehet olyan osztálykategóriákat csinálni, mint a párt munkájában, mert ebből a szempontból az, hogy valaki valakinek a gyermeke, az egészen más, mint hogy ő hová tartozik. Úgy, hogy el lehet képzelni, hogy igenis burzsoák gyermekeivel is kell foglalkoznia a KISZ-nek. Elképzelhető, hogy burzsoá gyermeke lesz a KISZ tagja, amit a pártnál most nem akarunk és a jövőben még kevésbé (derültség), hogy maga a burzsoá legyen párttag. Úgy hogy ezt érdemes majd megfontolni. De a fontos az, hogy ne tulajdonítsanak bűverőt jelszavaknak, mert akkor lehet, hogy olyan érzés keletkezik: egy jó, okos jelszót kitaláltunk, ezt most kimondtuk, megírtuk az újságba, a főfeladatot elvégeztük. Pedig semmit sem végeztünk el. Akkor sem, ha azt mondjuk, hogy „Együtt az egész ifjúsággal”, s akkor sem, ha azt mondjuk, hogy „Együtt az ifjúsági tömegekkel”. Akkor végeztünk el valamit, ha ennek a célnak az érdekében reális cselekedeteket, lépéseket, tényeket tudnak létrehozni.

Még egy kérdést, a tagság kérdését. A pártban mi a legutóbbi aktíván felvetettük, hogy a párt összlétszámát illetően azt lehet mondani: az újjászervezés megtörtént és körülbelül azon a nívón, amit politikailag úgy gondolunk, hogy, hogy helyes volt. Hát, körülbelül 400 ezres a párttagság, sőt már arról beszélünk, hogy ezt már mesterségesen növelni nem kell, sőt helyenként érdemes lesz azt is megnézni, hogy valahány emberrel legyünk kevesebben, bizonyos alapszervezetekben, mint ahányan ott vannak.

Az ifjúsági szövetségnél a dolog egészen másként áll, ezt nagyon nyomatékosan szeretném megmondani. A párt taglétszám körülbelül 400 ezres, ez még rendben van, azt hiszem a Magyar Népköztársaságnak nagyon hosszú ideig megteszi. A normális fejlődést beleértve, hogy egyesek belépnek a pártba, mások meghalnak, szóval ahogy egy párt normálisan szokott élni, ez így általában még sokáig megfelel, úgy

hiszem. Az ifjúsági szövetségnél a 170 000-es taglétszám nem. Én nem azt mondom, hogy most mesterségesen növeljék, hanem olyan politikai tevékenységet kell az ifjúsági tömegek sorában végezni, amely azzal jár, hogy az ifjúsági szövetség taglétszáma a jelenlegihez képest egy normális fejlődés útján – persze egy-két esztendő alatt – igen-igen komoly mértékben növekszik. Azt hiszem, minimális igény, hogy az ifjúsági szövetségnek legalább valamivel legyen több tagja, mint a pártnak. Ez adódik a párt és az ifjúsági szövetség közötti különbségből, úgy hogy ezt meg lehetne csinálni.

Engedjek meg az elvtársak, hogy a Párt Központi Bizottsága nevében üdvözlöm az Önök értekezletét, átadom Önöknek a Párt Központi Bizottságának testvéri üdvözlését, jókívánságait a munkát illetően és ha az elvtársak súlyt helyeznek a hivatalos állami dolgokra, mondhatom, hogy Népköztársaságunk kormánya, a Forradalmi Munkás-Paraszt kormány is bizakodással nézi az ifjúsági szövetség munkáját, állami funkcionáriusaink új erőt, új tényezőt várnak tőle a közös harcban. Tehát a Párt Központi Bizottsága bizik Önökben, bízik az ifjúsági szövetségben. És mi csak azt kérjük, hogy Önök bízzanak a jövőben. Nem kell a jövőtől félni. A mi Központi Bizottságunk nem próféták gyülekezete. Mi jósolni nem tudunk, hogy milyen területen milyen események lesznek jövőre, meg az utána következő években. De a marxista-leninista elmélet vezeti a Központi Bizottság és azt a mi Központi Bizottságunk nyugodtan mondhatja, hogy amennyiben a vezetésben és tevékenységében október tanulságait számon tartva dolgozunk, tehát a marxizmus-leninizmus alapjaihoz hű lesz a vezetés párt és állami vonalon, akkor a Magyar Népköztársaság jövője biztató. Akármilyen nehéz helyzet is állhat elő időlegesen, a jövője biztató. És ha a Magyar Népköztársaság jövője biztató akkor biztató az ifjúsági szövetség és a magyar ifjúság jövője is.

Azt szeretnők, ha Önök az ifjúság elé esz-

méket és politikai célkitűzéseket tudnának állítani ennél világosabban és ennél tisztábban. Bálványokat állítani nem szükséges. Nagyon vigyázni kell, hogy ne bálványokat építsünk az ifjúságnak. A fiatalok korából adódik és lelki alkatahoz tartozik, hogy valakihez hasonlítani szeretnének. Azt mindenki tudja, hogy a 6 éves gyermek amint betette lábát az iskolába, már valamelyik általa választott tanítójához szeretne hasonlítani. Én azt ajánlom, hogy a kommunizmus eszméit, pártunk politikai célkitűzéseit állítsák az ifjúság célkitűzései elé, mint követendőket, ne személyeket, egyetlen személyt se. Ez nem jó. De ugyanakkor törekedjünk arra a párt általános tevékenységében, és még külön az ifjúsági szövetség általános tevékenységében, hogy ennél több olyan tagja legyen ennek az ifjúsági szövetségnek, akit a nála életkorban, vagy KISZ tagságában fiatalabb, példának tekinthet, mert példára az ifjúságnak szüksége van, de azt a példát saját szemükkel lássák és tanulják meg és ne mi állítsunk oda nekik mesterséges bálványokat, mert a bálványoknak az a sorsa, hogy egy ideig hisznek bennük, félnek is tőlük, amikor azután rájönnek, hogy belül fa, vagy valami egyéb baja van, leszokták dobni a földre és összetapossák. Ez nagy tragédia mindegyik számára a bálvány számára is, meg annak a számára is, aki bitt benne.

Az elvtársak tehát ezt a sok ügyet – bajt, amit bevezetőmben említettem, vegyék komolyan, de azért vegyék komolyan azt is, hogy 7 hónap alatt megszületett egy új nagy erő, amely új ereje a pártnak, új ereje a Magyar Népköztársaságnak és új ereje a magyar ifjúságnak is. Mindnyájunknak egyetértésben azon kell dolgoznunk, hogy ez az új nagy és komoly erő még nagyobb legyen és a napirenden lévő feladatokat mindig helyesen oldja meg. (Hosszan tartó lelkes, ütemes taps.)

Egy felszólalás két változatban

A magyar történelem 1956 és 1989 közötti történetét nem lehet megismerni Kádár János életútjának tudományos feldolgozása nélkül és fordítva: a korszak mélyreható elemzése nélkül az ő történelmi szereplése sem értelmezhető. A feladat nagy, főként nemzetközi összefüggései és napi-politikai hatása miatt, de a legértékesebb források, elsősorban visszaemlékezések gyér volta is nehezíti a teljességre törekvő erőfeszítéseket.

A 2001. október 30-án a Bibó István Közeleti Társaság Kossuth Klubban rendezett vitaestjén¹ állapította meg Huszár Tibor: „Kádár egész életútja rejtély”. Ennek és a korszak egészének „megfejtésén” sokan, már eddig is jelentős eredményeket felmutatva dolgoznak.² Kádár Jánosnak, mint a rendszer elsőszámú vezetőjének minden megnyilatkozása üzeneteket hordozott, több rétegűeket. Figyelt rá mindenki itthon és külföldön, barát és ellenség. Főként beszédeire és felszólalásaira, akár a párt első embereként, akár miniszterelnökként, akár „magánemberként” közölte gondolatait pártfórumokon, tömeggyűléseken, üzemi munkásgyűléseken, kormánygyűléseken, a T. Házban, vagy éppen az Írószövetségben. Életútjának kutatóitól tudjuk, nem kedvelte a nyilvános szereplést,³ igazán közvetlen csak a munkásgyűlések kötetlen részében tudott lenni, főként „azokban a 60-as években”, tehát a konszolidáció leginkább zavartalannak tűnő időszakában.

Megnyilatkozásaiból nemcsak a rendszer, annak éppen legfontosabb mozgásainak helyzetéről, de saját, a rendszer állapotáról is árulkodó lelki, személyiség állapotáról is tájékoztatást nyerhetünk. Ezért tartanánk fontosnak szóbeli és írásbeli megnyilatkozásainak – a legapróbbnak, a legjelentéktelenebbnek látszónak is – összegyűjtését, elemzését és közreadását, hiszen a már életében kiadott kötetek a legtöbbet mondó, legbonyolultabb viszonyokat tükröző, emberi és politikatör-

téneti szempontból legértékesebb részét nem tartalmazzák.⁴

Az általunk közölt felszólalása a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (MKISZ) I. Országos Értekezletén (OKE) 1957 októberében hangzott el.⁵ A gyorsírói jegyzőkönyv Kádár János felszólalását tartalmazó szövegrészét vetjük egybe egy szerkesztett, kötetben is megjelentetett változattal.⁶ A gépiraton vannak az írógép lehetőségeiből, a gépíró helyesírási jártasságából, az élőbeszéd sajátosságából, a felszólaló egyéni stílusából, az értekezlet résztvevőinek hangulatával összefüggő ösztönös reagálási kényszerből, a nyilvánosságtól való általános idegenkedésből és az általános politikai helyzet Kádár János lelki állapotára gyakorolt hatásából következő hibák. Ezek közül néhány jelentéktelent már a szerkesztett változat kialakítása előtt javítottak, fekete „fil” tollal. Vannak hosszabb szövegrészek, amelyeket teljes egészében kihagytak, másokat pedig annyira átalakítottak, hogy a módosítások jegyzetek formájában történő bemutatása lehetetlennek bizonyult.⁷

Nem maradt más megoldás, mint némi engedményt tenni a szakmai igényesség rovására az olvashatóság érdekében.

A kádári megnyilatkozás értelmezéséhez, értékeléséhez nélkülözhetetlen az ország s benne a kommunista párt 1956 novembere és 1957 októbere közötti állapotának, légkörének ismerete. Erről egyre több alapvető forráskiadvány, tanulmány és monográfia szól, ezért mi e kérdéskört még vázlatosan sem érintjük. Szólnunk kell, ebben az esetben csak nagyon röviden arról a folyamatról, amely Magyar Dolgozók Pártjához szorosan kapcsolódó kommunista ifjúsági politikai tömegszervezet széthullásától a Magyar Szocialista Munkáspárt egyetlen, a párthoz valamenyny tömegszervezet közül a legszorosabban kapcsolt ifjúsági politikai tömegszervezet előkészítésén, megalakításán, kiépítésére irányuló erőfeszítéseken át az párt Országos

Értekezletét követő OKÉ-ig vezetett.

1956 októberétől november 4-ig, a magával ragadó lelkesedés, a nagy elszánások, a valósággal alig számoló nekilendülések, a véres összetűzések, a hősiesség és a páni félelem kavargása, majd a kétségbeesés és a bosszúvágy felülkerekedése idején az ifjúság, elsősorban a munkás és egyetemi, főiskolai fiatalok az első sorokban küzdöttek. Ők voltak a kezdeményezők, a szervezők, a harcosok, történelmi elődeikhez híven. Részt vállaltak a diktatúra épületének lerombolásában, egy új, emberibb rendszer alapozásában.

Ebben az áttekinthetetlen kavargásban létezett még a bukott rezsim pártifjúsági szervezete, a DISZ, első tévő lépéseket tették meg a koalíciós időkben sikeresen dolgozó gyermek- és ifjúsági szervezetek, de vannak nyomai annak is, hogy országszerte a kommunista párt (MSZMP), november 4-e után a szovjet megszállók védelme és támogatása mellett kisdad baloldali fiatalokból álló csoportok is keresik működésük újramegzésének lehetőségét.

A Kádár János vezette, sorait nehezen rendező, tengernyi gonddal birkózó pártelit nehezen tudta áttekinteni az országban alakuló politikai erőviszonyokat, de állandóan figyelembe kellett vennie a nemzetközi erők magatartását, elsősorban a szovjet vezetésen belül zajló hatalmi villongást is. Még november végén is számoltak azzal – legalábbis egyes vezetők megnyilatkozásaiból erre lehet következtetni⁸ –, hogy több párt fog működni és a MSZMP-nak a monopol szerep kényszerű feladása következtében ki kell harcolnia az áhított hegemoniát a politikai porondon. A néhány hete még szétfutott párttagság zöme kétkedéssel, berzenkedve fogadta ennek a lehetőségnek még csak az említését is. A depresszió és a rettegés után a bűnbak-keresés, a pozíciók újra felosztása, az önteltség, a helyzet szélsőséges megítélése, a visszavágás követelése és gyakorlása és korántsem utolsó sorban az ifjúság, minde-

nek ellőtt az egyetemi ifjúság kárhoztatása foglalta el őket. A tülekedés, a rendcsinálás eszközei és módszerei – és ezeket a felnőttek és az ifjúsági vezetők egymással szemben is alkalmazták – 1917 óta semmit sem változtak.⁹

November 4-ét követően azok a vezetők léptek fel a legkeményebben, azok alakították a legbölcsebbet és azok háritották leginkább másokra a felelősséget, akik október 23-át követően magukba roskadva, tehetetlenül „reszketni méltóztattak”. Ezek szidalmazták, leckéztették az ifjúság közötti munka megindítására jelentkező egykori DISZ vezetőket is, rájuk háritva – dühükben – minden felelősséget a rendszer bukásáért. A kárhoztatáson túl használható eligazítást senkitől sem kaptak. Ez a kis vezető csoport kezdett gondolkodni, vitatkozni azon: milyen irányvonal mentén kezdődjön el az ifjúság megnyeréséért, kommunista befolyás és ellenőrzés alá vonásáért folyó munka. Mind a pártban, mind pedig a párt Országos Szervező Bizottsága (OSZB) által 1956. november 26-án életre hívott Ifjúsági Bizottságban két fő elképzelés körvonalazódott. Az egyik fokozatosságot, álcázott térhódítást, majd a pozíciók megerősödését követő leszámolást javasolt, a másik a gyorsabb, „nyílt sisakkal” végigküzdött harcot, az ellenséggel való következetes leszámolást és csak ezt követően a mérsékelt, fokozatosan adagolt engedmények politikáját szorgalmazta. Utóbbit képviselte Kádár János is. Kemény viták, rendszeres nemzetközi egyeztetés során az általa képviselt/támogatott irányvonal győzött. Az OSZB december 10-én döntött a párt Ifjúsági Titkárságának felállításáról. Ez a csapat már a Kádár-féle koncepció alapján folytatta a munkát, titkolva annak lényegét még a legfontosabb területeken dolgozó kommunista ifjúsági vezetők előtt is. Ezek ugyanis azzal a meggyőződéssel fogtak a meglévő és a koalíciós idők hagyományaira és a DISZ használhatónak ítélt tapasztalataira

támaszkodva rétegszervezetek kiépítéséhez, hogy azok a kommunista fiatalokat tömörítő elit szervezet mellett, amely fő feladatát a párt politikájának képviseletében és támogatásában látja, bizonytalan, de feltételezésük szerint több éven át végezhetik munkájukat. Ennek eredményeként leválasztják a fiatalokat az ellenséges politikai erőkről, közelítik a népi demokratikus rendszerhez, bevonják őket a szocializmus építésébe, képessé teszik őket a haza védelmére, lelkes hazafiakat és egyben internacionalistákat nevelnek belőlük. Egy részük, a „legjobbak” pedig gyarapítják a párt ifjúsági szervezetét, majd a MSZMP-t. Ők tehát a fokozatosság elvét, a sokszínűség elvét, a közvetett befolyásolás, nevelés elvét, a neveléstudomány a társadalom nevelési eredményei hasznosításának elvét képviselték, nem vitatva a végcél, az ifjúság szervezeti egységének megteremtésének történelmi szükségességét.¹⁰

A két elgondolás abban is különbözött, hogy az óvatosabbak a forradalom és szabadságharc küzdelmeibe kevésbé bekapcsolódó, az események gócpontjaitól távol élő, a politikával szemben egyébként is távolságtartó parasztfiatalok között akarták megkezdeni a szervezkedést, míg az offenzív fellépés hívei a fővárosra és a nagyipari centrumokra, a „munkásosztály fellegráira” összpontosították erőiket. Itt akarták először szilárdan megvetni lábukat s innen kiindulva nyerjenek meg más ifjúsági rétegeket.

Mivel a rétegszervezetek, a MAFISZ (Magyar Forradalmi Ifjúság Szövetség), az EPOSZ (Egységes Parasztifjúság Országos Szövetsége), a MEF(E)SZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége)¹¹ és a Diákszövetség részben október óta léteztek és működtek, másrészt november–december hónapban országszerte lendületes szervezőmunkába fogtak, s még néhány helyen a DISZ-hez is ragaszkodtak, az új pártifjúsági szervezet előkészítése, szervezésének országos megindítása, a rétegszerveze-

tekkel és a párt, valamint tanácsi apparátussal kapcsolatos, a vezetés által kívánatosnak ítélt viszony és együttműködés biztosítása igen bonyolult, sok nehézséget okozó, a követelt irányba való haladást lassító feladat volt.

Ezek a nehézségek annak ellenére is hatottak, hogy a MAFISZ-t és az EPOSZ-t nagy tapasztalattal rendelkező, szilárd kommunista meggyőződésű vezetők szervezték, irányították s a MEFESZ-ben és a Diákszövetségben is – a gyermekszervezetről ezúttal külön nem beszélünk – is szívós és a „szalámi taktika alkalmazásában” járatos, fokozatosan erősödő kommunista aktíva képviselte a pártvezetés irányvonalát. Az alkalmazott módszer ezúttal is a következő volt: az illető szervezet vezetésén belül kialakítani egy szilárd kommunista magot, ezt addig erősíteni, amíg a központi vezetést befolyás alá vonni, esetleg teljesen kézbe kaparintani, a szervezet programját annyiszor átdolgoztatni, ahányszor csak szükséges a kívánt végeredmény érdekében, ezt nyilvánosságra hozni, hogy a továbbiakban erre hivatkozva minden ellenállást, irányvonal módosítást, „opportunist” a szervezet egészében a törvényesség látszatát keltve meg lehessen akadályozni, radikálisan fel lehessen számolni. Ez a „kisajátítás” – számtalan, itt nem részletezendő tényezőtől függően – rétegszervezetenként eltérő módon és ütemben történt, az országos központban és a helyi szervezetekben.

Melyek voltak azok a fő követelmények, amelyeknek eleget kellett tenni minden rétegszervezetnek, ha ideig-óráig is, de életben akart maradni?

1. Ki kellett jelentenie, hogy a szovjet katonai beavatkozás, a fokozott jelenlét jogos, igazságos, örömdetes;

2. 1956 október 23-a és november 4-e között nem forradalom, nem szabadságharc, mégcsak nem is népfelkelés, hanem az 1945 előtti állapotokat visszaállítani kívánó, fasiszta jellegű, a szocializmus felszámolására irányuló ellenforradalom zajlott le;

3. elismeri a munkásosztály és pártja vezető szerepét az ország, a nemzet életében

és történelmi szükségszerűségnek ítéli az egy-pártrendszer helyreállítását;

4. belátja, hogy az ifjúság nem a nemzet politikai vezetőereje, ilyen generációs igény alaptalan és káros;

5. elfogadja és támogatja a szocializmus igenlésén, gyakorlati támogatásán alapuló, az 1956 októberében ösztönösen létrejött nemzeti egység felszámolása nyomán létrehozandó új nemzeti egység, benne az ifjúság egységének gondolatát és gyakorlatát;

6. mindent megtesz a sovinizmus, irredentizmus, a fel-fel bukkanó antiszemitizmus visszaszorítása és a „helyes” nemzeti érzés és a vele kölcsönhatásban működő proletár internacionalizmus kifejlesztése és gyakorlása érdekében;

7. tagjai életükkel, munkájukkal, tanulásukkal, fegyveres szolgálatukkal, mozgalmi tevékenységükkel a szocialista hazát szolgálják.

A kádári „centrum” minimális követelménye a lojalitás volt. Aki ezen a határon kívül állt ellenségnek bizonyult. Maga a párt első embere minden erejével azon dolgozott, hogy a belpolitikai életben világos, könnyen áttekinthető s ebből adódóan folyamatosan ellenőrizhető helyzetet teremtsen. Az ifjúságpolitikáról, az ifjúság helyzetéről, szervezéséről, neveléséről folyó, nem egyszer szenvedélyes viták során következetesen harcolt ezért.¹²

Közben, 1957 elején eredményesen folyt az ifjúság szervezése, elsősorban vidéken, mérsékelt sikerrel a fővárosban, az ország „legfertőzöttebb” területén. Az „ellen-ség” készülődött a „MUK”-ra, az MSZMP Ideiglenes Vezető Testületei ismételtén tárgyaltak az ifjúság szervezésével kapcsolatos kérdésekről. 1956 november 21. és 1957. május 14. között 24 alkalommal került terítékre e témakör. A MKISZ megalakítását illetően az Ideiglenes Központi Bizottság 1957. február 26-i és március 11-i ülése hozott áttörést. Az ellenkező álláspontot képviselő

szépszámú kommunista ifjúsági vezetőknek, pártfunkcionáriusnak vissza kellett vonulnia. Ezután nem csak a rétegszervezetekben dolgozó párttagok, de ők is „gyanúsakká” váltak. A MA-KISZ zászlóbontását – történeti, politikai megfontolásból – 1957. március 21-re időzítették. Az Erkel Színházban összehívottak előtt Komócsin Zoltán, aki „szakállas” vezetője lett a pártifjúsági szervezetnek, beszédében hangsúlyozta: a MAKISZ baráti viszonyban, még „huzamosabb ideig” együtt kíván dolgozni a rétegszervezetekkel.

Hogy a valóságban mit jelentett a „huzamosabb” idő? Erre a kérdésre – most – csak néhány adattal válaszolunk. A MAFISZ ez év március 29–30-án beszüntette működését. A többszörösen átgyúrt MEFESZ utolsó csoportjairól május végi adataink vannak. Az új, 1957/58-as iskolai év kezdetéig meg kellett szűnnie a Diákszövetségnek, az EPOSZ-nak ősszel már csak maradványai léteztek, felszámolásának utómunkálatai – anyagi, pénzügyi, káder elhelyezési stb. ügyek – átnyúltak 1958 elejére. Budapesten szeptember második hetében már csak KISZ szervezetek működtek legalisan.

A MUK elmaradása, „kudarca”, a fővárosi szervezethez felzárkózása a vidékihez, a május elsejei tömegdemonstráció nem várt sikere, a rétegszervezetek különösebb feszültség nélküli bekebelezése azt a látszatot keltette, hogy az egységes pártifjúsági szervezet, élvezve a párt központi vezetésének és az országos pártapparátusnak kívánatos támogatását, különösebb gondok nélkül fejlődik, készül a pártértekezletet követő első országos tanácskozására.

Ezzel szemben egy sor tény bizonyítja, hogy MKISZ-t a már említett pártvezetői tanácskozások ellenére, életre hívói korántsem támogatták a szükséges mértékben. Ságvári Ágnes 1957. május 2-i keltezési „Szigorúan bizalmas” minősítésű, mindössze 3 példányban készített Feljegyzésében, melyet a KISZ munkájának főbb kérdéseiről állított

össze, öt oldalon keresztül sorolja a gondolat. Ezek közül csak néhányat idézünk: „A KISZ szervezetei egészségesen fejlődnek. Komolyan felvetődik azonban az – írta Ságvári –, hogy központi irányítás jóformán nincs... a központ a párt részéről Budapesten a KISZ-nek nem igen volt segítségére... Ennyire szűk (anyagi – G. F.) keretek között, ahogyan ma a KISZ dolgozik, elképzelhetetlen, hogy országos politikai befolyásra tegyen szert. – (a központi párt- és állami szervek – G. F.) a legminimálisabb segítséget sem adták meg... A párt osztályai a KISZ-re vonatkozó határozat ellenére munkájuk során hozzájuk tartozó területeken nem foglalkoztak a KISZ-nek nyújtandó segítséggel... a minisztériumok felelős kommunista vezetői a minimumot sem nyújtották a KISZ munkájának – zárta Feljegyzését Ságvári Ágnes – több politikai támogatást kell adni. Rendszeresen konzultálni kell velük, hogy ez a lelkes gárda munkájában folyamatosan előre tudjon haladni. Politikai vezetés, rendszeres irányítás nélkül 1-2 hónap múlva elképzelhető egy stagnálás! A KISZ vezetőket meg kell erősíteni. Lehetetlen állapot, hogy egyes vezetőkkel szemben bizalmatlanság, türelmetlenség van (sic!), nem érzik magukat biztonságban. Ha odatettük őket, legyünk irántuk bizalommal és szabjuk meg, hogy hosszabb távon ezen a területen fognak dolgozni, ha durva politikai hibát nem követnek el... Káros lenne, hogy ha a KISZ vezetésének, jól induló munkájának személyi kérdések akadályává válnának, melyek a DISZ volt vezetőivel vannak kapcsolatban.”¹³ Minden bizonnyal számos, ehhez hasonló szóbeli és írásos tájékoztatás birtokában szólt Kádár János az ifjúságról, a párt vele kapcsolatos kötelezettségéről az Országos Pártértekezleten.¹⁴ Figyelmeztette hallgatóságát: az ifjúsággal nyíltan és őszintén kell beszélni. Az „ifjúságnak adósa a párt, s az ifjúság is adósa a pártnak és a népnek. Mivel adós a párt? Az ifjúság nagyon hosszú ideig túlságosan magára volt hagyatva, nagy poli-

tikai és lelki krízisen ment át. A párt akkor nem állt az ifjúság mellett. Lényegében a párt és a felnőtt nemzedék nem segítette eléggé az ifjúságot, hogy a helyes útra térjen... Az ifjúság adóssága pedig az, hogy a fiatalok nem adták meg a pártnak és a felnőtteknek azt a jogos tiszteletet és megbecsülést azokért a nagy vívmányokért, amelyeket a párt, a munkásosztály és a néphatalom harcolt ki az ifjúság számára... Komoly és őszinte emberi szóval érhetünk csak el eredményeket.” Ez az „atyai” intelem a Marosán fellépésű „néptribunoknak” is szólt, nem csak a párt és a társadalom idős és fiatal tagjaihoz. Csillapító hatása kétségtelenül volt, de nem helyettesítette a Ságvári által is szorgalmazott rendszeres eszmecsere, az alapvető kérdések tisztázását. Enélkül az OKÉ szerepe, a magyar VIT-delegáció külgügyi feladata kérdésessé, sikertelenné válhatott. A legfelső vezetők közötti személyes találkozás ismételt sürgetése Komócsinék részéről, ragaszkodásuk bizonyos elképzelésekhez, az ENSZ Ötös Bizottságával kapcsolatos feszültségek, az „ellenforradalmárok” élénkülő fellépése – és még számtalan egyéb gond – miatt Kádár János egyre ingerültebben reagált ezekre a javaslatokra, kezdeményezésekre.

Komócsin Zoltán még szeptember 9-én keltezett Feljegyzésében is kénytelen felhívni a figyelmet a következő, véglegesen még mindig nem tisztázott kérdésekre:

1. Mi lesz a helye, szerepe a magyar proletárdiktatúra egész rendszerében?
2. Mi legyen a KISZ nevelő tevékenységének döntő célkitűzése?
3. A KISZ hogyan harcoljon a klerikális befolyás ellen?
4. Milyen jogai és anyagi eszközei legyenek a KISZ-nek?
5. Milyen formaságokat alkalmazzon munkájában?
6. Kik legyenek a KISZ választott vezetői?
7. Milyen legyen a KISZ külgügyi tevé-

kenysége?

8. Milyen sajtóval rendelkezzen a KISZ?

9. Tisztázandó a KISZ és a Hazafias Népfront kapcsolata! ¹⁵

Hogy ezekre a kérdésekre kitől, mikor, milyen formában és minőségben kapott válaszokat a pártifjúsági szervezet felső vezetése, források hiányában – jelenleg – nem tudunk válaszolni. Ismerjük viszont azt a tanácskozást, amely a magyar ifjúság helyzetéről, nevelésével összefüggő kérdésekről zajlott október 2-án, a közélet több neves képviselőjének részvételével s ami ugyanolyan természetlenül zárult mint azok a viták, amelyek 1953 óta ismételten kirobbantak e témakörben. Kádár nézete győzött. Ő ugyanis ismételten kijelentette: a KISZ nem pedagógiai, hanem politikai mozgalom! A politikai helyzet által diktált éber előkészítés során, az ifjúság emlékezetéből egyszer s mindenkorra kitörleendőnek tartott napon, 1957. október 23-án a Népszabadság Nagy Richárd írását a következő címmel közölte: „Együtt az egész ifjúsággal!”¹⁶ A KISZ országos tanácskozásainak – Értekezleteinek és Kongresszusainak – történetében „jelszó-értekezletként” számon tartott 1957. októberin elmondott Kádár-beszéd azt is jelzi, a felvetett problémák megnyugtató tisztázására csak az OKÉ után kerülhetett sor. A párt központi lapja október 29-i számában már a következő cím alatt olvasható az OKÉ-ről: „Együtt a párttal, a néppel, a fiatalok sokaságával!”¹⁷ Ez a sokaság, azaz a KISZ létszáma 132 128 volt.

Bízunk abban, hogy az elmondottak segítenek értelmezni Kádár János alább közölt beszédét.

A beszéd két változatának párhuzamos olvasása után kérdéses, kell-e a tartalmával, formájával kapcsolatban bármit is mondanunk. Úgy gondoljuk, hogy nyomaték kedvéért, néhány jellegzetesség kiemelésére nem árt ha sort kerítünk. Olvasatunk szerint Kádár János ebben a beszédében tizennyolc

jól körvonalazható kérdésről közölte, fejtette ki álláspontját, az általa vezetett „centrum” meggyőződését. Központban állt annak bizonygatása, hogy: a szocializmus nem importált, rángerőszakolt, tőlünk idegen eszme és gyakorlat, hanem a magyar nép belső igénye 1919-től fogva, a munkásosztály a társadalmi haladás, a demokrácia és a nemzeti függetlenség történelmileg elhivatott vezető ereje, „zászlóvivője”, nem pedig az értelmiség, az ifjúság. A Szovjet Hadsereg fegyveres intervenciója kívánatos, jogos és indokolt volt, enélkül az egész emberiséget katasztrófa fenyegette volna, az „ellenforradalmárokat” pedig sokkal véresebb megtorlás. Végül: a magyar ifjúság zöme a szocializmus híve, nem az „ellenforradalomé”, egyetlen és egységes politikai tömegszervezetének megalakítása szükséges és fontos, a párt és a dolgozó nép jövője szempontjából nagy horderejű és minden eszközzel támogatandó. Tanuljon, dolgozzon, sajátítsa el a marxizmus-leninizmust és minden erejével szolgálja a szocializmus felépítésének ügyét, a párt vezetésével, iránymutatása, ellenőrzése és támogatása mellett.

Az egész beszéd hitet, önbizalmat akart ébreszteni, bátorságot, lendületet gerjeszteni, biztos távlatot nyújtani. Oldani a félelmet, a bénultságot, felszámolni a tétovaságot, a bizonytalanságot, az „eszmei-politikai” káoszt. Megnyugtítani és biztatni, megerősíteni azt a kisdud csapatot, amely a párt gyermek- és ifjúsági mozgalmának kezdeményezője, szervezője, vezető ereje volt, és akiknek a munkáját a továbbiakban sem nélkülözheték. A beszéd, ilyen értelemben elérte célját, sikeres volt.

Ami a formát illeti, a beszédet nem írták le, sem Kádár János, sem más. Legjobb esetben témakörök, vezérszavak kerültek papírra, bár igazolni ezt sem tudjuk. A gyorsírói szövegben található 560 körüli hiba ill. javítás, a bel- és külpolitikai szempontból kínos részek kihagyása¹⁸ a szerkesztett változatból,

a hangsúlyok,¹⁹ a súlypontok²⁰ módosítása, a megfogalmazások pontosítása,²¹ a köznyelvi fordulatok némelyikének irodalmibb változattal történő felváltása, a jellegzetes kádári stíluslemek, szavak jelenléte,²² az önuralom ellenére itt-ott elementáris erővel felszínre törő düh és keserűség parlagi formája²³ mindmind erre utal.

Bár arra a kérdésre, hogy ki írta Kádár János beszédeit, ő személyesen, vagy valamilyen más formában születtek, eltérő válaszok ismertek,²⁴ Andai György híradásának mérsékelt és árnyaltabb változatát tartjuk hitelt érdemlőbbnek és megerősíthetőnek. A szerző egy 1990-ben megjelent munkájában²⁵ ez olvasható: "volt, amikor nem tízpercnyi, hanem több órányi Kádár-beszédet kellett szerkeszteni..." A magnófelvételeket a gépíróknak leírták, szükség esetén oldalanként adták oda a kiválasztott újságíróknak, újságíróknak, akik megszerkesztették. Ha úgy írták volna le, ahogy elhangzott „szó szerint, hang szerint” az Olvasó azt állapította volna meg – hacsak nem kifejezetten az illető lejáratása, blamálsa, égetése a cél – „nyomdaképtelenek, olvashatatlanok, érthetetlenek. Ezért – írja Andai – ...leírod az ún. szerkesztett változatot is –, remélve, hogy érzékelhető a különbség: ezek a nyomdakész szövegek.”²⁶

Számos kérdésre kellene keresni/kapni választ ahhoz, hogy Kádár János írásbeli és szóbeli hivatalos megnyilatkozásainak születését, a feladat jelentkezésének pillanatától a megnyilatkozás visszhangjáig, közéleti szereplésének egészét nyomon követve megnyugtató módon tudjuk bemutatni. Ezt a feladatot talán azok fogják magukra vállalni, akik sajtó alá rendezik Kádár János beszédeinek és cikkeinek teljes, kritikai kiadását.

Mi, befejezőként egy olyan forrást idéziunk hosszasan, amely változást jelez a beszédek közlésében, de a magyar közéleti megnyilatkozások szélesebb körében is.

Tömpe István írta 1967. július 7-ikén Pullai Árpádnak a következőket: „Az, aho-

gyan az elmúlt hét végén a rádió és a televízió műsoraiban Kádár elvtárs KISZ-kongresszusi beszédét közöltük, a beszéd közlése körül támadt – rajtunk kívül álló – nehézségek és hiányosságok arra készítetnek, hogy felvessek néhány problémát, amely tájékoztatási rendszerünkben és a Politikai Bizottság 1965. június 8-i „a tájékoztatás megjavításáról” szólóhatározatának végrehajtásában mutatkoznak.

Először magának a június 30-i beszédnek a közléséről. Azt az utasítást kaptuk, hogy a rádió és a televízió a beszédet július 1-jén esti adásaiban adja, Kádár elvtárs élő beszédével a megszerkesztett szöveg alapján. Ígéretet kaptunk arra, hogy a hang és a kép megvágásához legkésőbb 1-jén reggel 9 óráig a szöveg rendelkezésre fog állni. Ezt az ígéretet a beszéd szerkesztői nem tudták megtartani. A televízió, amelynek a nehezebb munkát kellett végeznie, szombaton délben 13.30-kor kapott értesítést, hogy a 32. flekkig adhatja saját szerkesztésében. Ez a bevezető részt, valamint a külpolitikai kérdések egy részét tartalmazta. Éppen ott ért véget, ahol Kádár elvtárs a rokoni kapcsolatok és a politika szétválasztásáról beszélt, s ezzel emberi közelségbe hozta ezt az igen nehéz problémát. A televízióban ez, s az utána következő részek már nem szerepelhettek. Kimaradt mindaz, amit az ifjúság feladatairól mondott, valamint az élethez legközelebb álló és legagitatívabb részek többsége. Az MTI szövege csak 17.30-kor állt rendelkezésre, s ez már késő volt. A rádióban, mivel csak hangot kellett vágni, a televízióhoz képest jobban sikerült a beszéd közvetítése, bár itt is olyan fontos részek maradtak ki, mint pl. az, amelyben az ifjúság elvűségéről volt szó, egyszerűen azért, mert már nem volt idő a környező és a megszerkesztett szövegből kimaradt részek közül kivágni. Tömören összefoglalva ez történt. Az eredmény: a rádióhallgatók és a televíziónézők sokkal kevesebbet kaptak Kádár elvtárs beszédének agitációs

erejéből, mint ami benne volt. A beszéddel foglalkozó munkatársak és vezetők pedig úgy érezték, hogy a nagy erőfeszítés ellenére egy kiváló agitációs erejű anyagból alig tudtak valamit kihozni.

A rádió és a televízió munkatársai, vezetői és jómagam is tisztába vagyunk azzal, hogy a Párt első titkárának beszédei – különösen a napjainkhoz hasonló feszült légkörben – országos és nemzetközi jelentőségűek. Éppen ezért ragaszkodunk ahhoz, hogy a rádióban és a televízióban Kádár elvtárs saját hangjával és közvetlen, emberi érvelésével mondja el őket. Sokéves tapasztalatunk azt bizonyítja, hogy egy Kádár beszéd felolvasása a bemon-dó részéről ...jóformán hatástalan marad. Ennél már az is többet ér, ha a beszédet csak a híradásban foglaljuk össze.” (Helyeselné, ha a KB. Agitációs és Propaganda Osztálya foglaljon állást ez ügyben.) Javasolja: „a) Kádár elvtárs beszédéről az elhangzás napján – amennyiben aznap a szerkesztői munka időben nem készül el, hogy annak alapján a kép és a hanganyag megvágható legyen – a rádió és a televízió híradásaiban szerepeljen egy hír, amely röviden rámutat a beszédben felvetett főbb gondolatokra. Ennek helyes megfogalmazása az azonnal reagáláson túlmenően azt is eredményezheti, hogy felkelti a figyelmet és a másnap teljes vagy részletes terjedelemben történő közvetítést, vagy az újságban a szöveget többen nézik, hallgatják vagy olvassák el. b) A beszédek szerkesztési munkáját nehezíti, hogy meg kell várni a gyorsírt szöveg áttételét, majd a szerkesztés után a szöveg újragépelését. A Magyar Rádió és Televízió felajánlja, hogy a szerkesztés magnetofon szalagról történjék, ahol sokkal gyorsabban lehet elvégezni a szerkesztési munkát, s a megszerkesztett szalag mindjárt adásba tehető, illetve a sajtó számára – amely nem sürget annyira – a beszéd leírható. A rádió és a televízió kipurított szerkesztői gárdája és technikai apparátusa teljes mértékben az illetékes pártszervek vagy

elvtársak rendelkezésére áll egy ilyen munka lebonyolításában.

Kádár elvtárs beszédein túlmenően is szükségesnek tartom az Agit. Prop. Bizottság állásfoglalását a tájékoztatásról szóló határozat végrehajtásának kérdésében. Külpolitikánk aktivitásának erősödésével mind gyakoribbak a külföldi államférfiak látogatásai hazánkban, s a magyar politikusok külföldi utazásai. A nálunk járó kormányfők, miniszterek kihasználják a lehetőséget, hogy sajtóértekezletet tartsanak és más módon is nyilatkozzanak tárgyalásaikról. Ugyanakkor a tárgyalások magyar résztvevői elzárkóznak mind a hazai, mind a külföldi hírközlő szervek képviselői elől, és így a tárgyalások értelmezését, magyarázatát átengedik leginkább a nyugatiaknak, akik élnek a lehetőségekkel.”²⁷

Minden bizonnyal a KISZ 1976-os kongresszusán elhangzott Kádár beszédet – amelyhez Maróthy László első titkár adott előzetesen egy három gépelt oldalnyi javaslator²⁸ – már a Tömpe István által javasoltak szerint juttatták el a nagyközönséghez.

JEGYZETEK

¹ *Élet és Irodalom*, 2002. január 25. 12.

² VARGA LÁSZLÓ (szerk.): *Kádár János bírái előtt*. Egyszer fent, egyszer lent. 1949–1956. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.; RÁCZ ÁRPÁD (szerk.): *Ki volt Kádár?* Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életéről. Budapest, 2001. Rubicon–Argument Kiadó.; HUSZÁR TIBOR: *Kádár János politikai életrajza*. (1912–1956) 1. kötet. Budapest, 2001. Szabad Tér–Kossuth Kiadó.

³ Életút-vázlat Aczél György hagyatékából. *Rubicon*, 2000/6. sz. 6. Ugyanakkor képes volt feloldódni és rögtönözni, eleven, találó hasonlatokkal élni. Személyes hatása, varázsa különböző társadalmi körökben is érvényesült, bár ő legszívesebben munkagyűléseken beszélt, beszélgetett. Várták, igényelték, értelmezték és értékelték megnyilatkozásait. Néhány példát említünk erre vonatkozóan. 1957. május 12-iki parlamenti beszédét a rádió segítségével sokan hallhatták. Volt aki kétszer is meghallgatta, mert „érdekes”-nek tartotta,

igazmondása ragadta magával, őszintesége, ahogy „kiöntötte a szívét”. (*Magyar Ifjúság*, 1957. május 22. 3.) Ebben az esetben joggal gyanakodhatnánk újságírói szolgálalkúságra, kitalált párbeszédre, egy egyszerű „hívó” rajongására. De hasonló viszonyról tesz említést a Budapesti Műszaki Egyetem pártszervezete 1971 március 20. és április 20. közötti időszakról szóló információs jelentése is, amikor megállapítja: „A beszélgetés során a legnagyobb visszhangot Kádár elvtárs választási beszéde keltette.” A Főváros IX. kerületéből pedig ezt jelentették a KB. Agitációs és Propaganda Osztályának: „Néhány jelzés szerint Kádár elvtárs a Hazafia Népfrent Országos Tanácsának ülésén a szocialista demokratizmus továbbfejlesztéséről, a választásokról beszélt. Igénylik, hogy a felszólalását a sajtó közölje.” (MOL 288/f/ 22 / 1971. 8. ó. e.) A Székesfehérvári Videoton Művekből jelentették két évvel később, 1973-ban: Kádár elvtárs a Lőrinci Fonóban tett látogatása és az azt követő beszéde nagy figyelmet keltett a dolgozók között.” Az adatok száma majdhogynem korlátlanul szaporítható, pl. a külföldi híryanagok idevonható részével, akár elvbarátoktól, akár az „ellenségtől” származzon is az.

⁴ Az 1956. november 4. és 1957. január között elmondott beszédei nem jelentek meg – mind a mai napig – könyv formájában. Az '57 januárját követően elhangzottak viszont, az időszaki cél- nak megfelelő válogatásban, több alkalommal is. Pl. *Az 1956. október–novemberi ellenforradalom a marxizmus–leninizmus fényében*. Segédanyag az egyetemi- főiskolai hallgatók számára. Budapest, 1957–1958, Kossuth Kiadó. 215 p.; *Szilárd népi hatalom: független Magyarország*. 2. kiadás. Budapest, 1962, Kossuth Kiadó. 429 p. Ebben az OKÉ- en elmondott beszéde nem szerepel.; *Válogatott beszédei és cikkei*. 1957–1973. Budapest, 1974, Kossuth Kiadó. 445 p. Ebben a válogatásban öt 1957-ben elhangzott/ megjelent beszéde, cikke szerepel. Ifjúságpolitikáról szól a 90–91., 105., 184–185., 218., 295–312., és a 340–341. oldal anyaga.; *A szocializmus megújulása Magyarországon*. Válogatott beszédek és cikkek 1957–1986. Budapest, 1986, Kossuth Kiadó. 445 p. Ebben a kötetben csak három 1957-es anyag szerepel.; *Béke, függetlenség, honvédelem*. Beszédek és cikkek. 1957–1985. Budapest, 1985, Zrínyi Kiadó. 318 p.

⁵ A KISZ Országos Szervező Bizottsága

Kongresszus tartását javasolta a pártvezetésnek. A javaslat több olyannal együtt, amelyek kádárék megítélése szerint elvonná a megbízható belpolitikai támasz kiépítésétől az erőt, határozott visszautasításra talált. Az Országos MKISZ Értekezletre 1957. október 25–27-én került sor.

⁶ KISS TAMÁS: *Az ifjúságról és az ifjúsági szövetségről*. Gyűjtemény. Budapest, 1957, Móra Kiadó. A beszédet közölte még az *Ifjúkommunista* 1958/1. száma. 38–47.

⁷ Egy mondatot idézünk mindössze – példaként. A Kádár János által elmondott így hangzik: „Ezt a kérdést már 1919-ben is felvetették a forradalom zászlóvivői és nekünk is fel kell vetnünk és nagyon sokat kell arról beszélnünk, hogy miből születik a népjólét.” A szerkesztett változat pedig a következő: „Ezt a dolgot már az 1919-es magyar forradalom zászlóvivői is szóvá tették. Nekünk is feltétlenül foglalkoznunk kell vele sokat kell róla beszélgetnünk a fiatalokkal.”

⁸ Kiss Károly 1956. november 27-ikén elmondott beszédére gondolunk elsősorban.

⁹ Turgonyi Júlia szóbeli közlése. Az interjú a szerző tulajdonában. Az általa nyújtott rendkívül fontos információkért ezúton is köszönetet mondunk.

¹⁰ Turgonyi Júliáról, Gosztonyi Jánosról, Hollos Ervinről, Várnai Ferencről volt elsősorban szó. A KISZ felső vezetésének végleges kialakítására vonatkozó tárgyalások néhány ránk maradt szórt adata igazolja ezt.

¹¹ A szervezet nevére vonatkozóan lásd KISS TAMÁS: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége 1956 – Szeged*. Szeged, 2002, Belvedere. kötetnek 4. sz. jegyzetét. 161. oldal. Hozzá kell tennünk, az 1957. január 19-én ismét működő MEFESZ nevében már nem a kiejtést könnyítő betű a második „E”, hanem az új alapokra helyező egység melletti kiállást jelzi. Ez a szervezet február elején deklarálta hűségét, belépett a DIVSZ tagjai közé. Szegeden, ahol a forradalom előtti MEFESZ született, ez a „rózsaszín” változat 1957. február 22-én „bontott zászlót”, szocializmus hű vezetői pedig június 15-én oszlatták fel saját szervezetüket.

12. A párt Ideiglenes Intéző Bizottságának (IIB) 1956. december 5-i ülésén első napirendként szerepelt az „Ifjúsági politikánk néhány kérdése” című előterjesztés. A vitában felszólaló Kádár János kijelentette: „A rétegszervezet koncepció nem

ad választ arra, hogy akarunk – e kommunista ifjúságot nevelni a párt számára.... Elképzelhető olyan megoldás – amely tendenciózus a kommunista pártoknál –, hogy bizonyos határon alul nem vesznek fel a pártba elvtársakat, de a szövetségnek tagjai lehetnek.: Természetesen a szövetség bizonyos vezető szerveinél szükség lesz arra, hogy 21 éven felüli tapasztalt kommunista elvtársak dolgozzanak, akik párttagok. Az ilyen kommunista ifjúsági szervezet mellett – amelynek igenis kommunistának kell lenni... elképzelhető a legkülönbözőbb rétegszervezet... Ezeknek jellege érdekvédelmi szervezet... A kommunista ifjúsági szövetség a párttól nem lehet független...” Az Ideiglenes Központi Bizottság (IKB) 1957. március 11-i ülésén pedig leszögezte: „Amikor elhatároztuk, hogy KISZ-t hozunk létre, akkor azt hiszem tudtuk, hogy nem békességet, hanem háborút viszünk az ifjúság soraiba... A normális az, hogy a kommunizmus eszméje hódítsa meg a munkás társadalom osztályait, rétegeit, az ifjúságot is... A KISZ működésének indulásánál alapvetően egy politikai szervezet lesz.... Ami a fejlődést illeti: el kellene határozni, és meg kellene mondani, hogy a Kommunista Ifjúsági Szövetség pontosan párhuzamos a pártszervezetek felépítésével, – másképp nem lehet szervezni és irányítani... a KISZ-nek a feladata az ifjúságnak a párttagságra való nevelése.” Lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. 1956. november 11. – 1957. január 14. Sorozatszerkesztő: Balogh Sándor. Budapest, 1993. I. kötet 228–229., II. kötet 284– 286.

¹³ Magyar Országos Levéltár (MOL) M- KS- 288- 81- 1957- 26. ó.e.

¹⁴ *Az 1956. október–november-i ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében*. Budapest, 1957–1958, Kossuth K. 215 p.

¹⁵ MOL M- KS- 288- 21. cs.- 7.ó.e.- 1957.

¹⁶ *Népszabadság*, 1957. október 23. 3.

¹⁷ Uo. október 29. 1.

¹⁸ Pl. A megszálló szovjet csapatok és támogatóik kegyetlenkedéseiről szóló vélemények cáfolata, a szovjet fegyveres segítségnyújtás említését követő „Viharos taps” jelzése, a helyzet nehézsége utaló mondat stb.

¹⁹ Pl. Védekezünk – szembeszálltunk, elkezdünk – komolyan hozzáláttunk, kérdés – feladat, harcban – támadásban, tudta – képes volt, törvényesen – jogosan, komoly – fontos, felvetettük

– kimondtuk stb.

²⁰ Pl. Igazán nem nagyon erős Tanácsköztársaság – első, kommunizmus zászlaja – épül a szocializmus, ilyesmit láthattunk – tapasztalhattuk ezt, felvetettük – kimondtuk, építik – építjük stb.

²¹ Pl. Miből lesz – mi a /ti. a népjólét GF /, klikk – csoport, ugatnak – szónokolnak, na, mi jött – és mi derült ki, adatot – történetet, olyan – történelmi jelentőségű stb.

²² Én nem akarok itt belemenni részletekbe – útján – hogy no – derék magyar barátaink – fel kell vetnünk – kérdése – csata – harc – hát – büszkék vagyunk arra stb.

²³ A már említett „ugatnak” (ti. az imperia- listák GF) kifejezés jelezte nagy belső feszültség a kongresszus alatt róla készült fotók tanúsága szerint oldódott. Kádár János ezeken mosolyog.

²⁴ Standeyski Éva szerint beszédeit maga írta. (*Rubicon* 2000/6. 30.) Várnai Ferenc többször látta – még 1956 előtt – íróasztala fölé hajolva dolgozni. (Szíves szóbeli közlése.) 1956. november 1-i rádióbeszédének nyers fogalmazványát Horváth Márton és Haraszti Sándor készítette és többen véleményezték az Intéző Bizottság tagjai közül. (HUSZÁR TIBOR: *Kádár János politikai életrajza*. 1912–1956. I. kötet. 329.) A mozgalom korabeli jelentősebb szereplői közül többen állítják: megnyilatkozásai tartalmának, jellegének és közvetlen politikai céljának megfelelően a legalkalmasabbnak tartott, az illető területet (pl. a művészeti, ezen belül az irodalmi életet) legjobban ismerők készítettek számára nyersanyagot. Tudjuk, hogy a neve alatt megjelent köteteket, véglegesnek ítélt formájában, jóváhagyás végett, be kellett neki mutatni. Ez lehetett a gyakorlat beszédei esetében is? Vagy mindig a helyzet követelte, adta lehetőségekhez alkalmazkodott? Erre csak személyi titkárai tudnának megnyugtató választ adni.

²⁵ ANDAI GYÖRGY: *Ki kísérje Kádárt?* Riport – tudósítokról. Budapest, 1990, Unió Lap- és Könyvkiadó. 127.

²⁶ Uo. 44–48.

²⁷ *Magyar Országos Levéltár*. M-KS- 288/f/ 22/ 13.ó.e.

²⁸ *Politikatörténeti Levéltár* 289/1/ 1967- 134. Ó.e. 1–3.

Gergely Ferenc

Hogyan nyerjük meg a választásokat?

QUINTUS TULLIUS CICERO:

A hivatalra pályázók kézikönyve.

Fordította, a jegyzeteket, az előszót és az utótanulmányt írta Nótári Tamás.

Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Németh György. Szeged, 2006, Lectum Kiadó. 156 oldal.



Ha napjainkban a választásokról esik szó, szinte mindenki az egyre jobban elmérgesedő kampányra és az ahhoz tartozó különböző manipulatív trükkökre gondol. Talán azt hihetnénk, hogy a cél elérése érdekében alkalmazott opportunisták elsősorban korunkra, sőt csak országunkra jellemző, azonban ha megvizsgáljuk a történelem eseményeit, találunk példát hasonló esetekre már az ókorból is.

Stílusosan, az országos képviselő-választásokra időzítve jelentette meg Dr. Nótári Tamás – a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa és a Szegedi Tudományegyetem oktatója – legújabb munkáját, Quintus Tullius Cicero „Commentariolum petitionis” vagyis „A hivatalra pályázók kézikönyve” című művének magyarázatokkal és utótanulmánnyal ellátott magyar nyelvű fordítását, amelyhez Németh György, az ELTE és a Debreceni Tudományegyetem tanszékvezető professzora is írt egy értékes kísérő tanulmányt. Eredetileg a művet az író a bátyjának, a szónoklatairól ismert Marcusnak Tullius Cicerónak szánta, amikor az a

consuli tisztségért indult harcba.

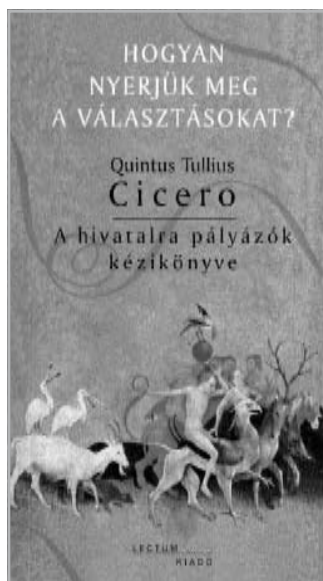
A hazai közönség számára modern szövegkiadás alapján készített fordításban a teljes mű most vált először kézbe vehetővé – bizonyos szemelvények napvilágot láttak korábban Havas László és Borzsák István fordításában, a Fejér- és a Fábíán Gábor-féle fordítás azonban majd másfél évszázaddal korábban keletkezett, nyelvezete elavult, és nehezen hozzáférhető.¹ A jó kétezere éve született iromány nem csupán a jelöltek számára

nyújthat előnyt ígérő tippeket, hanem a választók is tájékozódhatnak belőle arról, hogy milyen események zajlottak akkor is a színpalak mögött. Ugyanakkor a szakmai érdeklődők is – más szempontok alapján – jelentősnek tarthatják a művet.

A fordító precizitása mellett, a történelemben kevésbé jártasak számára a szokásosnál gazdagabb magyarázó jegyzetapparátussal dolgozott; a bőséges magyarázatokon kívül hozza az érintett tisztségek és jogi fogalmak, latin kifejezések meghatározásait is.

A fordítás Günter Laser szövegkiadása alapján készült.² A fordító munkája során arra törekedett, hogy a szöveg értelmét a legpontosabban adja vissza.

A kiadvány második részében található utótanulmányban a levélformában megírt alkotás szerkezetével, műfajával, szerzőjével kapcsolatos kérdéseket tárgyal az író. Áttekinti Marcus és Quintus Tullius Cicero karrierjét, majd rátér a választási csalás (*crimen ambitus*) témájára, illetve terítékre kerülnek a szerzőséggel kapcsolatos problémák is.³



Nótári Tamás munkáját – az eddigieket kiegészítve és ezáltal megkoronázva – Németh György kísérő tanulmánya követi,⁴ aki a a köztársaságkori Róma választásait vizsgálja, áttekintést nyújtva a kampánytól kezdve, a procedura menetén keresztül, egészen a könyv főszereplője, Marcus Tullius Cicero megválasztásának kérdéséig.

A „Commentariolum petitionis”-ban Quintus tanácsokkal látja el Marcust a vetélytársak legyőzéséhez vezető út eszközeivel kapcsolatban. Önmaga is tisztában volt fivére szónoki képességével, tapasztalatával, ezért inkább kifejezetten Marcus személyére szabva gyűjtötte össze a politikai tisztségek megnyeréséhez szükséges ismereteket. Az utolsó fejezetben ezt egyértelműsíti is: „Noha ezeket úgy írtam le, hogy ne minden hivatalra pályázóra, hanem kifejezetten rád és pályázatodra legyenek érvényesek...” Elmondja, miként „manipulálhatja” a tömegeket, hogyan érhet el náluk népszerűséget, ezzel biztosítva saját maga számára a szavazatokat. „A fáradozás harmadik válfaja a rokonszenvet célozza meg, amit oly módon kell majd megerősíteni, hogy hálásnak mutatkozzon, olyan témákról szóló beszélgetésekbe kapcsolódsz be, amelyek miatt mindenki lelkes támogatódnak fog tűnni, s észrevehetően azonos jóakaratot tanúsítasz mindenki iránt, és barátságokat kötsz azokkal, akiknek segítségével felcsillantod, hogy veled mindennapi baráti kapcsolatba kerülhetnek.”⁵ A sorokat olvasva önkéntelenül is Machiavelli jut az eszembe, aki hasonlóképpen fogalmazta meg az „A fejedelem” című munkájában Lorenzo de Medici számára, miként tarthatja meg hatalmát az uralkodó.

A római állam egyik legmagasabb tisztségért való küzdelem Marcus Tullius Cicero számára azért is lehetett különösen nagy feladat, mert nem az arisztokraták soraiból került ki, hanem ún. „*homo novus*” volt, tehát felmenői között nem találunk olyat, aki az állami élet szempontjából jelentős tisztséget töltött be. Quintus tanácsait felhasználva

vagy csupán saját tudásának köszönhetően Marcus elérte célját, és a polgárok megválasztották egyik *consul*juknak.

A fordítás után következő, már említett részben Nótári Tamás először azt fejtegeti, hogy vajon melyik műfajhoz áll legközelebb a „Commentariolum petitionis”. Majd rátér a szerző meghatározásának problémájára, összehasonlítja a különböző kutatói nézeteket. A továbbiakban külön fejezetekre bontva tárgyalja a lovagrendi családból származó testvérpár életútját.

Az ötvennyolc paragraphusból álló művet – Günter Lasert követve – a fordító hat szakaszra osztja a szerkezetét ismertető fejezetben. A megszokott „bevezetés” mellett kiemeli a „tagolást”, amiben Quintus három pontban sorolja fel, hogy milyen hangsúlyos szempontokra kívánja felhívni fivére figyelmét. A fordító megtartva Quintus által felkínált szerkezet részeit (a pályázó, mint „új ember”, *homo novus*; az elérendő cél: a consuli hivatal; a helyszín jelentősége: Róma;), végül a „felkérés a kiegészítő javaslatok és javítások megtételére” című szakaszt, mintegy befejezéseként hozza.

A következő oldalakon részletesen elemzi a politikai vetélytársak – Antonius és Catilina – Commentariolumban található jellemzését. Majd megismerkedhetünk az egyesületek (*collegium*) szerepével, illetve élénk tárja a *patronus–cliens* viszony változását és hangsúlyosságát a tárgyalt korban. Zárógondolatként a vesztegetést (*ambitus*) illetve annak finomabb formáját, a „választók kegyeinek elnyerését” (*ambitio*) kérdését vizsgálja meg.

A rövidítések feloldását források, valamint szakirodalom szerint csoportosítva találjuk meg a második fejezet végén.

Pompei városának falain fennmaradt választási hirdetések ugyancsak betekintést engednek a közel kétezer évvel ezelőtti kampány stílusába. A korunkban megismert plakátokhoz csak elméletben hasonló, de lé-

nyegében ugyanolyan jelentőségű felfeliratok stílusainak boncolgatásával kezdí Németh György a könyv utolsó szakaszában a köztársaságkori Róma választásairól összegyűjtött gondolatait. Majd rátér a választási eljárás menetére, és a népgyűlések kialakulását, fejlődését valamint rendszerét tárja elénk. Összehasonlítja – többek között – a királyság korától alakuló gyűlések funkcióit és felépítését, amelyek megértését táblázatokkal segíti. Tisztázza, hogy milyen feltételekkel lehetett valaki jelölt (*candidatus*), és milyen eszközöket kellett bevetnie a magát megmérettetni kívánó polgárnak, ahhoz, hogy sikereket érjen el a választók körében. Végül ismételtelen elérkezik a konkrét tanácsokat osztogató Quintus Tullius Ciceróhoz; ezzel zárva a kiadvány gondolatsorát.

JEGYZETEK

¹ HAVAS L. – ÓBIS H. SZÚCS G. – UJLAKY I.: *Róma. Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi I-II.* Debrecen, 1998.; BORZSÁK

ISTVÁN: *Római Történelmi Chrestomathia.* Budapest, 1963; *Marcus Tullius Cicero levelei időrendes sorozatban.* 1861–64.; FEJÉR L.: *Quintus Cicero levele bátyjához, Marcus T. Ciceróhoz a consulválasztásról.* A Mezőtúri ref. főgymnasium 1914–15. évi értesítője.

² GÜNTHER LASER: *Quintus Tullius Cicero, Commentariolum petitionis.* Darmstadt, 2001.

³ Ehhez bővebben lásd NÓTÁRI TAMÁS: *Studiorum atque artium contentio* (Cic. Mur. 22–30). *Actas*, 1999. 1–2. 224. skk.; *Quaestio de ambitu. Collega*, 2001. 5. 43. skk.; *Jogtudomány és retorika – Cicero pro Murena 26. Jogtudományi Közlemény*, 2001. 12. 470. skk.; *Jogtörténeti megjegyzések Cicero pro Murenájához. Jogelméleti Szemle*, 2001. 4; *Megjegyzések a modern büntetőeljárás alapelvei római előzményeihez.* In: *A Büntető Törvénykönyv és a Büntető Eljárási Törvény módosításának elméleti és gyakorlati kérdései.* Budapest 2003. 97. skk.; *Cicero – Négy védőbeszéd.* Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Nótári Tamás. Szeged, 2004. 19. skk.; *Jog vallás és retorika – Studia Mureniana.* Szeged, 2006. 20. skk.

⁴ Egyébként lásd NÉMETH GYÖRGY: *Hogyan nyerjük meg a választásokat?* 2005, Médiakutató. 2. 7. skk.

⁵ *Commentariolum petitionis* 23.

ERDEI KRISZTIÁN

A terror pionírjai

*Különös szervezkedések Szegeden és környékén
A hírhedt koncepció eljárások és ítéletek első
magyar példái*



Izgalmas és ugyanakkor megdöbbentő kötetet olvashatunk, ha kezünkbe vesszük Bálint László munkáját. A szerző egyedi látószögben dolgozta fel az 1945 és 1953 közötti szervezkedéseket. Több éves, óriási gyűjtőmunkájának eredménye a 270 oldalas könyv, mely igazi csemege. Miért a „különös” jelző? – kérdezhetjük joggal. A könyv szerkesztője – Fejér Dénes – így adja meg a választ a kérdésre az Előszóban: „Az eddig ismert és publikált anyagokból, vagy

éppen a lefolytatott bírósági perekből az derült ki, hogy az érintettek szervezkedtek, amiért a kommunista rezsim a maga által kreált törvényekkel megbüntette őket. Tény és tárgyszerűen eddig maguk a résztvevők és megbüntettek – mármint akik életben maradtak – ugyanezt hitték. A résztvevők, akik azt hitték, hogy szervezkedtek, maguk sem tudták, hogy őket szervezik, s nem ők önmagukat. Ezt a később általánossá vált, akkor még példátlanul aljas eljárást a büntető folyamatok is módszeresen elleplezték. A szervezkedés fogalma annyiban nem szorul magyarázatra, hogy természetes velejárója minden kis és nagy emberi csoportosulás önrendelkezésre való szándékának. – írja a szerkesztő és így folytatja – Ám mi, akik végigéltük a Rákosi-féle rémrendszer világát, tudjuk, hogy a szervezkedés fogalmához egy

gyanús, titkos, tilos jeleget sugalmazó mellékértelmezés is járult. Nem indokolatlanul. A kommunista hatalom megerősödése és további önmegerősítése során a megszületett, szétvert társadalmi szervezetek életének folytatására vagy újjászervezésére tett kezdeményezést már szervezkedésnek minősítette, azaz államellenes tettnek, amiben való részvétel súlyos retorziókat, nehéz börtönéveket, sőt gyakran halálos ítéleteket vont maga után.” A szegedi és környékbeli esetek a konkrét történések és szereplők



megismertetése mellett felidézik a szovjet hadsereg által megszállt, kommunista berendezkedésű Kelet-Európára egyaránt jellemző társadalomellenes rombolásokat. A könyv nyolc fejezetben dolgozza fel az eseményeket. A tanulságos ismeretszerzést a szerző szemléletes stílusa garantálja. A kötet dokumentumokkal illusztrált és névmutatóval záruló oldalait is nagy izgalommal böngészhetjük.

JANCSÁK CSABA



ZAKAR PÉTER Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben

A szerző arra vállalkozott, hogy zömében publikálatlan levéltári források alapján elemezze a főgyházmegye helyzetét a polgári forradalom időszakában. Könyve megismerteti az érsekség kormányzatával, papságának a forradalomban és a szabadságharcban játszott szerepével, a főgyházmegye gazdaságával, majd a szabadságharc leverését követő megtorlásnak az intézkedéseivel.

Zakar Péter munkája nem pusztán a szakmai közönség számára nyújt újdonságokat. A kötetben megdöbbenítő emberi sorsokat, továbbá egyház és magyarság, egyház és liberalizmus mindnáiig sokat vitatott kapcsolatait követheti nyomon az olvasó.

Válogatás a XIX. századi magyar sajtócenzúra gyöngyszemeiből



1. AZ IFJÚSÁG ROMLOTTSÁGÁNAK ÜGYE

Armbruster bécsi udvari tikár, aki a Napóleon elleni háború idején, 1809-ben sokat tartózkodott Pesten, és „*az írói körökkel összeköttetésben állott*”, a következőt jelenti Hager grófnak, a bécsi rendőrminiszternek 1810. június 24-én a magyar ifjúság romlottságáról – kétségének adva hangot azzal kapcsolatban, hogy azt csakis „*a rablóromantikát tömjénező regények*” okoznak. A derék hivatalnok kifejti, hogy a legfőbb ok a házi nevelés teljes elhanyagolásában és különösen abban a körülményben rejlik, hogy a nevelőket többnyire „*nem belső tartalmuk, hanem külső alakjuk szerez és nem is annyira a fiuk, mint inkább anyáik részére választják meg, minék következtében, általában véve, erkölcsi anarchia keletkezik.*”

(Forrás: WERTHEIMER EDE: A magyarországi cenzúra történelméhez. *Századok* 1893(32) 294–316.



2. A JAKOBINUS DALOK ÜGYE

Lőcsén, a megyei tisztújítás alkalmából sok vidéki nemes úr szállt meg a városban az 1800-as évben. A fogadós a zajos napok elmúltával egyik szobájában könyvet talált, melyet valamelyik vendég felejtett ott. A veszedelmesnek látszó könyvet átnyújtotta a városi tanácsnak, mely azt december 2-án a helytartótanácshoz küldte föl. A könyv címe: *Gesänge für Freunde der Aufklärung und geselligen Freunden*; megjelent 1798-ban, az impresszum szerint Philadelphiában. Ez esetben tehát modern kiadványról van szó, mely a bécsi cenzúrakatalógusokban még

nem is szerepelt és valószínűleg külföldről becsmepészve került a szepesi nemesúr birtokába, aki azt Lőcsén felejtette.

Riethaller, a revizor 1801. február 11-én azt írja, hogy a könyvet egyik eddigi katalógusban sem találta megnevezve, bár tartalma olyan, hogy az minden a törvényt és a törvényes hatalmat tisztelő polgárban botránkozást kelt. A jakobinusok, vagy más néven, illuminátusok dalai vannak benne, melyek különleges színeikkel az embert megejtik, a mellett a szabadságnak és egyenlőségnek fegyverrel való kivívására serkentenek és a királyok detronizálását meg a nemesség elűzését jövendölik meg. A revizori hivatal véleménye szerint az igen veszedelmes irat a legszigorúbban eltiltandó és a könyvkereskedőknél található példányokat el kell kobozni. Az elkobzást elrendelő dekrétum aránylag hamar, már március 27-én meg is jelent. Ez tiltottnak nyilvánította a könyvet, de egyúttal arra is figyelmeztette a revizorokat, hogy az elkobzásnál elővigyázatossággal járjanak el, hogy a könyv még jobban ismertté ne váljék.



3. A BORSODI ELEFÁNT ÜGYE

Az egyházi tradíciótól való elszakadás és a filozófia szerelme mutatkozik abban a kéziratban amelyet Szuhányi kassai főigazgató küldött fel 1817. december 10-én a helytartótanácsnak. A kéziratnak, melyet Decsy Antal miskolci ügyvéd nyújtott be cenzúrázás végett, címe: *Istoriával és Phylosophiával egyeles Elmélkedés az Borsod Vármegyei Elefántról.*

A szerző azon elmélkedik ebben az elég terjedelmes munkában, hogyan kerülhetett

Indiából, Afrikából a Tisza partjára az az elefánt, melynek csontjait az előző században borsodmegyei halászok hálójukban kihúzták és mely most, a vármegye kapuja mellé van felszegezve. Az olvasóhoz intézett beköszöntőjében a szerző elmondja, hogy a borsodiak nem sokat gondolkoztak a dolgon és megelégedtek avval, hogy az özönvíz hozta ide az elefántot. Ő azonban készített egy olyan magyarázatot, mely tudományos érveket tartalmaz – „*nem a piaczi kofák szájából, hanem a legtudósabb anglus, francia, belga philosophusok munkáibul*” ...

A szerző – írja a cenzor, Trenka Mihály 1818. január 28-án kelt jelentésében – beköszöntőjében felsorolja a könyveket, melyeket művéhez felhasznált és itt, bár bizonytalanul, egy Tractatus de Tolarantia és Ratio per Alphabetum című művet is említ. Majd Plinius szerint magyarázza az elefántot rosszul idézve Aristotelest és Cicerót. Az első szakaszban az özönvízről ír zavarosan és tudatlanul, a második szakaszban Recherches, Gazette és Voyage nevekről azt állítja, hogy

azok jeles francia tudósok. Azt véli, hogy Nagy Konstantin, mikor 315-ben Cibulis pannóniai várost megtámadta, hozta be az elefántokat. Szerinte Eger és Miskolc között kelt át Licius a Tiszán. Ebből látszik, hogy sem Pannónia határait, sem Cibulis fekvését nem ismeri. A szerző, miután még a Balatont a Kaszpi-tengerrel egyenlő nagyságúvá tette megemlíti, hogy hány ügyvéd van és hány peres ügy Borsod vármegyében. A revizori hivatal véleménye, hogy a munkát, melyet a szerző Borsod vármegyének ajánl, de melynek elterjesztéséből csak gúny érné a megyét és a magyar irodalmat, a szerzőnek, ki derék férfiú, de a témához szükséges fizikai és természettudományi felkészültséggel nem rendelkezik, vissza kell adni.

(Forrás: SASHEGYI OSZKÁR: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800–1830.* Budapest, 1938.)

VÁLOGATTA: DÖBÖR ANDRÁS



VISSZAEMLEKEZÉS A SZEGEDI ELLENFORRADALMI NAPOKRA

A kötet az 1939-ben megjelent
első kiadás alapján,
magyarázó jegyzetekkel került
újrakiadásra.

A kiadvány megrendelhető
a szerkesztőség címén:

BELVEDERE MERIDIONALE
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
Telefon: 06 62/544-759
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Fiatal Szegedi Írók Köre

KIADÓI CÍM: 6725 SZEGED, BOLDOGASSZONY SGT. 6.
TELEFON/FAX: 06 62/544-759

Legfrissebb kötetek (megrendelhetők a kiadó címén):

LUKÁCSI PÉTER: 100 öles mélység
GÁBOR LÁSZLÓ: Placebo
TÓTH F. PÉTER: With new fishes of new times
WEMHE-KÉSCSISZAÁR JÁNOS: Vizesnyolcas
DÖBÖR ANDRÁS: Elhervadt rét
MÁRTON IMRE: Mondd! Hideg van idebenn?

Fosszília irodalom, művészet, bölcsélet

www.fossilia.hu

A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében



BELVEDERE
Kiskönyvtár 15.